

ГенеЗа

ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

НОВА УКРАЇНЬКА
ШКОЛА

УКРАЇНЬКА МОВА

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.03.2023 № 254)

*Відповідає модельній навчальній програмі
«Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної
середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний
В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.)*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— теоретичні відомості

— завдання з елементами дослідження

— завдання з розвитку мовлення

— завдання конкурсного характеру

— завдання підвищеної складності

— завдання для роботи з додатковими джерелами

Дорогі шестикласники та шестикласниці!

Раді зустрічі з вами на сторінках підручника «Українська мова». У п'ятому класі ви відкривали незвідані простори **Фонетики, Орфографії, Синтаксису, Будови слова**. Цього разу продовжимо знайомство з **Лексикологією та Орфографією**, а також помандруємо до чарівних країв **Фразеології, Словотвору, Морфології**, заирнемо в найпотаємніші схованки українського слова, пізнаємо багато нового й корисного. Ваші зусилля обов'язково увінчаються успіхом, ви матимете задоволення від уміння грамотно писати та красномовно висловлюватись. Вивчене допоможе досягти успіху в різних сферах життя.

«Підкорення» кожного параграфа бажано розпочинати зі вступної вправи – невеликого дослідження. Потім уважно прочитайте правило. Намагайтеся його осмислити, переказати. Відкривши для себе суть мовного явища, можна розпочинати виконання різноманітних тренувальних вправ. Вони допоможуть закріпити отримані знання, а також розкажуть про навколишній світ, стосунки між людьми, історію та культуру.

Конкурсні завдання, ігри, вправи з ключами, робота в парах, цікаві історії, різноманітні мовленнєві ситуації зроблять нашу подорож стежками рідної мови жвавою та захоплюючою. Рубрика «Поспілкуйтеся» запропонує вам обмінятися думками, висловити свою позицію.

І не забувайте користуватися словниками. У цих скарбницях добірних зерен-слів є відповіді на різноманітні запитання: що означає слово, як його треба писати, наголосувати, який синонім до нього можна дібрати тощо. Без цього неможливо досконало опанувати мову.

Отож, друзі, вирушаймо назустріч новим відкриттям! Пам'ятаймо, що Україна – це українська мова, українська культура, українська історія.

Щиро – Олександр і Віктор Заболотні.

Вступ

Краса та багатство української мови

1 I. Прочитайте. Чи згодні ви з думкою, висловленою в другому реченні? Відповідь поясніть.

Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики й квіткових пахоців – скільки епітетами супроводиться визнання української мови...

Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе (Олесь Гончар).

II. Доберіть епітети, якими можна описати українську мову.

2 I. Прочитайте висловлення про мову. Яке з них вам сподобалося найбільше?

* * *

О мово рідна! Здаєшся ЗВУКОМ сопілки в полі, шептанням збіжжя на різних нивах, ШЕЛЕСТОМ верб, калини, тополі...
(*І. Крашук*).

* * *

Слова – це КОЛЬОРОВІ камінці. Мало їх назбирати – треба ще навчитися з них УЗОРИ викладати (*Ірина Вільде*).

* * *

Наша мова як ЧАРІВНА пісня, що вміщає в собі й палку любов до Вітчизни, і ярий гнів до ворогів, і волелюбні думи народні, і НІЖНІ запахи рідної землі (*П. Тичина*).

Навіть така сувора НАУКА, як кібернетика, і та знайшла в українській мові свою першодомівку, адже маємо

факт унікальний – ЕНЦИКЛОПЕДІЯ кібернетики вперше у світі вийшла українською мовою в Києві (*Олесь Гончар*).

II. Поміркуйте над запитаннями.

1. Чому звучання української мови порівнюють із музикою, звуком соплки, шелестом дерев?

2. Чому, на вашу думку, Ірина Вільде порівнює слова з кольоровими камінцями?

3. У якому висловленні наведено доказ того, що українська мова – це мова науки та одна з найрозвиненіших у світі?

3 I. Порівняйте записані парами сполучення слів. У кожній парі оберіть одне, яке звучить милозвучніше.

Дивлюсь у воду – дивлюсь в воду, підняв угору – підняв вгору, степ і море – степ й море, дощ іде – дощ йде, над мною – наді мною.

II. Поміркуйте, завдяки чому досягається милозвучність української мови.

4 I. Випишіть синоніми до поданих іменників. Чи може синонімічне розмаїття бути підтвердженням багатства української мови?

гуščавина

завірюха

II. Доберіть 3–5 синонімів до дієслова *говорити* або прикметника *фантастичний*. За потреби скористайтеся словником синонімів.

5 Вимовте повільно слова й спробуйте відчути їхню мелодійність, красу. Які зорові та слухові образи викликають у вашій уяві виділені слова?

Журавка, веселка, перлина, черемшина, серпанок, смєрічка, світлиця, височінь, довкілля, водограй, розмай, чорнобривці, щедрувати, ясночолій.

6 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Пригадайте кілька найпоетичніших і наймелодійніших, на вашу думку, українських слів і запишіть. Наприклад: *зорецьвіт*.

7 I. Прочитайте уривок з вірша Олеся Лупія. До чого спонукає автор? Які епітети він використовує, говорячи про українські слова?

Слів у мові мільйон, вибирайте
найкращі,
Кожне з них, лиш торкни,
як струна, виграва,
Зрозумілі, вагомі й усі вони ваші –
Мелодійні, дзвінкі, українські слова.
Говоріть про любов і про віру у щастя,
Уникайте мовчання, нудьги і ниття,
Говоріть, хай в розмові слова веселяться,
Говоріть і продовжуйте мові життя.

О. Лупій

II. Як ви розумієте сказане у виділеному рядку?

III. Поміркуйте, чи достатньо в українській мові слів, щоб передати найтонші людські почуття, висловити впевненість у перемозі й незламності нашого народу, розповісти про свої мрії тощо.

8 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте таке твердження: «Українська мова – мова вільних людей»?

9 I. Хто зможе з поданих букв скласти колоритні слова української мови?

ЛШНЬКІЕО	КРМЗНЙЕЕІ	ЩДХОУУ	ЗГРВААА
ГЙНТАУІ	ПАЛЯНИЦЯ		ЗТШКАІО
СМКЛКАОІІ	ГРНТКОЯО	ЦБТЙІАІ	ОББЧАІ

II. Уявіть, що вам потрібно на кожен день тижня придумати секретний пароль, який складався б з одного колоритного українського слова. Доберіть такі слова для своїх паролів.

Краса мови

Українська мова проста, легка, музикальна, співуча, дзвінка, повноголоса, безмежна, живописна, барвиста. Навіть іноземці, побувавши в Україні, відзначають ніжність, витонченість і милозвучність нашої мови. Мелодійне слово чарує всіх, хто слухає або читає його.

Милозвучності української мови сприяє чергування окремих голосних і приголосних звуків, спрощення в групах приголосних, інтонування та наголошування слів, використання паралельних прийменників (*у – в, з – зі – із*), сполучників (*і – й*) тощо. У мовному потоці звуки сполучаються так, що створюється плавне, приємне, ритмічне мовлення.

Багатство мови

Багатство української мови виявляється в розмаїтті словникового складу; величезній кількості фразеологізмів, крилатих висловів, синонімів; у різноманітності суфіксів і префіксів; стрункості та гнучкості граматики. Неоціненним скарбом є кличний відмінок.

Українська мова здатна задовольняти найвибагливіші потреби спілкування, нею можна виражати найскладніші наукові поняття і найтонші людські почуття.

10 Розкажіть про красу та багатство української мови. Скористайтеся поданим постером.

Мовознавці Національної академії наук України нарахували в сучасній українській мові приблизно 256 тисяч слів. Українська мова споріднена з багатьма мовами, наприклад з польською (70 % спільних лексем).

В українській мові, на відміну від інших східнослов'янських мов, іменник має сім відмінків. Вирізняє нас кличний відмінок, який є також у латинській і грецькій мовах.

Однією з «родзинок» української мови є те, що вона багата на зменшувальні форми. Навіть іменник *вороги* має зменшувально-пестливу форму – *воріженьки*. Пригадайте: «*Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці...*».

У нашій мові є особливі слова – **паліндроми**. Це «дзеркальні» фрази або слова, які можна читати як зліва направо, так і справа наліво. Наприклад: «*Я не-су гусеня*».

Проект

Уявіть, що ви вирушили в навколосвітню подорож. Вас чекають у найбільших містах планети, тепло зустрічають. Усім цікаво дізнатися про вашу мандрівку! Звучать різні запитання, але одне з них обов'язково стосуватиметься країни, яку ви представляєте, її історії, культури, мови... Що ви розповіли б представникам інших країн про красу й багатство української мови?

Об'єднайтеся в групи й підготуйте невеликий виступ (3–5 хвилин) на тему «Українська мова – мова моєї країни».

Розподіліть обов'язки між учасниками групи. Підготуйте слайди, постери або ж доберіть ілюстрації, фрагменти пісень, віршів тощо.

Повторення, узагальнення та поглиблення вивченого

1. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ Й ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ПРИГАДАЙМО. 1. Чим словосполучення відрізняється від речення? 2. Які є головні й другорядні члени речення?

11 I. Прочитайте текст. Як у такій ситуації уникнути конфлікту? Доберіть свій варіант заголовка.

ТАЄМНИЦЯ

Якось моя подруга Наталка, сівши біля мене на першому уроці, зашепотіла на вухо:

– Ти знаєш, у кого закохалася Катя? Тримайся, бо впадеш! У Васю Клименка! Це вона мені на вечірці сказала, що він, мовляв, найкращий хлопець у класі! Та тут хіба сліпий не помітить, що він їй подобається! І на що вона сподівається? Та він, як дізнається, так засміє її, що вона до іншої школи переведеться! Може, розповісти йому? Ото сміху буде!

– Та він її відразу відшме! – припустила я. – Ти краще поки що не говори йому нічого. Побачимо, що буде далі. Ото тема!

Обидві ми пирснули зі сміху, аж учителька звернула на нас увагу (*О. Сайко*).

II. Наведіть з тексту приклади розповідного, питального та спонукального речень. Чи є в тексті окличні речення? Які емоції, почуття ними передано?

III. Знайдіть у реченнях тексту п'ять словосполучень (на вибір). Запишіть їх за зразком. Доведіть, що виділене сполучення не є словосполученням.

ЗРАЗОК

чия?
↓
Моя подруга.

12 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи вмієте ви зберігати таємниці своїх друзів / подруг? Кому ви можете довірити свої секрети?

13 I. Спишіть. Підкресліть члени речення. За потреби скористайтеся таблицею «Члени речення» на форзаці.

1. Дитинства **теплий** вітер з очей моїх сльозинку витер (*О. Довгон'ят*). 2. І над **стареньким** комином лелека після дощу просушує крило (*Л. Костенко*). 3. Ліниво верби коси заплітали (*Ю. Вавринюк*). 4. Цвіт опадав, сіявся **легким** пухом, торкався землі й стлівав (*У. Самчук*).

II. Однозначними чи багатозначними є виділені слова? Доберіть до них антоніми.

14 I. **ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ**. Розподіліть між собою групи словосполучень. Доберіть до них синонімічні з прикметниками й запишіть. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Група 1. Юшка з грибами, завдання додому, криниця дідуса, хвилі Дніпра, вироби з паперу.

Група 2. Вітер з моря, споруда для захисту, ліси Чернігівщини, сік з апельсина, хата лісника.

II. Складіть з одним дібраним словосполученням речення. Запишіть, підкресліть члени речення.

15 Доповніть речення відповідними другорядними членами й запишіть.

1. _____ на _____ стадіоні відбудуться змагання.

2. На _____ сайті розмістили _____ про випускників.

3. У _____ волонтери провели _____ акцію «Добрі серця».

4. Після _____ в лісі _____ ростуть гриби.

5. Літо – _____ пора для _____.

I TAKE BUVAE

Змагалися з бігу спортивні команди двох шкіл. Кращий бігун школи № 1 захворів. Команда відчувала наближення поразки. Раптом кризь на-

товп став проштовхуватися якийсь хлопець.

– **Куди тобі?** – запитав його один з учнів.

– **Куди тобі!** – сказав інший.

Поясніть, який зміст було вкладено в ці дві однакові за лексичним складом конструкції та з якою інтонацією їх вимовлено.

16 I. Прочитайте текст і розгляньте плакат. Сформулюйте проблему, яка їх об'єднує. Чи актуальною є ця проблема для вашої місцевості?

СМІТТЯ В ЛІСІ НЕ РОСТЕ

Мешканці міст і сіл часто вивозять у лісові масиви, полязахисні смуги всякий непотріб. Після відпочинку люди залишають папір, пляшки, консервні банки навіть у віддалених куточках лісу. Але побутові відходи шкодять диким тваринам. Звірі й птахи випадково з'їдають пластик або потрапляють у пастки поліетиленових пакетів.

У різних мальовничих куточках лісівники облаштовують спеціальні місця для відпочинку та встановлюють контейнери для збору сміття (*З інтернету*).

II. Спишіть текст. Підкресліть члени речення в першому абзаці.

III. Складіть і запишіть спонукальне речення, яке можна було б розмістити на поданому плакаті.

2. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ЗВЕРТАННЯ. ВСТАВНІ СЛОВА

ПРИГАДАЙМО. 1. Які члени речення називають однорідними? 2. Яка роль звертань і вставних слів у мові?

17 I. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Спробуйте відповісти на запитання, яке міститься в останньому реченні.

ФЛЕЙТА І ВІТЕР

У саду на лавці сидів Музикант. Він грав на флейті. До його чудової пісні прислухались і пташки, і дерева, і квіти. Навіть Вітер приліг під кущем і з подивом слухав гру на флейті. Грав Музикант про сонце, про хмаринку в небі, про жайвоньку й про дитячі очі.

Стихла пісня, поклав Музикант флейту на лаву й пішов до хати. Підвівся Вітер з-під куща, підлетів до флейти й подув з усієї сили. А флейта не грає. І подумав Вітер: «Чому ж це так? Адже я залюбки можу вирвати дуба з корінням, скинути дах з хатини. Чому ж флейта не підкоряється мені, не грає?» (За В. Сухомлинським).

II. Знайдіть у реченнях тексту однорідні члени. Поясніть уживання розділових знаків.

III. Побудуйте схеми розташування однорідних членів у третьому, четвертому та п'ятому реченнях.

18 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте кожен випадок уживання розділового знака.

1. Відшуміли і громи і зливи (*В. Герасценко*). 2. Мурашки перед дощем грозою або сильним вітром ховаються до гнізд (*О. Злотін*). 3. І все навколо витанцьовує і білі лілії і зелений очерет і кучеряві верби і човен (*Л. Вишневецький*). 4. Обважніле гілля дерев зелень кущів картоплі усе ніби порозбухало водою (*Олесь Гончар*).

Розділові знаки
в реченнях
з однорідними
членами

О, О, О

О, О і О

О, і О, і О

уз. сл.: О, О, О

О, О, О – уз. сл.

II. Підкресліть однорідні члени речення та узагальнювальні слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

19 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому в першому реченні виділене сполучення відокремлено комами, а в другому – ні.

1. Зустріч, на щастя, пройшла успішно.

2. Амулет подарували на щастя.

20 I. Спишіть речення, виділяючи комами звертання та вставні слова. Прочитайте речення вголос із правильною інтонацією.

1. Великого значення сьогодні набуває інформаційна грамотність, адже світ безумовно стає все більш високо-технологічним. 2. Шановні відвідувачі годувати в зоопарку тварин суворо заборонено! 3. На мою думку молодь здатна запропонувати нове бачення майбутнього. 4. Хлопці й дівчата пам'ятайте, що правильне харчування – це здорове життя. 5. Завтра мабуть у магазин завезуть свіжі овочі.

II. Складіть і запишіть одне речення зі звертанням.

21 I. Прочитайте текст. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

ОБЕРИ ХОБІ ДЛЯ СЕБЕ

Хобі – це улюблене заняття або розвага. На мою думку, воно потрібне кожному. Це і відпочинок для душі, і спосіб самовираження. Таке захоплення є джерелом позитивних емоцій.

Колекціонування, спорт, туризм, музика, кулінарія, риболовля, фотографування, рукоділля, різьблення – усе це робить ваше життя яскравим і неповторним.

З розвитком інноваційних технологій з'явилося багато нових видів занять: програмування, вебдизайн, ведення сайтів і блогів тощо. Обирай, що тобі до душі! (З інтернету).

II. Напишіть текст (або частину тексту) під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Поясніть суть допущених помилок, якщо такі були.

22 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи дійсно корисно мати хобі й чому? Яке ваше улюблене заняття? А яке цікаве хобі у ваших рідних чи знайомих?

23 Доповніть подані речення звертаннями або вставними словами. Запишіть, розставте пропущені розділові знаки.

1. Надвечір ... буде сильна злива. 2. Тварини ... передчувають зміни погоди. 3. Заходьте ... до мене на гостину. 4. ... я не забуду тебе ніколи. 5. Крізь хащі ... ніхто не пробереться.

24 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви були глядачем / глядачкою поєдинку з футболу, легкої атлетики, боксу тощо. Ви хочете розповісти про побачене друзям / подругам. Складіть усно відповідне висловлення (3–5 речень), використавши 2–3 поданих вставних слова (сполучення слів).

- ✓ мабуть
- ✓ можливо
- ✓ на жаль
- ✓ на радість
- ✓ по-моєму
- ✓ до речі
- ✓ отже

25 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть текст онлайн-звернення (4–6 речень) до однолітків з різних міст України з проханням долучитися до конкурсу «Природа в об'єктиві фотокамер». Використайте в тексті звертання, вставні слова (сполучення слів) та однорідні члени речення.

Варіант Б. Напишіть текст онлайн-привітання (4–6 речень) із Днем учителя (Днем знань, Днем захисників і захисниць України тощо). Використайте в тексті звертання, вставні слова (сполучення слів), однорідні члени речення.

26 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть уживання розділових знаків.

1. У вирій у вирій птахи відлітають. І в лісі і в полі царить метушня. (*В. Геращенко*). 2. Хай буде сад і дерево крислате і кіт-воркіт і ще багато див (*Л. Костенко*). 3. Ой не стеліться тумани в передсвітанній імлі (*Б. Тен*). 4. Старенька груша дихає на пальці їй певно **сняться** повні жмені груш (*Л. Костенко*). 5. Прости мене земле простіть мене трави (*Л. Костенко*). 6. Це кажуть вітер посивів й **розгублює** волосся (*В. Швець*).

II. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

III. Складіть і запишіть одне речення з однорідними членами та узагальнювальним словом.

3. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ

ПРИГАДАЙМО. 1. Яке речення називають складним? 2. Що таке пряма мова?

27 І. Прочитайте. Як потрібно розташувати речення, щоб утворився текст? Запишіть букви, які позначають кожне речення, у відповідній послідовності.

ДИВОВИЖНИЙ ВИТВІР ЛЮБОВІ

А	Упродовж року приїжджають екскурсанти подивитися на екзотичні рослини, мармурові скульптури, гроти, фонтани.
Б	За задумом автора, дендропарк «Софіївка» мав бути втіленням античної міфології.
В	У 1796 році в місті Умані на Черкащині Станіслав Потоцький заклав дендропарк на прохання своєї дружини Софії та назвав його на її честь.

Г	Але найбільше туристи відвідують «Софіївку» восени, коли листя полум'яніє жовтогарячими й багряними кольорами.
Д	З міфу про троянців з'явився водограй «Змія», а джерело «Натхнення» нібито утворилося від удару копита крилатого коня Пегаса.

Дендропарк «Софіївка»

II. Випишіть складні речення та підкресліть у них граматичні основи. Обґрунтуйте розділові знаки.

III. Зіставте зміст складеного тексту з висновком, наведеним нижче. Знайдіть у висновку хибну інформацію. Поясніть, як ви розумієте заголовок до тексту.

У дендропарку «Софіївка» багато споруд, скульптур, пов'язаних з античною міфологією. Причиною цього є те, що парк було закладено на прохання дослідників, які вивчали історію Давньої Греції.

28 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які місця в Україні ви порадили б відвідати іноземним туристам? Чому саме їх?

29 I. Відновіть речення, поєднуючи частини з лівої і правої колонок. Запишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

Богун уже сидів на коні	їх місяць вийшов колихати (Б. Гура).
Чумацький віз тихо рипить піді мною	та не всяк про неї дбає (Нар. творчість).
Вітру на морі не було	і лагодився виводити з монастиря свої кінні сотні (Я. Качура).
Всяк правду знає	і ні в чому не відчувалася зима (Є. Гуцало).
Заснули мальви біля хати	а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу (О. Довженко).
Падав сніг	але клеkotів сильний прибій (М. Трублаїні).

II. Доведіть, що всі записані речення, окрім одного, є складними. Підкресліть та обґрунтуйте пунктограму «Кома між частинами складного речення».

III. Доберіть усно синоніми до виділених слів. За потреби скористайтесь словником.

30 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ваш однокласник / ваша однокласниця має нову електронну гру. Ви вирішили поцікавитись особливостями цієї гри. Складіть і розіграйте за особами діалог, можливий в описаній ситуації (6–8 реплік). Використайте щонайменше три з поданих сполучень слів.

- ✓ надзвичайно цікаво
- ✓ розвиває логіку
- ✓ тренує пам'ять
- ✓ спробую пояснити
- ✓ псується зір
- ✓ біль у суглобах
- ✓ дякую тобі
- ✓ будь ласка
- ✓ раджу не зловживати грою

31 Поєднайте подані в таблиці слова автора й пряму мову відповідно до схем. Запишіть утворені речення з прямою мовою.

Пряма мова	Слова автора	Схеми
Людина має слухати вдвічі більше, ніж говорити.	Пояснював один стародавній філософ.	«П», – а.
Молоді люди є не лише майбутнім, а й теперішнім будь-якої країни.	Відкриваючи міжнародний форум, оратор зазначив.	А: «П».

32 Складіть і запишіть діалог (5–6 реплік) між Оксаною та Максимом, використавши їхні міркування. Вживайте звертання та слова ввічливості.

Я хочу запросити Оксану прийти сьогодні в спортивний зал. Там буде футбольний поєдинок, а я стоятиму на воротах.

Якщо Максим запросить мене подивитися футбольний матч, я погоджуся. Але спочатку потрібно буде зателефонувати батькам, щоб вони не хвилювалися.

33 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Кучерявий явір пр(е,и)горнувсь до хати на порозі вечір прост(е,и)лив рядно (*Л. Завіщана*). 2. Гаснув вечір і море внизу килими ро(з,с)гортало барвисті (*В. Сосюра*). 3. Дрімають копиці (з,с)кошеного сіна і спить пр(е,и)в'яла трава в срібних покосах (*І. Цюпа*). 4. Сумовито р(е,и)пить дуб замислився перед зимовим сном яс(е,и)н тяжко зітхає клен... (*А. Малишко*). 5. Ніч вт(е,и)кла від пахучої зваби йдуть лугами тумани з Десни на очах посівіли кульбаби б'ють зозулі у дзвони в(е,и)сни (*Д. Іванов*). 6. Л(е,и)жить хліб на столі й ніби промовляє Любіть мене шануйте їжте та здоровими будьте (*Т. Коломієць*).

II. Підкресліть граматичні основи.

4. ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ

34 I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

ТЕЛЕМАНІЯ

Психологи свідчать, що діти часто проводять дозвілля без активного руху. Найбільший ворог тут – комп’ютерні ігри, соціальні мережі, а ще телеманія, тобто надмірне захоплення переглядом телепередач. Багато хто просиджує перед екраном годинами,

дивиться всі серіали, а іноді – **узагалі все**, що транслюють.

Учені довели, що навіть після тригодинного щоденного перегляду телепередач або відеороликів у смартфоні в дітей спостерігається виснаження нервової системи.

Безперечно, сучасні технології принесли в наше життя багато переваг. Але треба розумно використовувати ці досягнення (*З інтернету*).

II. Випишіть 6–8 слів, у написанні яких можна допустити помилку. Підкресліть й обґрунтуйте вивчені орфограми.

III. Обґрунтуйте вживання виділених прийменників та початкових *у/в* у виділених словах.

35 Запишіть послідовно слова, уставляючи пропущені букви, у дві колонки: 1) з пропущеною буквою *е*; 2) з пропущеною буквою *и*.

Д..рев’яний, л..пневий, нет..рплячий, ст..скати, к..шня, ім..нини, зд..рати, ст..лити, т..хнічний, хв..лястий, ен..ргетичний, р..петувати, кр..чати.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву річки.

36 Запишіть послідовно слова у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа.

Різдв..яний, осв..ячений, Шев..яківка, тьм..яний, арф..ярка, розв..язок, духм..яний, глазур..ю, різьб..яр, олов..яний, цв..ях, роз..їзд, об..єднувати, гр..юкати, дит..ясла, св..ященик.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву міста.

37 І. Випишіть послідовно слова, у яких на місці пропуску треба писати м'який знак.

Підвод..ся, тон..ший, ос..дечки, на сторін..ці, листують..ся, уман..ський, тіт..чин, тополен..ці, Алінон..ка, барабан..щик, на вишен..ці, вікон..ця, англійс..кий, промін..чик.

КЛЮЧ. Підкресліть у виписаних словах першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву міста, у якому встановлено зображені на фото пам'ятники.

II. Опишіть усно (2–3 речення) один із пам'ятників.

Пам'ятник
галушці

Пам'ятник
«Граніт науки»

Пам'ятник
Іванові Мазепі

38 Знайдіть у кожній групі слів одне з орфографічною помилкою та запишіть його правильно. Обґрунтуйте орфограми.

шепотіти, лебединий, вимесел	проміньчик, менший, няньчити
стружка, солоткий, скибка	підв'язати, цвяшок, дзв'якнути
радісний, пестливий, проїздний	бджолинний, олов'яний, телефонний
скинути, розхитати, безпечний	від'їхати, св'ятковий, дит'ясла

39 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою групи слів. Спійшіть слова своєї групи, розкриваючи дужки. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність написання. За потреби зверніться до орфографічного словника.

Група 1. Медв(')яний, зловіс(т)ний, бл(е,и)скупий, баталь(й)он, ст(е,и)лити, промін(ь)чик, у скрин(ь)ці, во(г,х)ко, контраст(т)ний, тритон(н)ий, від(д)аль, гіл(л)ячка.

Група 2. Бл(е,и)зенько, т(е,и)рплячий, тр(е,и)вожний, волин(ь)ський, тон(ь)ший, ле(г,х)кий, про(с,з)ьба, торф(')яний, узліс(с)я, духм(')яний, віділ(л)ється, проїз(д)ний.

40 I. Спишіть загадки, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте орфограми й пунктограми.

1. Стоїть в(е,и)рба серед села, ро(з,с)пустила гіл(л)я у кожне подвір(')я. 2. Маленька ч(е,и)рвоненька із хвостиком тонен(ь)ким. На городі м(е,и)не рвуть і до столу подають. 3. Кни(ж,ш)ки читає а грамоти (не)знає. 4. Б(')ють мене старі й малі і в повітрі й на з(е,и)млі та від цього не вм(е,и)раю тільки весело стр(е,и)баю. 5. Що із землі ле(х,г)ко піднім(е,и)ш але далеко не закин(е,и)ш?

II. Відгадайте загадки. За потреби скористайтеся малюнками-підказками. Слова-відгадки запишіть за алфавітом.

41 Відредагуйте усно речення, користуючись рубрикою «Культура мовлення».

1. Кожен батько й мати переживають за своїх дітей. 2. Сергій постійно мішає слухати розповідь учителя. 3. Потрібно перевести текст українською мовою. 4. Через електронний додаток можна перевести гроші на рахунок.

Культура мовлення

РОЗРІЗНЯЙМО

За дітей *хвилюються*; важкий час *переживають*.

Учитися *заважають*; кашу ложкою *мішають*.

Бабусю *переводять* через дорогу; текст *перекладають*.

Кошти *переказують*, а час *марнують*.

Моя сторінка

ЯК ЦЕ БУЛО

СЛОВА-ПОМИЛКИ

Чи знаєте ви, що в нашій мові є слова, які утворилися внаслідок помилки? Наприклад, слово *індик*. Так називають свійського птаха, завезеного до нас із далеких країн ще в XVI столітті. Зважаючи на назву, птах мав би «завітати» до нас із Індії. Але ж ні, його завезено з... Америки, яку Христофор Колумб свого часу помилково назвав Індією. З помилковою назвою Америки пов'язане й слово *індіанці* – назва корінних жителів Америки (3 посібника).

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

1. Коли байка м'яка, а коли – весела?
2. Чи можна вилити з бочки і з бронзи?
3. Чи можна гребти на воді й на землі?
4. На неї птах сідає, вона його гойдає, а з на б змінить – звірятком стане вмить.
5. Що спільного у ведмедя і медузи?
6. Якого хижого звіра завжди можна побачити в телевізорі, навіть якщо телевізор вимкнено?

НА ДОЗВІЛІ

ЗБЕРІТЬ ПРИСЛІВ'Я

З розсипаних слів зберіть два прислів'я, які є синонімічними між собою.

рис ще слово
не розсипав
вернеш збереш

стріла спіймаєш
як слово не
вилетить

УСМІХНІМОСЯ

– Миколо, виходь на вулицю!
– Не могу. У мене дуже суворий батько. Коли він робить мені домашнє завдання з української мови, я повинен стояти поруч.

– Юро, наша вчителька сказала, щоб ти не допомагав мені більше робити вправи з української мови.
– Чому?
– Мені досить і тих помилок, які я роблю сам.

Лексикологія

Лексикологія (від грец. *lexikos* – словесний, словниково-вий і *logos* – учення) – це розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови.

5. ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКІ СЛОВА ТА СЛОВА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

*Про слова, що виникли на українському ґрунті,
та слова, які прийшли до нас з інших мов,
а також про культуру мовлення*

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке лексика? 2. Що таке лексичне значення слова?

42 А. Яке з наведених слів, на вашу думку, запозичено з іншої мови, а яке – виникло на українському ґрунті?

ФОТОГРАФІЯ | **СВІТЛИНА**

Б. Слова якої групи властиві тільки українській мові, а якої – ще й іншим мовам (наприклад, англійській чи італійській)?

1. Суниці, смуга, линути, гарний, водограй.
2. Театр, президент, жирафа, челендж, фонтан.

В. Зробіть загальний висновок про походження слів, які є в українській мові.

власне
українські

Слова
за походженням

іншомовного
походження

Власне українські слова

Власне українськими є слова, що виникли на українському ґрунті. Їх, як правило, немає в інших мовах. **НАПРИКЛАД:** *мрія, літак, людина, залізниця, зайвий.*

Власне українськими є також слова, утворені від спільних з іншими мовами коренів. **НАПРИКЛАД:** *водій, скрипаль, осторонь, біганина.*

Запозичені слова

Словами іншомовного походження (або запозиченими) називають слова, що ввійшли в українську мову з інших мов. Такі слова співзвучні з відповідниками в інших мовах. **НАПРИКЛАД:**

<i>футбол, спорт</i> (з англійської)	<i>фонтан, опера</i> (з італійської)	<i>алея, костюм</i> (з французької)
<i>кран, бутерброд</i> (з німецької)	<i>герб, повідло</i> (з польської)	

Про значення та походження запозичених слів можна дізнатися зі **словника іншомовних слів**.

43 I. Прочитайте слова й запишіть їх у дві колонки залежно від походження: 1) власне українські; 2) іншомовного походження.

Інтернет, духмяний, мереживо, гіроскутер, мріяти, кі-борг, міркувати, трилер, відеокліп, віхола, суниці, джип, довкілля, феєрверк, гандбол, серпень, плекати, апельсин.

II. Поясніть, як ви «впізнали» слова іншомовного походження. Чи можна було б обійтися без них?

III. Слова якої колонки, на вашу думку, є окрасою української мови? Чому?

44 Гра «Відгадай слово». Відгадайте за лексичним значенням слово іншомовного походження: хтось із вас зачитує лексичне значення, а хтось відгадує слово.

1. Половина навчального року.
2. Невіршована мова.
3. Автор віршованих рядків.
4. Желе з фруктів і цукру.
5. Різновид фортепіано.
6. Винагорода за визначні заслуги.
7. Круглий згорток паперу, шпалер.
8. Перша вистава в театрі.
9. Документ, який засвідчує авторство на винахід.
10. Небесне тіло, що обертається навколо Сонця по орбіті.
11. Спортивна снасть для вилову риби.

З латинської мови:
патент, семестр, проза

З грецької мови:
поет, планета

З французької мови:
рулон, рояль, премія, прем'єра

З англійської мови:
спінінг, джем

45 I. Прочитайте виразно речення. Випишіть 10–12 власне українських слів (на вибір).

1. Удосвіта ведучі нашого радіо вже працюють для вас (*З випуску новин*). 2. На арені клумби під куполом неба сьогодні прем'єра весни (*С. Мудрик*). 3. Світанок проходить крізь відчинене вікно й оселяє в серці мрії (*В. Чорней*). 4. Поїзд, вихопившись із кам'яної тісноти міста, стрімко помчав назустріч хмарному надвечір'ю (*С. Журахович*). 5. Життя – це не минулий, теперішній і майбутній час. Воно – одна-єдина мить, яку людина проживає безліч разів (*В. Баранов*).

II. Поясніть лексичне значення виділених слів. Доберіть усно до них синоніми.

III. Складіть і запишіть одне речення з двома чи більше вписаними словами (на вибір).

46 Розподіліть між собою слова іншомовного походження та з'ясуйте за словником іншомовних слів, з якої мови запозичено кожне з них.

Історія, пломбір, басейн, джип, піца, опера, футбол, театр, герой, торт, метро.

47 I. Прочитайте вірш. Яким ви уявляєте ліричного героя? Чи можна назвати його мрійником і фантазером?

ЧАРІВНИЙ ЛІФТ

Є такий секретний ліфт:

Коли знаєш чари,
Він несе тебе в політ
Через дах, до хмари...
Бачу вулиці усі,
Наче план читаю.
Іграшкові мчать таксі,
І повзуть трамваї...
Он, маленька і сумна,
Дівчинка Маринка.
В небо дивиться вона
На мою хмаринку...

Мить – і в мене вже беруть

Інтерв'ю в газети:
– Чи збираєтеся в путь
На чужі планети?
Потрапляє мій портрет
На усі екрани,
Та не видам я секрет
І найближчі плани.
(Плани ж ось які мої:
Я гукну Маринці
І кататиму її
На своїй хмаринці!)

В. Савранська

II. Випишіть із тексту 4–6 слів іншомовного походження (на вибір). Поміркуйте, чому свого часу вони ввійшли в українську мову.

48 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якби ви були винахідником / винахідницею, то які нові технічні засоби створили б? З якою метою?

49 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви прийшли до театру, а під час перерви обмінюєтеся враженнями від приміщення чи від першої частини вистави тощо. Складіть можливе висловлення (2–4 речення), використавши щонайменше чотири слова іншомовного походження.

✓ бінокль	✓ ложа	✓ диригент
✓ гардероб	✓ бельєтаж	✓ опера
✓ партер	✓ прем'єра	✓ антракт
✓ балкон	✓ декорація	✓ браво

Зверніть увагу!

Якщо для називання якогось поняття є власне український синонім, то саме йому краще надати перевагу. **НАПРИКЛАД**, іншомовне слово *дефект* можна замінити синонімом *вада* або *недолік*, а слово *фіаско* – *поразка*.

50 Прочитайте подані в таблиці слова. Яке зі слів кожної пари є власне українським? Прочитайте речення, уставляючи на місці пропуску власне українське слово з таблиці.

1. З контрольною роботою все	о'кей / гаразд
2. ..., дванадцять із контрольної!	овва / вау
3. Моя контрольна – без	дефекти / недоліки
4. А тепер сплануємо	вікенд / вихідні
5. Які ми гарні на цій	світлина / фотографія
6. Біля мого міста є	аеродром / летовище
7. Усе необхідне покладу в	рюкзак / наплічник

51 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вас попросили дібрати назви для нової кав'ярні, книжкового магазину та спортивного клубу. Запропонуйте власне українські слова для найменування цих закладів. **НАПРИКЛАД**, кав'ярня «Творчі». Ваші назви мають бути цікавими, привабливими, оригінальними.

52 І. Поясніть лексичні значення виділених слів, скориставшись за потреби словником.

1. Треба дбати про захисний **імунітет**. 2. Нам подарували пам'ятні **сувеніри**. 3. Сестричку оглянув дитячий лікар-**педі-**

- атр. 4.** Це мій перший дебют на сцені. **5.** Сьогодні відбулася перша прем'єра вистави. **6.** Спробуйте смачне блюдо.
- II. Знайдіть лексичні помилки та запишіть речення правильно. Поясніть суть помилок. Скористайтеся поданою нижче таблицею «Культура мовлення».
- III. Підкресліть іменники іншомовного походження як члени речення.

Культура мовлення

Правильно	НЕправильно
іmunітет сувенір педіатр <i>або</i> дитячий лікар дебют	захисний іmunітет пам'ятний сувенір дитячий лікар-педіатр перший дебют

I TAKE BUVAE

Один працівник, бажаючи зробити приємність іншому, сказав:

– Дуже хотілося б, щоб цю роботу очолила

така **одіозна** постать, як ви.

– Ви справді вважаєте мене ненависним, неприємним? – образився співрозмовник.

– Вибачте, але ж я назвав вас таким пишним і красивим латинським словом – *одіозний*.

Поясніть, що означає слово іншомовного походження **одіозний**. Чому образився колега? Наскільки важливо бути уважним до кожного незнайомого слова?

53 I. Спільнота «СловОпис» склала добірку гарних українських слів, які варто вживати кожному українцю. Використовуймо все розмаїття нашої мови! Скануйте QR-код або перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/7LzioCN>.

II. Способом жеребкування виберіть одне із слів, складіть невеличку розповідь (3–6 речень) про це слово, узявши за основу ілюстрацію.

6. НАПИСАННЯ И ТА І В СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про правило дев'яти букв, після яких треба писати літеру и, та про написання географічних назв

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке орфограма? 2. Які назви є власними?

54 А. Прочитайте речення, чітко вимовляючи виділені слова іншомовного походження.

1. **Чизбургер** – вид гамбургера з обов'язковим додаванням сиру.

2. **Бразилія** – найбільша країна Латинської Америки й одна з найбільших у світі.

Б. Які з виділених слів є власними назвами?

В. Які труднощі, на вашу думку, можуть виникнути під час написання виділених слів?

Букви **И, І** в ЗАГАЛЬНИХ назвах іншомовного походження

Після **Д, Т, З, С, Ц, Ч, Ш, Ж, Р** перед буквою на позначення приголосного (крім [й])

пишемо **И**

диплом, джип, директор, капучино, чипси, джинси, чизбургер, таксист, цистерна

Це так зване «правило дев'ятки», бо 9 букв. Усі вони є в реченні «*Де ти з'їси цю чашу жиру*».

В інших випадках

пишемо **І**

геніальний, діагноз, бізнес, фініш, рієлтор,

Примітка. За традицією пишемо **и**, а не **і**:

1) у словах, що давно засвоєні українською мовою: *лимон, спирт, вимпел, східна, імбир, химера, кипарис* та ін.;

2) у словах церковного вжитку: *єпископ, митрополит, християнство* тощо.

ОРФОГРАМА

Букви **и, і** в словах іншомовного походження

55 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому перше з поданих слів пишемо з буквою **и**, а друге – з буквою **і**.

чизкейк

чіабата

56 I. Прочитайте вголос словосполучення та обґрунтуйте написання виділених букв *и*, *і*. Сформулюйте «правило дев'ятки».

Веселий рингтон, шкільний гербарій, смачні чипси, медичний діагноз, знайомий силует, танцювальні ритми, яскраві гірлянди, стерильний бинт, якісний бензин.

II. Складіть і запишіть спонукальне речення з одним словосполученням (на вибір).

57 Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску букву *и* або *і*. Підкресліть і поясніть орфограму «Букви *и*, *і* в словах іншомовного походження».

Велос..пед, роум..нг, дж..нси, парк..нг, пр..нтер, інтонац..я, д..плом, м..трополит, глад..олус, д..зпаливо, ц..стерна, к..кбокс..нг, д..пломат, граф..н, пуд..нг.

«Правило дев'ятки»

Букви *И*, *І* у ВЛАСНИХ назвах іншомовного походження

Букву *И* пишемо в ГЕОГРАФІЧНИХ назвах:

• які закінчуються на <i>-ида</i> , <i>-ика</i>	<i>Антарктида, Арктика, Мексика</i>
• після <i>р</i> , <i>ж</i> , <i>ч</i> , <i>ш</i> , <i>щ</i> , <i>ц</i> , <i>д</i> , <i>т</i> перед буквою на позначення приголосного (крім [й]);	<i>Крит, Париж, Мадрид, Гольфстрим; Чилі, Алжир, Вашингтон, Лейпциг; Аргентина, Ватикан, Тибет</i>
• у деяких випадках згідно з традиційною вимовою	<i>Бразилія, Єрусалим, Мексика, Литва</i>

Букву *І* пишемо:

• в інших географічних назвах	<i>Лісабон, Міссісіпі, Австрія, Сідней</i>
• в іменах і прізвищах	<i>браті Грімм, Арістотель, Россіні, Дізель</i>

Зверніть увагу!

Загальну назву, яку утворено від власної назви іншомовного походження, пишемо за «правилом дев'ятки».

ПОРІВНЯЙМО:

Рудольф Дізель ➤ дизель;

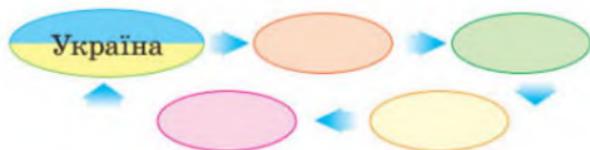
Етьєн де Сілуєтт ➤ силует

58 I. Прочитайте вголос назви країн. Укажіть орфограму «Букви *u*, *i* в словах іншомовного походження». У якій частині світу розташовано країни кожної групи?

1. Ефіопія, Мавританія.
2. Нідерланди, Сан-Марино.
3. Таджикистан, Шрі-Ланка.
4. Мексика, Коста-Рика.

II. Оберіть зі списку чотири країни, у яких ви хотіли б побувати. Запишіть за схемою маршрут своєї навколосвітньої подорожі.

59 Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску букву *u* або *i*. За потреби скористайтеся словником.

Ар..стотель, Р..чард, Аргент..на, аргент..нський, С..дней, Ваш..нгтон, Мекс..ка, Ч..лі, ч..лійський, С..нгапур, Сан-Франц..ско, Лейпц..г, Ват..кан, Атлант..да.

60 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою тестові завдання. Обґрунтуйте одне одному правильність виконання.

1. Букву *i* треба писати на місці пропуску в рядку

- А аргент..нське танго
- Б ч..лійська сосна
- В мекс..канський серіал
- Г л..ванський кедр

2. Букву *i* треба писати на місці пропуску в рядку

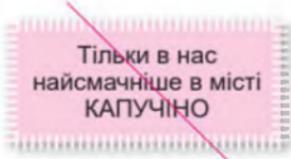
- А т..бетська медицина
- Б мадр..дський «Реал»
- В л..війська нафта
- Г браз..льський карнавал

61 Запишіть слова, уставляючи пропущені букви, у дві колонки: 1) із вставленою буквою *u*; 2) із вставленою буквою *i*. Обґрунтуйте написання.

Пуд..нг, аж..отаж, фун..кулер, родз..нка, опт..міст, г..попотам, парт..тура, опозиц..я, аз..мут, ієрогл..ф, л..ман, симетр..я, смок..нг, Алж..р, спін..нг.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення прислів'я «Голка в стіжок упала – пиши ...».

62 I. Знайдіть орфографічні помилки в оголошеннях. Запишіть слова, у яких є помилки, правильно.

II. Напишіть невелике оголошення (2–3 речення), використавши 1–2 з наведених у рамці слів.

фітнес / кікбоксинг / гімнастика / роумінг /
антивірус / картридж

63 I. Спишіть, уставляючи на місці пропуску букву **и** або **і**.

Буккросинг – захоплення сучасних людей

Імб(..)рне морозиво, ор(..)єнт-т(..)р на місцевості, овочі на гр(..)лі, смачний ч(..)збургер, досвідчена такс(..)стка, новий скр(..)ншот, сенсорний д(..)сплей, ауд(..)єнція в королеви, теплий л(..)ман, річний кре-

д(..)т, боксерський р(..)нг, д(..)зельне пальне, простори Браз(..)лії, круїз в Аркт(..)ку.

II. Поясніть лексичні значення виділених слів. За потреби скористайтеся довідковими джерелами.

64 I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску букву **и** або **і**.

1. Мекс..ка на півдні й на заході омивається Тихим океаном, на південному сході – Кар..бським морем, на сході – Мекс..канською затокою. 2. Ф..нанс..сти – це люди, які вміють рахувати, аналізувати та с..стематизувати інформацію. 3. Ліві притоки М..ссісіпі повноводні протягом року. 4. Перехоплювальні парк..нги – це стоянки на в'їздах до міста. 5. Експерти прогнозують, що дефіц..ту на бенз..н і д..зпаливо не буде. (З інтернет-джерел).

II. Знайдіть два слова, до яких можна дібрати антоніми. Запишіть антонімічні пари.

III. Підкресліть підмет і присудок в останньому реченні.

7. ПОДВОЄНІ БУКВИ В СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про декілька загальних іншомовних назв,
у яких зберігаємо подвоєні букви, та про власні назви

ПРИГАДАЙМО. Що таке подвоєння букв?

65 А. Прочитайте речення, чітко вимовляючи виділені слова іншомовного походження.

1. Андріївську церкву в Києві збудовано за проектом архітектора **Растреллі**. 2. **Піцайоло** – це спеціаліст, який виготовляє **піцу**.

Б. У якому з виділених слів пишемо подвоєні букви, а в яких – ні? Яке із цих слів є власною назвою?

В. Які помилки, на вашу думку, можна допустити під час написання виділених слів?

У загальних іншомовних назвах букви звичайно **НЕ** подвоюємо. **НАПРИКЛАД:** *сума, піца, спагеті, алея, маса, грип, шасі, інтермецо, бароко.* **АЛЕ:**

З подвоєними
буквами пишемо такі
слова

*ванна, тонна, вілла, панна,
панно́, мадонна, не́тто*,
бру́тто, пе́нні, ма́нна, мулла́*

Подвоєні букви зберігаємо:

• у власних назвах та похідних від них словах

*Голландія (голландський),
Марокко (марокканський),
Брюссель, Гіппократ,
Одіссей, Ахіллес, Магеллан*

• у разі збігу однакових приголосних звуків префікса й кореня

інновація, ірраціональний

* *Не́тто* – маса товару без упаковки; *бру́тто* – маса товару з упаковкою; *пе́нні* – англійська монета.

ОРФОГРАМА

Подвоєні букви в словах іншомовного походження

66 I. Прочитайте слова. Обґрунтуйте написання однієї чи двох виділених букв.

Колектив, професор, лібрето*, долар, панно, ванна, бруто, 20 тонн, двотонний, Калькутта, калькуттський, Таллінн, талліннський, Одиссей, Міссісіпі, Гаррі Поттер, мережа «Твіттер», ірраціональний.

* *Лібрето* – літературний текст опери, оперети; сценарій балету.

II. Закрийте цю сторінку підручника й запишіть 3–4 слова, які ви запам'ятали (на вибір). Перевірте правильність написання.

67 I. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, пропущену букву. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму.

Ап..етит, ван..а, трас..а, піц..а, віл..а, спагет..і, ба-с..ейн, пан..а, нет..о, ал..ея, мадон..а, ін..овація, авторал..і, Гол..андія, гол..андець, Гіп..ократ, Філіп..іни.

II. Що означає виділене слово? Запишіть його фонетичною транскрипцією.

68 I. Прочитайте та на основі наведеної інформації підготуйте усну відповідь на запитання «Як можна зекономити власні фінанси та природні ресурси?» (1–3 речення).

Лічильники води вимірюють воду в кубічних метрах. Цей показник указують у рахунках за комунальні послуги.

Наповнена ванна середнього розміру – це 0,1–0,2 метра кубічного води.

Один метр кубічний води = 1000 літрів чи 1000 кілограмів = 1 тонна.

II. Знайдіть слова іншомовного походження з подвоєними буквами. Складіть і запишіть із кожним з них по одному реченню.

69 Виконайте тестові завдання.

1. Подвоєні букви треба писати в обох словах рядка

A нет..о, хоб..і

B піц..ерія, пан..а

B профес..ія, віл..а

Г брут..о, тон..а,

2. Орфографічну помилку допущено в рядку

A ефект, ванна, Брюссель

B программа, апарат, каса

B процес, долар, інновація

Г мадонна, булінг, ілюзія

70 Запишіть, уставляючи на місці пропусків прикметники, утворені від наведених у рамці власних назв. Чи в усіх прикметниках зберігатимуться подвоєні букви?

ЗРАЗОК. Прапор, Андорра – андоррський прапор.

... тюльпани

... капуста

... протока

... чай

... ботанічний сад

... кінофестиваль

Голландія

Брюссель

Магеллан

Марокко

Калькутта

Канни

Тюльпанові поля
(провінція Південна
Голландія)

71 Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть орфограму «Подвоєні букви в словах іншомовного походження».

Побудовано в стилі барок(к)о, написали замітку у твіт(т)ері, продали дві тон(н)и зерна, навколосвітня експедиція Магел(л)ана, ін(н)оваційний розвиток країни, подорожували річкою Міс(с)ісіпі, зачитали текст клятви Гіп(п)ократа, виставка різьблених пан(н)б.

бароко
шоше
тонна
твіттер
Магеллан

72 Знайдіть орфографічні помилки в оголошеннях. Запишіть слова, у яких є помилки, правильно.

Для вантажівок
максимальною вагою
до 12 тон

Тільки в нас
найсмачніша
в місті ПІЦЦА

АКЦІЯ – 30 %
латте
капучино
еспрессо

73 Складіть і запишіть невелику гумористичну розповідь (4–5 речень), яка розпочиналася б словами: «Одного разу...». Використайте в тексті якнайбільше поданих слів. Виграє той, хто використає всі ці слова.

Траса, панна, акумулятор, апетит, алея, піцерія, капучино, еспресо, спагеті, голландський, сума, вілла.

74 І. Спишіть слова, уставляючи на місці крапок, де потрібно, пропущену букву. Підкресліть орфограми, поясніть написання.

Піц..ерія, реклам..а, ван..а, кол..ектив, сум..а, багатотон..ий, мадон..а, ір..еальний, ап..етит, нет..о, грип..

віл..а, груп..а, ас..орти, контр..еволюція, програм..а, Магел..ан, Одіс..ей, Ахіл..ес, Гіп..ократ.

II. Із двома словами (на вибір) складіть і запишіть по одному реченню.

8. АПОСТРОФ У СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про спільне та відмінне в написанні апострофа у власне українських та іншомовних словах

ПРИГАДАЙМО. Перед якими буквами пишемо апостроф?

75 А. Прочитайте речення, чітко вимовляючи виділені слова іншомовного походження.

1. Поблизу американського міста **Х'юстона** розташовано Космічний центр імені Ліндона Джонсона.

2. **Мюслі** готують із сирих або запечених злаків, сухофруктів, горіхів, меду, цукатів.

Б. Яке з виділених слів пишемо з апострофом? Чи чуємо в цьому слові звук [й]?

В. Які помилки, на вашу думку, можна допустити під час написання виділених слів?

Апостроф у словах іншомовного походження пишемо перед **я, ю, є, ї**, які позначають звуки [йа], [йу], [йе], [йі]:

у вимові чуємо [й]

• після букв **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**

комп'ютер, кар'єра, Монтеस्क'є, миш'як, прем'єр

• після префікса, що закінчується буквою на позначення приголосного

ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура

В інших випадках апостроф не пишемо. **НАПРИКЛАД:** *бюджет, кювет, мюзикл, мюслі.*

Зверніть увагу!

Апостроф пишемо, якщо у вимові чуємо звук [й]. **ПОРІВНЯЙМО:** *інтерв'ю* [інтерв'йу] – *пюре* [п'урє].

ОРФОГРАМА

Апостроф у словах іншомовного походження

76 І. Прочитайте вголос словосполучення, дотримуючись орфоепічних правил. Обґрунтуйте наявність чи відсутність апострофа в словах іншомовного походження.

Інтерв'ю з кумиром, медові мюслі, державний бюджет, комп'ютерна програма, п'єдестал пошани, картопляне пюре, стогривнева купюра, гравюра* на металі.

* *Гравюра* – вирізьблений на спеціальній пластинці малюнок.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть особливості їхньої вимови.

77 І. Запишіть слова у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа. Підкресліть орфограму «Апостроф у словах іншомовного походження».

Р..юкзак, інтерв..ю, б..юрократія, к..ювет, кар..єра, м..юслі, прем..єра, бар..єр, манік..юр, ад..ютант, п..єдестал, комп..ютер, б..юджет, п..юре, б..юлетень.

II. Складіть і запишіть текст (2–3 речення), у якому використайте всі виділені слова.

78 І. Прочитайте текст. З якою професією він пов'язаний? У яких випадках використовують ін'єкцію?

Ін'єкція (лат. *injacere* – впорскування) – спосіб введення в організм лікарських розчинів. Упорскування виконують за допомогою голки та шприца. Ін'єкцію використовують переважно тоді, коли потрібно забезпечити швидкий лікувальний ефект. Крім того, за її допомогою роблять щеплення (вакцинацію) (З *Vikinedii*).

II. Знайдіть у тексті слова іншомовного походження. Яке з них пишемо з апострофом? Чому?

79 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як можна уникнути зростання захворюваності на вірусні інфекції в країні та світі? Що таке, на вашу думку, масова вакцинація? З якою метою її проводять?

80 Проведіть гру «Запиши слова правильно». Прочитайте подані слова. Закрийте сторінку підручника й напишіть їх під диктовку вчителя / вчительки. Перевірте написання та порахуйте кількість балів (кожне правильно написане слово – 1 бал). Визначте переможців.

Тюбик, кутюр'є, кон'юнктивіт, об'єктивний, бюлетень, кар'єрний, ательє, інтерв'ю, В'єтнам,

комп'ютер
прем'єра
інтерв'ю
олів'є
кур'єр

Х'юстон, Мюнхен, купюра, манікюр, ад'ютант, мюзикл, безбар'єрний, миш'як, рюкзак, пюпітр, кювет, прем'єр-міністр.

81 Виконайте тестові завдання.

1. Апостроф треба писати в обох словах рядка

А кар..єр, т..юбик

В атель..є, інтерв..ю

Б інтер..єр, б..юлетень

Г ін..екція, прем..єра

2. Орфографічну помилку допущено в рядку

А Нью-Йорк, бюджет

В кон'юнктура, об'єктив

Б В'єтнам, інтерєр

Г п'єдестал, купюра

82 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Правильність написання перевірте за словником.

1. Усім відомий салат олів(')є названо на честь французького кухаря Люсьєна Олів(')є. 2. Прем(')єра – це перша вистава п(')єси в театрі або перший показ фільму. 3. Українська жіноча команда з біатлону піднялася на п(')єдестал пошани. 4. Водій не впорався з керуванням і з(')їхав у к(')ювет. 5. Деякі спортсмени завершили кар(')єру у зв(')язку з травмуванням. 6. Через кур(')єрську службу доставки можна подарувати квіти у св(')яткові дні. 7. Митці театру створили жартівливий і яскравий м(')юзикл для дітей про пса Р(')ябка.

9. М'ЯКИЙ ЗНАК У СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про спільне та відмінне у вживанні м'якого знака у власне українських та іншомовних словах

ПРИГАДАЙМО. Як на письмі позначаємо м'якість приголосних звуків?

83 **А.** Прочитайте речення, чітко вимовляючи виділені слова іншомовного походження.

1. Типовий краєвид у Дністровському **каньйоні** – круті скелясті або заліснені береги, мальовничі острови.

2. **Лазанья** – страва італійської кухні, приготовлена із шарів тіста впереміш із шарами начинки.

Б. Укажіть у виділених словах м'які приголосні звуки.

В. Яких помилок, на вашу думку, можна припуститися під час написання виділених слів?

М'який знак у словах іншомовного походження вживаємо для позначення на письмі м'якості приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [л'], [н'] у таких випадках:

• перед <i>я, ю, є</i> , що позначають звуки [йа], [йу], [йе]	<i>мільярд, ательє, консьєрж, Ньютон</i>
• перед <i>йо</i>	<i>каньйон, бульйон</i>
• у кінці слова	<i>Рафаель, медаль</i>
• після <i>л</i> перед буквою на позначення приголосного	<i>альбатрос, Нельсон</i>

ОРФОГРАМА

М'який знак у словах іншомовного походження

84 I. Доберіть до поданих іменників прикметники й запишіть утворені словосполучення. Ви можете використати кожний прикметник лише один раз.

Вольєр, шампінйон, медальйон, павільйон, бульдог.

золотий

просторий

великий

широкий

смачний

II. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму «М'який знак у словах іншомовного походження».

85 Спишіть слова, ставлячи, де потрібно, м'який знак. Підкресліть орфограми. Перевірте правильність написання за орфографічним словником.

Н..ютон, Д..юма, порт..єра, кол..є, міл..йонер, т..юбик, кан..йон, бракон..єр, ател..є, д..юбель, біл..ярд, конс..єржка, модел..єр, бул..йон, н..юанс.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть їхню вимову.

86 ЧОМУ ТАК? Прочитайте слова й вимовте звуки, позначені виділеними буквами. Поясніть, чому перше слово пишемо з апострофом, друге – з м'яким знаком, а третє – без цих знаків.

Кон'юнктура – Ньютон – нюанс.

87 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви йдете до продуктового магазину. Спішіть, розкриваючи дужки, список товарів, які потрібно купити. Поясніть, чому біля одного зі слів хтось із дорослих поставив знаки питання.

Потрібно купити:

- спагет(т)і – 1 кг
- жул(ь)єн – 4 упаковки
- сир «Гол(л)андський» – 300 г
- заготовку для піц(ц)и – 2 упаковки
- шампін(ь)йони – 1 кг
- зелень для бул(ь)йону – 1 пучок
- ?? ч(і,у)пси – 2 пакчи
- м(')юслі з курагою – 2 пакчи
- л(і,у)мон – 1 шт.

88 Виконайте тестові завдання.

1. М'який знак треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

- А** конферанс..є, кур..йоз **В** дос..є, кон..юнктура
Б вол..єр, барел..єф **Г** н..юанс, ател..є

2. М'який знак треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А** міл..йон, він..єтка, н..юанс
Б міл..ярд, кан..йон, ескадрил..я
В конс..єрж, бул..йон, Д..юма
Г Рафаел.., міл..йон, іл..юзія

3. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А** жульєн, мільярд **В** більярд, Ньютон
Б ньюанс, портєра **Г** кольє, модельєр

89 Гра «Чарівна скринька». Знайдіть у словнику іншомовних слів одне слово на будь-яку вивчену орфограму. Напишіть його на невеликому клаптику паперу й покладіть у скриньку, підготовлену вчителем / вчителькою. Потім хтось дістає по черзі слова, диктує, а всі інші мають їх правильно написати.

90 І. Спішіть речення, розкриваючи дужки. Які з наведених речень пов'язані з міжнародною тематикою?

1. Поширена назва «шампін(ь)йон» походить від французького champagne, що означає просто «гриб». 2. Сюжетом для багатьох він(ь)єток* є рослинні мотиви. 3. Тигрєня, народжене в зоопарку, живе в просторому вол(ь)єрі. 4. Країни

домовились утворити міжнародний ал(ь)янс, щоб проти-
стояти тероризму. 5. Глядачам найбільше сподобався ори-
гінальний виступ конферанс(ь)є. 6. Сен(ь)йор – ввічливе
звертання до чоловіка в Іспанії, а до дівчини – сен(ь)йорита.

* *Віньєтка* – прикраса у вигляді невеличкого малюнка в книж-
ці, альбомі.

II. Підкресліть у словах іншомовного походження букви на позначення
м'яких приголосних.

10. АКТИВНА ТА ПАСИВНА ЛЕКСИКА

*Про слова, які часто вживають мовці, про застарілі
слова й неологізми та про розвиток мови*

91 А. Яке з виділених слів з'явилося в мові давно, проте на сьогодні ми
його майже не вживаємо? А яким словом активно користуємося?

- ✓ зціпити уста
- ✓ ні пари з уст
- ✓ з медом на устах
- ✓ зринуло з уст

- ✓ закопилити губу
- ✓ дути губу
- ✓ розв'язати губу
- ✓ на повну губу

Б. Яке з виділених слів, на вашу думку, відносять до активної лексики,
а яке – до пасивної?

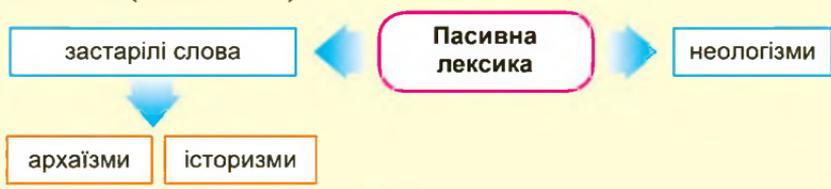
В. Зробіть висновок про те, чим активна лексика відрізняється від па-
сивної.

Активна та пасивна лексика

До **активної лексики** належать слова, які часто вжива-
ють усі мовці або частина мовців у тій чи тій сфері су-
спільного життя. **НАПРИКЛАД:** сад, десять, високо, ходити.

До **пасивної лексики** належать застарілі слова й неологізми (нові слова).

Застарілі слова

Застарілими називають слова, які вийшли з активного вжитку. Їх поділяють на архаїзми та історизми.

Архаїзми – це слова, які вийшли з активного вжитку, бо були замінені іншими словами. **НАПРИКЛАД:** *перст* (палець), *ланіти* (щоки), *зріти* (бачити), *чата* (варта), *лицедій* (актор), *їствó* (їжа).

Історизми – це слова, які вийшли з активного вжитку, тому що зникли названі ними реалії, явища. **НАПРИКЛАД:** *жупан*, *війт*, *мушкет*, *дворянин*, *поміщик*, *кольчуга*, *соха*.

ПОРІВНЯЙМО:

Архаїзми

Цим предметам дали інші назви:

верца́дло
(дзеркало)

дзига́р
(годинник)

Історизми

Цими предметами вже не користуємося:

жо́рна

верете́но

92 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому слова першої групи відносимо до історизмів, а другої – до архаїзмів. Що спільного між архаїзмами та історизмами?

1. Цар, боярин, губернія, жорна.
2. Войвник, уста, злото, древо.

93 Прочитайте речення. Знайдіть застарілі слова. Поясніть, чому сьогодні ці слова вийшли з активного вжитку.

1. І на оновленій землі врага не буде, супостата (*Т. Шевченко*). 2. Піт заливає чоло, впали мости (*С. Вакарчук*). 3. З того часу, як Мономахові раті розгромили орду на Сулі, вороги бояться зустрічей із русичами (*Р. Іванченко*). 4. Риплять довжелезні мажі, ковані залізом, як рипіли за часів Свято-славових (*З. Тулуб*). 5. Групами йшли спудей академії, міщани, купці... (*Р. Чумак*).

ДОВІДКА. *Супостат* – негідник, недруг; *рать* – військо, збройний загін; *мажа* – чумацький віз; *спудей* – учень духовного закладу освіти.

94 І. Доберіть до кожного архаїзму, поданого у верхній рамці, його відповідник у сучасній українській мові, поданий у нижній рамці. Запишіть слова парами.

ректи, перст, піїт, ратай, вака́ції,
десни́ця, зигзі́ця, благи́й

говорити, поет, палець, добрий, канікули,
права рука, орач, зозуля

II. Складіть і запишіть речення з одним архаїзмом (на вибір)

95 І. Запишіть слова у дві колонки: 1) архаїзми; 2) історизми. Поясніть свій розподіл. За потреби скористайтеся довідкою.

Кошовий, корогва́, глас, жупан, свари, січовик, врата, перст, джу́ра, половці, толмач, осавула, каламар, березіль, стезя.

ДОВІДКА. *Корогва* – прапор; *глас* – голос; *врата* – ворота; *свари* – війна; *толмач* – перекладач; *каламар* – чорнильниця; *березіль* – березень; *стезя* – шлях.

II. Складіть і запишіть по одному реченню зі словом кожної колонки (на вибір).

96 І. Укладіть словничок із якнайбільшої кількості слів, що є назвами старовинних речей домашнього вжитку. З'ясуйте, де й коли ці речі використовувалися.

II. Поміркуйте, за якої умови слова *інтернет*, *комп'ютер*, *банкомат* можуть стати історизмами. А чи можуть вони стати архаїзмами?

Роль у мовленні

Застарілі слова вживають у **науковій** або **художній літературі**, коли потрібно відтворити картини минулого або для передачі піднесеності, урочистості чи зневаги, іронії.

97 І. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Чому князя Ярослава назвали Мудрим?

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Князь Ярослав сидів на престолі в Києві 35 років – з 1019 до 1054 року. Дбав про розвиток Київської Русі, її могутність. За свої великі здібності названий Мудрим. Одна з його доньок – Анна – стала королевою Франції.

Ярослав Мудрий

Ярослав вів походи проти ворожих племен: ятвягів, ям і чудь. 1036 року розгромив біля Києва печенізьких ханів.

Князь заснував при Софійському соборі школу, зібрав колекцію рукописних книг. За Ярослава Мудрого виріс новий Київ – «град великий», а Русь перетворилася на могутню європейську державу (*З підручника*).

II. Випишіть із тексту історизми та поясніть, з якою метою їх ужито.

III. За виписаними словами стисло перекажіть прочитане (усно).

Неологізми

Неологізми – це слова, які з'явилися нещодавно. Мовці усвідомлюють їхню новизну. **НАПРИКЛАД:** гуглити, смартгодинник, флешмоб, блокбастер, булінг, спойлер.

Неологізми виникають тому, що з'являються нові предмети й поняття. Із часом ці слова можуть перейти до активної лексики. **НАПРИКЛАД,** у певний історичний період неологізмами були слова *трактор, холодильник, космонавт* та ін.

98 I. Об'єднайтеся в групи. Розподіліть між групами фото. Виберіть із поданих слів ті, які певним чином співзвучні з обраним вами фото. Чи можна ці слова назвати неологізмами?

Паркомат, безпілотник, онлайн, тесла, електрокар, тепловізор, гіроскутер, дистанційка, лонгборд, класрум, квадрокоптер, вебсервіс, байрактар, конференц-зв'язок, кіборг, блогер.

II. Складіть усно речення за фото вашої групи, використавши неологізм.

99 Хто за одну хвилину зможе дібрати якнайбільше нових слів, які лише нещодавно ввійшли в українську мову?

100 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам вдалося винайти новий лікарський препарат або створити новий транспортний засіб. Які назви ви дібрали б для своїх винаходів? Поясніть причину появи неологізмів.

101 I. Запишіть подані слова в таблицю.

Застарілі слова		Неологізми
Архаїзми	Історизми	

Лірник*, хештег, космонавт, уста, тіктокер, мисник, фейк, престол, дрон, веретено, локдаун, гайдамака, лайфхак, щастя, князь, ректи.

II. Поясніть, яких змін і чому зазнає словниковий склад мови в процесі розвитку.

III. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією. Визначте в них кількість звуків і букв.

* *Лірник* – народний співець і музикант, який грав на лірі.

I TAKE БУВАЄ

У 2022 році в Кінологічному центрі поліції на Київщині з'явилося цуценя на прізвисько Байрактар, а в Київському зоопарку народився лемур, названий також Байрактаром.

Чи знаєте ви, чому виникла ця нова кличка й поширилася в Україні? А що означає неологізм «забайрактарити», поширений у мовленні військових? Це – спалити ворожу техніку за допомогою безпілотних літальних апаратів.

11. ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ СЛОВА. ПРОФЕСІЙНІ СЛОВА Й ТЕРМІНИ

Про слова, які властиві людям певної професії, а також про наукові поняття

ПРИГАДАЙМО. Які слова називають багатозначними?

102 А. Прочитайте професійні слова. Представники яких професій часто користуються ними?

Голкіпер, пенальті, кутовий, атакувати, офсайд

Зернові, поголів'я, посівна, добрива, косарка

Каюта, маяк, дрейф, палуба, швартування

Б. Поміркуйте, чи всі носії української мови в повсякденному житті користуються поданими словами. Чому, на вашу думку, так відбувається?

В. Зробіть висновок про особливості вживання в мовленні професійних слів.

Слова загальноновживані й обмеженого вживання

Загальноновживані слова – це слова, якими користуються всі носії мови незалежно від професії, виду діяльності, місця проживання тощо. **НАПРИКЛАД:** *мама, сонце, будинок, високий, холодно, читати.*

Водночас у мові є слова обмеженого вживання, якими користуються не всі.

Слова
обмеженого
вживання

- професійні слова, терміни,
- діалектні слова,
- просторічні слова та ін.

НАПРИКЛАД,
переважно юристи користуються словом *медіація*; військові – словами *бронік, арта*; діти – *юзер, крафтити*

Професійні слова

Професійними називають слова, які властиві мовленню людей певної професії. **НАПРИКЛАД:** *бранка, боронування, озимина* (з мовлення працівників сільського господарства); *боцман, швартові, палуба* (з мовлення моряків).

Існує професійна лексика лікарів, учителів, юристів, водіїв, шахтарів, бухгалтерів, акторів тощо.

103 І. Прочитайте текст і випишіть окремо щонайменше п'ять загальноновживаних слів і п'ять – професійних. Про людей якої професії пише автор?

У штурманській рубці нічого нового юнга не побачив, не знайшлося там також ні ліхтаря, ні свічки. У маленькій шухляді цокав хронометр, під пальцями шаруділи карти й листки локацій та астрономічних таблиць.

Вийшовши з рубки, пішли на так званий нижній капітанський місток, де звичайно міститься каюта капітана (*М. Трублаїні*).

II. Яких слів у мові, на вашу думку, більше – загальноновживаних чи професійних?

104 I. Представників яких професій зображено на фото? Оберіть дві із цих професій і випишіть до них професійні слова з довідки. Доповніть записи кількома власними прикладами.

ДОВІДКА. Кардіограма, акварель, цемент, симфонія, стетоскоп*, котлован, октава, бетон, сольфеджіо, дріль, мольберт, ноти, штробити, палітра, аспірин, акорд, компрес, ескіз.

* *Стетоскоп* – медичний інструмент для вислуховування серця, легенів.

II. **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Складіть і розіграйте за особами діалог (5–7 реплік), пов'язаний з одним із наведених фото. Використайте професійні слова. За потреби скористайтеся довідкою.

105 Хто зможе пригадати три слова, що належать до професійної лексики водіїв або рибалок? А хто добере ще більше таких слів?

Терміни

Термін – це спеціальне слово, яке вживають для найменування конкретного поняття з якоїсь галузі знань. **НАПРИКЛАД:** синтаксис, омоніми (мовознавство); чисельник, квадрат (математика); цитоплазма, бактерія (біологія); раунд, пенальті (спорт).

Основна сфера застосування термінів – науковий та офіційно-діловий стилі.

Словники

Пояснення термінів можна знайти в термінологічних словниках, а найбільш уживаних із цих слів – і в тлумачному. У словнику термін супроводжують позначками. **НАПРИКЛАД:** спец. (спеціальне слово), тех. (техніка), хім. (хімія), фізк. (фізкультура).

106 І. Запишіть терміни в чотири колонки: 1) математичні; 2) літературознавчі; 3) медичні; 4) спортивні.

Множення, аут*, дільник, персонаж, квадрат, поема, сюжет, хірургія, тайм, ін'єкція, драма, ангіна, казка, термометр, гросмейстер.

* *Аут* – переліт м'яча, шайби за межу.

ІІ. З одним словом (на вибір) складіть і запишіть речення з однорідними членами.

107 **ЧОМУ ТАК?** Поміркуйте, чому в професійному мовленні стоматолога, учителя мови й агронома термін **корінь** матиме різне значення. Яке саме?

СТІЛ – СТОЛИ
річ – речі

108 І. Прочитайте текст, визначте його стиль мовлення. Поясніть свою відповідь.

КОМЕТИ Й МЕТЕОРИ

Час від часу на небосхилі з'являються комети та метеори. Комета – це тіло Сонячної системи, що рухається навколо Сонця дуже витягнутою орбітою. З наближенням до Сонця в комети з'являється хвіст і голова (ядро). Хвіст складається з газів і частинок пилу, що вилітають із розжареного ядра. Метеорами називають тіла, які не долітають до поверхні Землі, згораючи в її атмосфері. Метеорне тіло, що досягло поверхні Землі, називають метеоритом (*З підручника*).

ІІ. Знайдіть терміни та обґрунтуйте доречність їх уживання. До якої групи слів (загальноживаних чи обмеженого вживання) вони належать?

ІІІ. З'ясуйте, чи вжито в тексті слова в переносному значенні. Якщо ні, то чим це можна пояснити?

109 **Гра «Знайди професіоналізми».** Об'єднайтеся в групи (за рядами, варіантами тощо). Хтось із групи називає професію, а інша група має дібрати відповідний професіоналізм. Групи по чергово мають назвати по 4 професії. Виграє група, яка зможе дібрати професіоналізми до більшої кількості професій.

110 Випишіть зі своїх підручників з математики, географії та природознавства по 2–3 терміни. Поясніть лексичне значення цих слів. Із двома словами (на вибір) складіть і запишіть речення.

111 Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

Варіант А. Напишіть невелике висловлення (5–8 речень) на одну з тем: «Як вирощують пшеницю», «Як будують кораблі», «На космічній орбітальній станції», «Як народжується малюнок», «Швидка допомога». Використайте професійні слова.

Варіант Б. Напишіть невелике висловлення (5–8 речень) на тему «Моя улюблена професія» (або про професію ваших батьків чи когось зі знайомих). Використайте професійні слова, неологізми.

12. ДІАЛЕКТНІ ТА ПРОСТОРІЧНІ СЛОВА

Про слова, властиві мовленню жителів певної місцевості, і слова, яких варто уникати в спілкуванні

ПРИГАДАЙМО. Що таке синоніми?

112 А. Прочитайте виділені діалектні слова та наведені поруч їхні літературні відповідники.

ореля – гойдалка

на півночі України

мешти – туфлі

на заході України

тремпель – вішак

на сході України

Б. Яке слово в кожному прикладі зрозуміле всім українцям і без словників? А яке – вживають лише жителі певної місцевості?

В. Зробіть висновок про особливості діалектних слів.

Діалектні слова

Діалектними (діалектизмами) називають слова, які властиві мовленню лише жителів певної місцевості. Ці слова здебільшого незрозумілі тим, хто живе в іншій місцевості. **НАПРИКЛАД:** *когут* (півень), *бузько́* (лелека), *відіти* (бачити), *лакітки* (ласощі), *ва́рош* (місто), *жалі́ва* (кропива).

Словники

Для пояснення значень діалектних слів існують спеціальні словники діалектів. У тлумачних словниках діалектні слова подають із позначкою *діал.*

113 I. Прочитайте речення, замінюючи виділені діалектні слова літературними відповідниками (з довідки). Чи втратили щось речення? З якою метою автори скористалися діалектними словами?

1. По вечері вони з Андрієм довго **гутурили** (М. Олійник). 2. Зірки мерехтіли, як золоті **чічки** (В. Стефаник). 3. Надворі зима, а мені така **файна** весна приснилася (В. Стефаник). 4. Розвели серед двору **ватру** й грілися, а деякі варили вечерю (Мирослав Ірчан). 5. Кремзлики, шкубанки, книдлі – це надзвичайно смачні страви з **бараболі**, які готують на Буковині та Закарпатті (Із журналу). 6. У нашої Галі на подвіриську зелена, зелена яблуня червоні **ябка** вродила (Щедрівка з Поділля). 7. Стрімкими **пляями**, густими лісами пробирались, брели через бурхливі весняні потоки (В. Бадурук).

Ватра

Чічка

II. Складіть і запишіть одне речення з двома виділеними словами (на вибір).

ДОВІДКА. Квіти, гарна, вогнище, яблуко, картопля, стежка (у горах), говорити.

114 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому подані в першому рядку синоніми до іменника *лелека* відносимо до діалектних слів, а в другому – до загальнозживаних.

- Бузькб, бұшель, гайстер, боцян.
- Лелека, черногуз, бусол.

115 Прочитайте слова. У якому рядку наведено діалектні слова? Доберіть до них літературні відповідники з іншого рядка (запишіть парами).

газда	обійстя	файно	гара́зди	плай	легінь
-------	---------	-------	----------	------	--------

гарно	подвір'я	стежка	господар	парубок	достатки
-------	----------	--------	----------	---------	----------

Просторічні слова

За обставин невимушеної, переважно побутової, розмови вживають **просторічні слова**. До них належать:

- слова, які перекручені, спотворені: *сюдою, тута, осісьо, охтобус* (автобус);

- слова, яким властивий відтінок зниженості, згрубілості: *ляпати* (говорити), *виприщатися*, *телепень*.

Зверніть увагу!

Просторічних слів варто уникати в повсякденному спілкуванні. У художніх текстах їх можуть використовувати для негативної характеристики персонажів або для жартливового забарвлення.

116 І. Прочитайте речення. Знайдіть просторічні слова та поясніть, з якою метою автори скористалися ними.

1. Хто вас, босяцюги, на чужу землю просив? Забирайтеся, злидні чортові! (*М. Стельмах*). 2. Миколо... Микольцю... – тихо погукала бабуся... – Осьдечки я. Тута! (*В. Яворівський*). 3. Давайте, баришня, пожарну скоріш! Пожар! (*Остан Вишня*). 4. Я все ніяк допетрати не міг, що крутиться Земля, мов куля, кругла (*Б. Олійник*).

II. Доведіть, що вживання просторічних слів у повсякденному спілкуванні є недоречним та свідчить про некультурність мовців.

117 СИТУАЦІЯ. Перебуваючи в транспорті, у магазині тощо, уважно дослухайтеся до мовлення тих, хто поруч. Чи вживають вони просторічні слова? Що ви порадили б тим, хто користується просторічними словами?

118 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Поміркуйте над словами Василя Сухомлинського: «Говорити скаліченою мовою – це все одно, що грати на розладнаній скрипці». Чи калічить мову суржик – змішування слів різних мов?

119 Відредагуйте речення та запишіть. Скористайтеся поданою на с. 50 рубрикою «Культура мовлення».

1. Мені невдобно в тебе просити. 2. Здрасте, шановна Ірино Дмитрівно! 3. Хто сьогодні діжурний? 4. Канешно, я допоможу тобі. 5. Який вкусний пиріг! 6. Наталці подарували сиреньові чобітки. 7. Я зайду до прийомної.

120 Укладіть словничок діалектних слів (5–10 слів), які вживають у вашій місцевості або в місцевості, де проживають ваші знайомі, друзі. Доберіть до цих слів літературні відповідники.

121 І. Прочитайте подані парами слова. Розподіліть і запишіть їх у дві колонки: 1) загальноновживані; 2) діалектні.

Вітер – легіт, пательня – сковорідка, борзо – швидко,

хустина – рантух, фіглі – жарти, спудитися – злякатися, вуйко – дядько, ринка – каструля, кичеря – гора, маржина – худоба.

II. Оберіть два діалектних слова, які вам сподобалися найбільше. Складіть і запишіть із кожним обраним словом речення.

122 Сканувавши QR-код <https://cutt.ly/jLzibus> або перейшовши за посиланням, ознайомтеся зі словами, що поширені в різних куточках України. Чи помітили ви слова, які характерні для вашої місцевості? Складіть речення зі словом, яке найбільше сподобалося.

Культура мовлення

Правильно	НЕправильно	Правильно	НЕправильно
напевно	наверно	смачно	вкусно
незручно	невдобно	приймальня	приємна
звичайно	канешно	витончений (гарний)	ізячний

13. СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНІ СЛОВА

Про слова, які закріпилися за певним стилем мовлення, та особливості вживання цих слів

ПРИГАДАЙМО. Які є стилі мовлення? Чим вони різняться?

123 А. З'ясуйте, з яким стилем мовлення співзвучні наведені ілюстрації та слова під ними.

Тьопати, скиглити,
дітлашня

Ухвалити, заслухати,
парламентар

Б. Чи доречними будуть слова першої групи в текстах офіційно-ділового стилю? А слова другої групи – у текстах розмовного стилю?

В. Зробіть висновок щодо вживання окремих слів у різних стилях мовлення.

Стилістичне забарвлення слів

Стилістично забарвленими називають слова, які доречно вживати лише в окремих стилях мовлення або в одному з них. **НАПРИКЛАД:** *знаменник* (науковий стиль), *декларувати* (офіційно-діловий стиль), *жаднюга* (розмовно-побутовий стиль).

Види стилістично забарвленої лексики

Вид лексики	Стилі, у яких переважно вживаємо слова	Приклади
Суспільно-політична	публіцистичний, офіційно-діловий	<i>парламентар, демократія, загальнодержавний</i>
Офіційно-ділова	офіційно-діловий, публіцистичний	<i>інструкція, ініціювати</i>
Наукова	науковий	<i>доданок, молекула</i>
Розмовна	розмовно-побутовий, художній	<i>комп, дітлахи, шкандибати, шастати</i>

Зверніть увагу!

Для офіційно-ділової та наукової лексики характерні однозначність сприйняття та відсутність емоційного забарвлення.

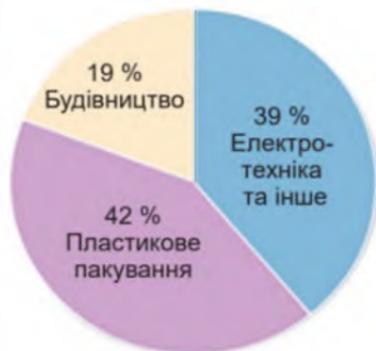
124 Випишіть стилістично забарвлені слова. У якому стилі може бути використане кожне з них? Укажіть серед вписаних слова іншомовного походження.

Ходити, плентатися, працює, варнякати, функціонує, зиркати, дивитися, спортзал, світлий, периметр, стовбичити, ледащо, комбайн, ноутбук, низько, загальнонародний, велик, префікс, відфутболити, військово-патріотичний, фотосинтез, вранці, постанова, теплопровідність.

125 I. **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Виберіть спільно три речення, які інформаційно пов'язані з поданою діаграмою. Запишіть кожен / кожна ці речення так, щоб утворився текст. Перевірте одне в одного виконання.

А	Супутниковий зв'язок заснований на використанні штучних супутників Землі.
Б	Пластикові матеріали не розкладаються в ґрунті сотні років.
В	Ці хімічні сполуки негативно впливають на імунну систему людини.
Г	Найбільші гірські системи світу – Альпи, Гімалаї, Анди.
Д	Спалювати їх не можна, адже під час горіння виділяються діоксини.

Використання пластику

II. Підкресліть у своєму тексті слова, характерні для наукового стилю мовлення.

III. Доповніть усно свій текст 2–3 реченнями на основі інформації, яку висвітлено на діаграмі.

126 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чому не можна спалювати сухе листя, траву, вироби з пластику? Які є екологічно чисті варіанти позбутися їх?

127 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви зайшли до кабінету керівництва школи, щоб замовити учнівський квиток. Розіграйте за особами діалог в **офіційно-діловому** стилі (повідомте мету свого візиту; запитайте, чи потрібне свідоцтво про народження, дізнайтеся про правила оформлення тощо). Використайте офіційно-ділову лексику.

✓ реєстрація	✓ особисті дані
✓ вирішити	✓ електронний документ
✓ розглянути	✓ свідоцтво про народження
✓ надати	✓ сформулювати замовлення
✓ інструкція	✓ відповідати вимогам

Зверніть увагу!

Розмовні слова надають мовленню неофіційного звучання, тому є неприпустимими для офіційно-ділового та

наукового стилів. А офіційно-ділова лексика не завжди доречна в розмовному мовленні.

128 Прочитайте речення. Які слова в них ужито недоречно? Відредагуйте усно речення.

1. Лесю, доведи, будь ласка, до відома вчителя, що я захворів. 2. Дівчинко, ти з якого питання плачеш? 3. Щойно від Дениса надійшла пропозиція піти на річку купатися. 4. Директор ліцею звернувся до учнів та учениць із проханням не дибати по клумбах. 5. Інспекторка погомоніла з учнями та ученицями про заходи пожежної безпеки. 6. Бабуся продукує смачні пірижки.

129 Доберіть і запишіть до виділених слів синоніми, яких не вистачає в таблиці. Хто зможе заповнити найбільше пропусків?

СЛОВО	Синонім без стилістичного забарвлення	Стилістично забарвлений синонім
солодощі	ласощі	пундики
думати	міркувати	...
заметіль	...	хуртеча
реготати
розумний

130 I. Прочитайте подані слова. Які з них можна було б використати для опису дощової погоди, зображеної на картинах Д. Роланда та О. Дарчук (див. с. 56)? Розподіліть слова на три групи залежно від стилістичного забарвлення і запишіть у таблицю.

Дощ, періщить, атмосферний, грім, хмари, інтенсивність, хлющить, громовиця, випадати, крапельки, діаметр, краплини, опади, падають.

Група А	Група Б	Група В
Слова, які можна вживати однаково і в науковому, і в художньому стилях	Слова, які недоречні в художньому стилі	Слова, які недоречні в науковому стилі

II. Напишіть невеликий текст (4–5 речень) про дощ у науковому або художньому стилі, використавши деякі з поданих слів. Доберіть заголовки.

III. Підкресліть у своєму тексті слова, характерні для наукового або художнього стилю.

131 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть стилістично забарвлені слова. Які з них надають висловленню невимушеності, а які – офіційності?

1. – Так, не будь спойлером, а то забаню (*О. Остапченко*). 2. Міністерство освіти і науки України оприлюднило р(е,и)комендації щодо зарахуван(н)я дітей до 1 класу. 3. Усю ніч без пер(е,и)починку пленталися змучені люди і тварини бе(з,с)крайньою сухою пустелею (*З. Тулуб*). 4. Д(и,е)тинство там, де гойдалка і квач, де бульбашка за мить від сміху лусне (*Н. Янушевич*). 5. Кальцій – один із найнеобхідніших макроелементів для здоров(’)я людини (*З підручника*).

ІІ. Випишіть 2 слова (на вибір), у яких можливі чергування звуків.

Культура мовлення

Правильно	НЕправильно
брати участь порушити питання давати згоду особистий підпис готівка	приймати участь підняти питання давати добро особовий підпис налічні гроші

14. ПРАВИЛЬНЕ ВЖИВАННЯ СЛІВ

Про поширені мовленнєві помилки, вживання паронімів та інших слів у властивому їм значенні

ПРИГАДАЙМО. Навіщо знати лексичне значення слів? Що таке пароніми?

132 Відредагуйте речення. Укажіть просторічні слова. Чи помічали ви під час відвідування громадських місць лексичні помилки в мовленні інших?

1. На дверях магазину висіла вивіска, на якій було написано «Закрито». 2. Йому не повезло, бо в продажі не було того, що він хотів. 3. Біля магазину зібралася велика черга. Денис запитав: «Хто крайній?» 4. Кавуни та дині завезуть у магазин через дві неділі. 5. На касі можна розрахуватись і налічкою, і карточкою.

ДОВІДКА. У продажю (а не в продажі). Хто останній? (а не Хто крайній?). Зачинено (а не закрито).

133 І. Запишіть на місці пропуску слово, обравши його з наведених у рамці.

1. Наталка навчається в ... школі.
2. Тобі личить ... форма.
3. Книжка про часи ... лихоліття.
4. Друзі йшли ... вулицею.
5. У святя вулиці особливо
6. ... людина вмiє заспокоїти.
7. Бабуся вмiє ... травами.
8. До аптеки треба їхати в ... село.
9. Цей підручник може бути ... для тебе.

музичній / музикальній
воєнна / військова
військового / воєнного
освітленою / освіченою
людяні / людні
тактовна / тактична
лічити / лікувати
сусіднє / сусідське
корисливим / корисним

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

Зверніть увагу!

ВІДКРИТИ АМЕРИКУ	✓ Рахунок у банку – відкриваємо.	✓ Двері – відчиняємо.
	✓ Книжку, зошит – розгортаємо.	✓ Замок – відмикаємо.
	✓ Очі – розплющуємо.	

134 Відредагуйте речення і запишіть правильно.

1. Розкрийте підручники, щоб виконати завдання. 2. Не відкривайте вікно без потреби. 3. Дезінфекційні засоби розміщено в людяних місцях. 4. Залишаючи приміщення, вимкочайте електроприлади. 5. Запрошуємо прийняти участь у конкурсі. 6. Допоможи мені рішити задачу. 7. Це вірна відповідь! 8. Мені потрібно лише два часа.

135 Розгляньте за наведеним посиланням <https://cutt.ly/YZ6pHXw> або QR-кодом пост у фейсбуці про розмежування значення деяких паронімів. Розкажіть однокласникам й однокласницям про особливості вживання цих слів.

За бажанням підготуйте аналогічний пост і розмістіть його в соцмережах.

136 Відредагуйте текст і запишіть правильно. Скористайтеся поданою нижче рубрикою «Культура мовлення».

Моя найкраща подруга – Наталка. Ми всігдa разом ходимо до школи, бо живемо на сусідських вулицях. Кожного тижня провідуємо бабусю Оксану, допомагаємо їй вимити пол, постірати, принести води. Наша бабуся чуйна, лагідна, вона володіє рідким даром – уміє розповідати цікаві бувальщини.

Культура мовлення

РОЗРІЗНЯЙМО

Сусідній – розташований поруч, поблизу чогось (*сусідній район, сусідня школа*).

Сусідський – належний, властивий сусідові (*сусідський хлопець, сусідський кіт*).

* * *

Рідкий – 1) який перебуває у стані рідини (*рідкий борщ*); 2) у якому складники розміщені нещільно (*рідкий ліс*).

Рідкісний – який буває, трапляється дуже рідко (*рідкісний талант, рідкісна книжка*).

Фразеологія

Фразеологія (від грец. *phrasis* – вислів і *logos* – учення) – це розділ мовознавства, що вивчає фразеологізми.

15. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

Про лексичне значення фразеологізмів, фразеологічні синоніми й антоніми та про красу й багатство української мови

ПРИГАДАЙМО. 1. Чим слово відрізняється від словосполучення? 2. Які є члени речення?

137 А. Поясніть лексичне значення виділених фразеологізмів.

1. Від Києва до Чернігова **рукою подати**.
2. Сьогодні в аквапарку **ніде яблуку впасти**.

Б. Замініть кожен фразеологізм одним словом із таким самим значенням. Що при цьому втраять висловлення?

В. Зробіть висновок про роль фразеологізмів у мовленні.

Особливості фразеологізмів

Фразеологізми – це стійкі сполучення слів, які за лексичним значенням дорівнюють одному слову (словосполученню). **НАПРИКЛАД:**

<i>рукою подати</i> (близько)	<i>бити байдики</i> (ледарювати)
<i>за царя Гороха</i> (давно)	<i>гаряча голова</i> (запальна людина)

Фразеологізм є одним членом речення. **НАПРИКЛАД:**

1. *Сергій із Назаром глека побили*. 2. *Віталій кинувся тікати з усіх ніг*.

Лексичне значення фразеологізмів можна дізнатись у **фразеологічних словниках**.

Роль у мовленні

У художній літературі та в розмовному мовленні фразеологізми допомагають виразніше передати певну думку, вони роблять висловлювання яскравим, образним, емоційним.

Зверніть увагу!

Лексичне значення фразеологізму не впливає з лексичного значення слів, із яких він складається. У фразеологізмах не можна замінювати одне слово іншим чи вилучати якесь слово.

138 Знайдіть у кожній парі сполучень слів фразеологізм. Свій вибір обґрунтуйте. Поясніть лексичне значення фразеологізмів.

Пекти раків — ловити раків;
бити в барабан — бити байдики;
яскрава зірка — як зірок на небі;
як білка в колесі — біжить білка;
водяна пара — ні пари з уст;
скуштувати березової каші — їсти кашу;
вогонь Прометея* — яскравий вогонь.

**Вогонь Прометія (прометейів вогонь)* — незгасне прагнення до досягнення високої та благородної мети.

139 Доберіть із попередньої вправи фразеологізми, які будуть доречними в ситуаціях, зображених на світлинах.

140 І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Чим цікавий цей текст?

ВОДОЮ НЕ РОЗЛИТИ

Ми з Дмитром дружимо ще з першого класу. Однолітки кажуть, що нас навіть водою не розіллеш. І хоча з Дмитром інколи каші не зварюєш, але я на це не зважаю.

Ось і минулої суботи ми домовилися піти ловити рибу. Я і черв'яків накопав, і вудочки приготував, а друг навіть за холодну воду не брався. О восьмій ранку ми мали зустрітися біля криниці, але Дмитро прийшов аж через пів години. Я лише розвів руками.

Риболовля виявилася вдалою, ми спіймали багато карасів. Після обіду почали насуватися дощові хмари, і ми, узявши ноги в руки, змушені були тікати додому. Злива наступала нам на п'яти, ми дуже промокли й змерзли так, що зуб на зуб не попадав. Але все одно були задоволені (*З посібника*).

II. Випишіть фразеологізми та з'ясуйте їхнє лексичне значення за фразеологічним або тлумачним словником. Поясніть роль фразеологізмів у поданому тексті. Які з них увиразнюють риси людської вдачі?

III. Який фразеологізм «заховався» на малюнку до тексту?

141 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якби ви були художником, то який гумористичний малюнок зробили б до одного з фразеологізмів, ужитих у тексті попередньої вправи?

142 Спишіть речення, замінюючи виділені слова синонімічними фразеологізмами (оберіть із рамки). Підкресліть фразеологізми як члени речення.

як грім з неба	наламав дров	водять за носа
витати в небесах	ані за холодну воду	

1. Треба бути практичним, а не **(бути наївним)**.
2. Звістка впала **(несподівано, раптово)**.
3. Світланка одразу здогадалася, що її **(обманюють)**.
4. Уже тиждень байдикує, не береться **(ні за що)**.
5. Марк тепер тільки зрозумів, що **(завдав шкоди)**.

143 Прочитайте фразеологізми. Поясніть їхнє лексичне значення, усно замінивши одним словом (словосполученням). За потреби користуйтеся довідкою.

Накивати п'ятами, розправляти крила, в пух і прах, як сніг на голову, народитися в сорочці, з комарів носок, робити з мухи слона, нагріти руки, крокодилячі сльози, набрати в рот води, сізіфова праця*, до сьомого поту.

ДОВІДКА. Утекти, набирати сили, уцент, раптово, бути щасливим, маленький, перебільшувати, нажитися, нещирість почуттів, мовчати, марна праця, виснажливо.

**Сізіфова праця (робота)* – надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чогось, які не дають бажаних результатів; щось непосильне.

144 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому пункті виділене сполучення слів є фразеологізмом, а в другому – ні.

1. Я вас веду не до легкої перемоги! Це буде досить **твердий горішок**.

2. Денису трапився **твердий горішок** – ніяк не міг його розколоти.

145 I. Виберіть два з поданих сполучень слів. Складіть і запишіть з кожним із них по одному реченню так, щоб ці сполучення виступали фразеологізмами.

Тверда рука, круті повороти, знайти в капусті, набрати в рот води, гаряча голова, розбити глека, на голові ходити, вибити з рук, літати в небесах.

II. Наведіть приклад життєвої ситуації, у якій можна скористатися одним із поданих фразеологізмів.

146 Виконайте тестові завдання.

1. До кожного фразеологізму першої колонки доберіть фразеологізм-синонім із другої.

1 кури не клюють	А бути у хвості
2 робити з мухи слона	Б хоч греблю гати
3 рукою подати	В хоч трава не росте
4 пасти задніх	Г не за морями
5 море по коліна	Д згущувати фарби

2. До кожного фразеологізму з першої колонки доберіть фразеологізм-антонім з другої.

1 як кіт наплакав	А кури не клюють
2 неначе черепаха	Б пливти проти течії
3 в одну дудку грати	В не братися за холодну воду
4 пливти за течією	Г з усіх ніг
5 гнути спину	Д говорити різними мовами

147 I. Визначте, які слова пропущено у фразеологізмах.

Мало каші ... ; виводити на чисту ... ; яблуку ніде ... ; брати близько до ... ; грати першу ... ; товкти воду в ... ; не чуючи землі під ... ; з'їсти пуд ... ; хоч греблю ... ; народитися під щасливою ... ; тримати носа за ... ; не бачити далі свого ... ; казка про Курочку ... ; сім п'ятниць на

II. Із двома поданими фразеологізмами (на вибір) складіть усно речення.

148 Хто зможе дібрати два фразеологізми зі словом *голова*? А хто чотири? А хто ще більше? Проведіть подібний конкурс з іншими словами, наприклад: *рука, нога, сніг, вогонь, сім*.

149 Відгадайте, які фразеологізми «заховалися» на малюнках. Поясніть лексичні значення цих висловів. З одним фразеологізмом складіть і запишіть речення

150 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть фразеологізми. З якою метою автори скористалися фразеологізмами?

1. Киян заст(е,и)рігають обходити десятою дорогою ст(е,и)хійні ринки (З інтернет-джерел). 2. Ну, що ж, цікаво було под(е,и)витися, як міняють шило на мило (А. Григорук). 3. Кайдашиха пр(е,и)кусила язика, але її розбирала злість (І. Нечуй-Левицький). 4. М(е,и)нає день, тиждень, місяць, і пів року збігло за водою (Марко Вовчок). 5. Ти будеш жить, ще будеш ти любити, топтати ряст і слухать солов(')я (Олесь Гончар).

II. Поясніть уживання розділових знаків у четвертому та п'ятому реченнях.

151 Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

Варіант А. Складіть і запишіть розповідь (5–7 речень) на тему якогось фразеологізму (на вибір).

Варіант Б. Складіть і запишіть розповідь (5–7 речень) на довільну тему, використавши щонайменше два фразеологізми (на вибір).

Правильно	Неправильно
даруйте на слові говорити про Химині кури смішки та пересмішки бісики пускати коли рак свисне сам на сам	не в обідю сказано говорити єрунду хіхоньки та хахоньки строїть глазки після дождіка в четвер з глазу на глаз

16. ДЖЕРЕЛА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Про те, як народжуються та живуть фразеологізми

152 Прочитайте вірш. Про який фразеологізм ідеться? Як автор пояснює його походження? Доведіть, що джерелом цього вислову є жива народна мова.

ЗАРУБАЙ НА НОСІ

Гриць катався на льоду, не спитавши мами,
Та й потрапив у біду: шурхнув з ковзанами.
Мамин гнів хлоп'я мале пам'ятає й досі:
«Бить не битиму, але зарубай на носі!»
Дивно це було сприймать хлопцеві малому:
«Як? На носі зарубать? Ще й собі самому?»
Може, нині смішно вам в теплім дружнім колі.
Гриць тепер сміється й сам – Гриць давно вже в школі.
В літгурток він став ходити і знайшов розгадку:
Ніс походить від *носить* в нашому випадку!
Бо носили в прівіки* за собою всюди
П'ялички і дощечкі неписьменні люди.
І як ми в записники все заносим з вами,
Так вони – на дощечки, звані в них *носами*.
Отже, вираз виник там, а зберігся й досі.
Це, читачу, й ти зятям, зарубай на носі!

Д. Білоус

*Прівік – давнина, старовина.

Джерела української фразеології

Джерело	Приклади
Жива народна мова	дати гарбуза, облизня піймати, підкласти свиню, кліпати очима
Усна народна творчість	ні в казці сказати, ні пером описати
Мова людей певної професії (трудової діяльності)	шите білими нитками, дати задній хід, закласти фундамент
Давньогрецька міфологія, антична культура	вогонь Прометея, сізифова праця, нитка Аріадни, олімпійський спокій
Біблійні вислови	не одним хлібом живе людина, святе сімейство, манна небесна
Вислови відомих людей	Караюсь, мучуся, але не каюсь (Т. Шевченко)

153 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. Прочитайте фразеологізми та визначте джерело походження кожного з них.

1. Грати першу скрипку. 2. Мало каші з'їв. 3. Вавилонське стовпотворіння*. 4. Казка про солом'яного бичка. 5. Нам пора для України жить (І. Франко). 6. Нести хрест.

*Вавилонське стовпотворіння – повне безладдя, гармидер, нестримний галас, метушня.

154 І. Прочитайте фразеологізми, поясніть їхнє значення. З мовленням людей якої професії пов'язано виникнення кожного з висловів?

Спіймати на гачок, стригти під один гребінь, на космічній швидкості, піднятися на космічну висоту, покласти першу цеглину, штурмувати небо, як по нотах, закручувати гайкі, стріляний вовк, спускати на гальмах.

II. З двома фразеологізмами (на вибір) складіть і запишіть по одному реченню.

155 І. Поясніть лексичне значення поданих фразеологізмів. Що вам відомо про їхнє походження? Скористайтеся фразеологічним словником.

Ахіллесова п'ята, нитка Аріадни, сізифова праця, авгієві стайні, танталові муки, гордіїв вузол.

II. З одним фразеологізмом (на вибір) складіть і запишіть речення.

156 I. Спишіть речення. Підкресліть фразеологізми як члени речення.

1. Ти вже два дні байдики б'єш, краще б допоміг. 2. Юля відповідала на запитання мов по нотах. 3. Денис уважно придивлявся та мотав собі на вус. 4. Вибачте, але я не прихильник сізифової праці! 5. Хлопець зрозумів, що проговорився, сам упіймався на гачок. 6. Славко з усіх ніг помчався у двір.

II. Позначте цифрою над кожним фразеологізмом джерело його походження: 1 – жива народна мова; 2 – мова людей певної професії (трудової діяльності); 3 – давньогрецька міфологія.

157 Складіть і запишіть розповідь (5–7 речень) про походження одного з фразеологізмів (на вибір).

158 З'єднайте фразеологічні синоніми, сканувавши QR-код або перейшовши за посиланням.

<https://cutt.ly/eLziQVm>

Для вас, допитливі

Чи знаєте ви, що до слова *тікати* можна дібрати аж 20 фразеологізмів? А хочете дізнатися, про кого й чому кажуть *біла ворона*? Багато цікавої та корисної інформації про фразеологізми можна знайти на сторінках книжок **Антоніни Мовчун** «Мовні скарби» та **Віктора Ужченка** «Народження і життя фразеологізму».

Про те, що вас найбільше вразило в цих книжках, що сподобалося, розкажіть однокласникам.

17. ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ, КРИЛАТІ ВИСЛОВИ, АФОРИЗМИ

Про різновиди фразеологізмів та про красу й багатство української мови

ПРИГАДАЙМО. Що таке прислів'я і приказки?

159 I. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому прислів'я та поясніть, як вони характеризують кожного з персонажів. У чому полягає мудрість тітки Уляни?

ЗА ХОЛОДНУ ВОДУ НЕ ВІЗЬМЕТЬСЯ

Ой і цікава ж тітка Уляна! Це наша сусідка. Скільки вона знає прислів'їв та приказок. Мова її так і рясніє ними: «Легко говорити, та не так легко зробити», «Хто добре

ість, той добре робить», «Без діла слабіє сила», «Почав діло – роби сміло».

І працює вправно тітка Уляна. На городі в неї чого тільки немає: і картопелька, і морквочка, і бурячки, і квасолька... Ганнуся і собі хоче так гарно працювати, щоб і на їхньому городі все душу веселило. Тоді й починає кликати брата:

– Миколко, допоможи прополоти капусту.

А у відповідь чує тільки:

– Сонце пече, я в холодку посиджу.

Почула тітка Уляна відповідь Миколи, засміялася та й сказала:

– І за холодну воду не візьметься.

Миколка встав, узяв сапу та все ж пішов на город, буркнувши: «Бджола жалить жалом, а чоловік – словом» (За Г. Нехворовською).

II. Хто з персонажів сказав би: а) «Робота – не вовк, до гаю не втече»; б) «Бджола мала, а й та працює»? Пригадайте інші прислів'я про працю.

160 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чому в народі кажуть, що без роботи день роком стає?

Різновидами фразеологізмів є прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми. **НАПРИКЛАД:**

Прислів'я (розгорнуте судження, закінчена думка, виражено висновок)	Приказка (більш стислий вислів, без вираженого висновку)
За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш.	Ганятися за двома зайцями.
Не кажи гоп, поки не перескочиш.	Коли рак свисне.

Афоризм

Афоризм – це короткий влучний вислів, який виражає яку-небудь узагальнену думку. Для афоризмів характерна як завершеність думки, так і яскравість форми її вираження. **НАПРИКЛАД:** 1. *Україно моя, мені в світі нічого не треба, тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти* (А. Малишко). 2. *Найбільший прояв геніальності – у засіяній ниві* (О. Довженко).

Крилатий вислів

Крилатим називають вислів, який став широко вживаним завдяки своїй виразності. **НАПРИКЛАД:** 1. *Борітеся – поборете* (Т. Шевченко). 2. *Я мислю – отже існую!* (Р. Декарт).

Джерелом більшості крилатих висловів є літературні твори, Біблія, міфологія.

161 І. Хто зможе відновити з поданих слів прислів'я чи приказки? Запишіть відновлені вислови. Поясніть зміст двох із них (на вибір).

1. Дім, згода, а незгода, буде, руйнує. 2. Хто, діло, за тим, рано, підводиться, водиться. 3. М'яко, твердо, стеле, та, спати. 4. Ранні, а пізні, росу, пташки, сльози, п'ють, ллють. 5. Не страшний, череді, вовк, дружній. 6. Клопоту, баба, не мала.

II. Підкресліть антоніми, поясніть їхню роль у прислів'ях. Надпишіть, якими частинами мови є слова, що ви підкреслили.

162 Установіть відповідність між частинами прислів'їв. Відновлені прислів'я запишіть. Опишіть ситуації, у яких доречно вжити один з висловів (на вибір).

1 Час, як вода,	А заплачеш зимою.
2 Згаяного часу	Б дим не заховаєш.
3 Проспиш весною –	В усе вперед тече.
4 Вітер не піймаєш,	Г й конем не доженеш.

163 Користуючись різними інформаційними джерелами, доберіть і запишіть по одному прислів'ю чи приказці на теми: «Книжка», «Хліб», «Навчання, наука», «Пори року, місяці».

164 І. Прочитайте афоризми. Поясніть, як ви їх розумієте.

1. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине, от де, люди, наша слава, слава України (Т. Шевченко). 2. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати (В. Симоненко). 3. Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена (Вольтер). 4. Сміх – це сонце: воно проганяє зиму з людського обличчя (В. Гюго).

II. З одним із поданих висловів складіть і запишіть речення з прямою мовою. Два вислови (на вибір) вивчіть напам'ять.

165 Поясніть, як ви розумієте такі визначення: «Афоризм – це роман одним рядком», «Афоризми – це літературні делікатеси», «Афоризм – це мінімум слів, максимум змісту».

166 I. Прочитайте крилаті вислови. Який смисл закладено в кожному з них?

1. І чужому навчається, й свого не цурайтесь! (Т. Шевченко). 2. Кожна грубість починається зі слабкості (Сенка). 3. Те, що незрозуміло, потрібно з'ясувати (Конфуцій). 4. Краса врятує світ. 5. Доля допомагає сміливим. 6. Машина часу.

II. Придумайте ситуацію, у якій доречно було б ужити один з поданих висловів.

III. Пригадайте кілька відомих вам крилатих висловів. Визначте їхнє джерело.

167 Поясніть значення крилатих висловів латинського походження. За потреби скористайтеся словниками.

1. Швидше, вище, сильніше! (Citius, altius, fortius!) 2. Terra інкогніта (terra incognita). 3. Постскрипtum (post skriptum; P. S.). 4. Табула раса (tabula rasa). 5. Вето (veto).

168 Складіть і запишіть невелику розповідь (6–8 речень), у якій доречно використайте один з поданих народних висловів. Доберіть до тексту заголовок. Якого стилю мовлення ви будете дотримуватися?

1. Яка пшениця, така й паляниця. 2. На сонці тепло, а біля матері добре. 3. Без води й борщу не звариш. 4. У рёшеті води не наносиш. 5. І море починалося з краплі. 6. Кожний вітер по-своєму дме. 7. Що нині утече, те завтра не зловиш. 8. Хто літом працює, узимку не голодує.

169 За поданим QR-кодом або посиланням перегляньте пост «Прислів'я і приказки», який розміщено на сторінці «ЗнатиМОВУ» у фейсбуці. Про що йдеться в цьому матеріалі? Доберіть власні аналогічні приклади.

<http://surl.li/fhthl>

Проект

Об'єднайтеся в групи. Придумайте та розіграйте в ролях рекламний ролик (сценку) на одну з поданих тем.

1. НОВІ СЛОВА

Ця реклама має розповісти про нові слова та сприяти їхньому доречному вживанню в мовленні.

2. ПЕРЛИНИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Ця реклама має переконати в тому, що фразеологізми роблять наше мовлення виразнішим і яскравішим.

18. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ»

170 І. Прочитайте текст. Чи достовірною загалом, на вашу думку, є наведена інформація? Чи можна назвати твердження в першому реченні сумнівним?

РОБОТ-ДИДЖЕЙ*

Із сучасними технологіями можливо все. І роботи-футболісти, які влаштовують змагання між собою, і роботи-собаки та роботи-коти, які прогулюються з вами.

Винахідники створили електронного диджея. Вибираючи музичні записи, цей диво-пристрій використовує зворотний зв'язок із тими, хто прийшов потанцювати. Комп'ютеризований диджей відстежує реакцію молоді на музику й підбирає аудіокомпозиції відповідно до жвавості

публіки. Він бачить розташування людей у залі, вимірює швидкість їхнього серцебиття і навіть оцінює, наскільки вони активні. За цими результатами пристрій змінює мелодійність, ритм і темп музики, не даючи публіці нудьгувати. Електронний диджей може не тільки добирати композиції, а й складати власні «твори», komponуючи треки** (Із журналу).

* Диджей – той, хто веде музичну програму на дискотеці або на радіо.

** Трек – доріжка фонограми, а також сама фонограма.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть у дві колонки по чотири слова: власне українські та іншомовного походження.
2. Укажіть слова, які ввійшли в українську мову порівняно недавно. Із чим це пов'язано? Чи можна вважати неологізмами слова *робот* і *комп'ютер*?
3. Знайдіть музичні терміни та професійні слова. Поясніть їхню роль у тексті.
4. Доберіть синоніми й антоніми до виділених слів.
5. Складіть за темою цього тексту гумористичне речення, використавши застарілі слова.

6. Доповніть усно прочитане висловленням (2–4 речення) за поданою світлиною. Використайте по можливості неологізми.

171 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які технічні засоби з'явилися останнім часом і як вони допомагають нам?

172 I. Доберіть до кожного з поданих фразеологізмів слово-синонім. За потреби користуйтеся словниками.

ЗРАЗОК. *Ніде голці впасти – тісно.*

Як кіт наплакав; кров з молоком; прикусити язик; і кури не клюють; брати близько до серця; дати драла; правити теревені; робити з мухи слона; сушити голову; згущувати фарби; вибілювати зуби; на весь голос.

173 I. Прочитайте чотири групи фразеологізмів, пов'язаних із частинами тіла людини. Оберіть фразеологізми однієї групи й поясніть їхнє значення. За потреби скористайтеся довідкою.

усьому голова золота голова є голова на в'язах		водити за ніс під самим носом клювати носом
опустити руки золоті руки руки загребуші		іти нога в ногу ледве ноги несуть з ніг на голову

ДОВІДКА. Головний; обдарована людина; розумний; обдурювати; близько; спати; втратити надію; гарний майстер; жадібний; дружно; втомлений; усе навпаки.

II. Складіть і запишіть речення з двома поданими фразеологізмами (на вибір).

174 Складіть мовознавчу казку про те, як застарілі слова приходили в гості до неологізмів, чи про подорож слів іншомовного похо-

дження. Або ж оберіть іншу тему: про культуру мовлення, терміни, професійні слова тощо. А чи могла б охорона пропустити просторічні слова на свято до слів української літературної мови?

175 Проведіть у класі **флешмоб** на тему «*Фразеологізми в повсякденному житті*». Для цього зробіть фото чи відео життєвої ситуації та доберіть влучний фразеологізм (накладіть його на фото чи озвучте у відео). Або ж навпаки: спочатку оберіть фразеологізм, а потім до нього – фото чи відео. Обміняйтеся своїми роботами з однокласниками й однокласницями.

ГОТУЄМОСЯ ДО ТЕМАТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ

Виконайте тестові завдання

1. У реченні «Вона **хуменько** підвелася, поклала шитво на траву й клубочком покотилася до хати по кухлика» виділене слово є
 - А неологізмом
 - Б історизмом
 - В власне українським словом
 - Г запозиченим словом
2. Застаріле слово (слова) вжито у варіанті
 - А Раніше сушили болота, а тепер сушать голову: де знайти воду, щоб повернути життя занапащений природі (*З газети*).
 - Б Особливо у фаворі в нього був малий Маковей. Йому лейтенант дарував різні пільги (*Олесь Гончар*).
 - В Мовчить собор. Не видно облупленості, іржі на банях, ніч скрадає на ньому всі травми часу (*Олесь Гончар*).
 - Г Високі свічі в срібному трисвічнику горіли в княжій ложиці до глибокої ночі (*П. Загребельний*).
3. Запозиченими є всі слова в рядку
 - А піца, освіта, спорт
 - Б хокей, опера, метро
 - В театр, суниця, пломбір
 - Г мріяти, ін'єкція, тонна
4. Подвоєні букви треба писати в обох словах рядка
 - А хоб..і, ін...овація
 - Б ван..а, барок..о
 - В спагет..і, Одіс..ей
 - Г гол..андський, тон..а

5. Букву **и** треба писати на місці пропуску в обох словах рядка
А Аргент..на, пр...нтер
Б г..рлянда, Браз..лія
В роум..нг, пар..зький
Г д..ректор, ауд..енція
6. Історизмами є всі слова в рядку
А дворяни, жорна, перст
Б кольчуга, веретено, кошовий
В ректи, поміщик, січовик
Г жупан, зріти, боярин
7. Стилiстично забарвленими є всі слова в рядку
А парламентар, озеро, фотосинтез
Б словотвір, звірятко, трамвай
В ініціювати, доданок, жаднюга
Г швидко, фонетика, ледащо
8. Антонімічною є пара фразеологізмів
А узяти через край – узяти за горло
Б гріти чуба – вискочити на сухе
В бити лихом об землю – повісити голову
Г скласти руки – брати ноги в руки
9. Установіть синонімічні пари (один фразеологізм є зайвим).
<i>Слово</i>	<i>Фразеологізм</i>
1 обманути	А утерти носа
2 вигадати	Б з іншої опери
3 недоречно	В обвести круг пальця
4 безперешкодно	Г висмоктати з пальця
	Д як по маслу
10. Складіть по одному реченню з терміном і діалектним словом.

Моя сторінка

ЯК ЦЕ БУЛО

АРЕНА – ЦЕ ПІСОК

Арена латинською мовою означає «пісок». У велетенському Колізеї – цирку, що був споруджений у Стародавньому Римі в I столітті нашої ери й уміщував 70 тисяч глядачів, а також у цирку інших міст відбувалися бої гладіаторів. Майданчики, де відбувалися такі бої, посипали піском, який убирав кров, пролиту в поєдинках. Згодом і сам майданчик, на якому відбувається циркова вистава, почали називати *ареною*.

У переносному значенні слово *арена* означає також місцевість, район воєнних дій чи взагалі поле діяльності (Є. Чак).

ЦІКАВО ЗНАТИ

ЯК РАК СВИСНЕ

Українці кажуть «як рак свисне», англійці — «when the pigs fly» (у перекладі: «коли свині літатимуть»).

А ось як українською та англійською мовою звучатимуть інші поширені вислови:

- жити на широку ногу – to live at a highrate;
- світ за очі – to follow one's nose;
- байдики бити – to twiddle one's thumbs;
- дати прочухана – to box smb'sears (З посібника).

НА ДОЗВІЛІ

БЕСЕЛА ВІКТОРИНА

Відгадайте загадки. Які фразеологізми «приховано» в них?

1. Його вішають, коли засмучуються.
2. Цю кашу куштує той, кого лають, суворо карають.
3. Навколо нього обводять, коли хочуть обманути.
4. Їх продають, коли сміються.
5. Їх беруть на плечі, коли швидко біжать, тікають.
6. Вона болить, коли дуже переживаєш, страждаєш.
7. Вони нападають, коли не хочеться працювати, лінуєшся.

УСМІХНІМОСЯ

- Не вірю я приказкам.
- Чому?
- Приказка каже, що мовчання – золото. Я от мовчав на уроці, а вчитель мені двійку поставив.

Словотвір. Орфографія

Словотвір – це розділ науки про мову, що вивчає способи й особливості творення похідних слів.

19. ЗМІНЮВАННЯ І ТВОРЕННЯ СЛІВ. ПОХІДНІ Й НЕПОХІДНІ СЛОВА

Про похідні й непохідні слова, а також про твірні слова як базу для творення нових слів

ПРИГАДАЙМО. Що таке закінчення слова? Які слова називаємо змінними?

176 А. Поміркуйте, яке з поданих слів виникло раніше за два інших.

морозиво

мороз

морозильник

Б. Спосіб творення яких двох слів ми можемо простежити (пояснити)?

В. Зробіть висновок, чи можуть нові слова утворюватися від уже наявних у мові слів.

Словотворення

Змінювання слів – це утворення різних форм того самого слова. **НАПРИКЛАД:** *рушник – рушники, рушником, на рушнику*. Форми слів різняться між собою лише граматичним значенням (однина чи множина, називний чи родовий відмінок тощо).

Творення слів – це утворення нових слів від тих, які вже існують у мові. **НАПРИКЛАД:** *зима → зимовий, ліс → лісник*.

ВЕЛОСИПЕД

Змінювання слова

велосипеди
велосипедом

Творення слів

велосипедний (шолом)
велосипедист

Непохідні й похідні слова

Розрізняємо слова непохідні й похідні.

Непохідні слова – це ті, які **НЕ** утворено від інших слів. Особливості виникнення непохідних слів загубились у віках. **НАПРИКЛАД:** місяць, поле, стіл, небо, зелений, тихий.

Похідні слова – це ті, які утворено від інших слів. Спосіб творення похідних слів можна простежити. **НАПРИКЛАД,** слово *колоситися* утворено від *колос*; *книгарня* — від *книга*; *сніговик* — від *сніг*.

Похідне слово здебільшого має суфікс або префікс.
ПОРІВНЯЙМО:

Непохідні слова

око
слива
ходити

Похідні слова

окуліст
сливовий
переходити

177 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому ми вважаємо, що на першій схемі наведено форми іменника *ліс*, а на другій – похідні від нього слова.

ЛІС

ліси

(за) лісом

(у) лісі

ЛІС

лісник

лісовий

праліс

178 Запишіть послідовно подані слова у дві колонки: 1) непохідні; 2) похідні.

День, осінній, нога, співак, ікра, парк, перехід, ранок, кінотеатр, океан, південний.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву річки.

179 I. ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. Прочитайте прислів'я. Хтось із вас має виписати щонайменше чотири непохідних слова, а хтось – чотири похідних. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

1. Життя прожити – не поле перейти. 2. Гостре словечко коле сердечко. 3. Одна бджола мало меду наносить. 4. За родинним столом і їжа смачніша. 5. У дитини заболить пальчик, а в мами – серце.

II. Поясніть, як ви розумієте значення одного з прислів'їв (на вибір).

Твірне слово

Твірне слово – це слово, від якого утворено похідне слово. **НАПРИКЛАД,** іменник *дощ* є твірним для прикметника *дощовий*.

Для утворення похідного слова використовують усе твірне слово або лише його частину. **НАПРИКЛАД:** *вітер* → *вітерець*; *слово* → *словник*.

Як знайти твірне слово?

Дібрати **спільнокореневе** слово, яке найближче до похідного за лексичним значенням і простіше за будовою

клен → кленовий

летіти → вилетіти

млин → млинар

180 I. Прочитайте попарно записані слова. З'ясуйте, яке слово є твірним для іншого. Запишіть і проведіть стрілку від твірного слова до похідного.

ЗРАЗОК. *Співати* → *переспівати*; *водяний* ← *вода*.

1. Солити – пересолити. 2. Виходити – ходити. 3. Усний – уста. 4. Лицарський – лицар. 5. Військо – військовий.

6. Дорожній – дорога. 7. Труба – трубач.

II. Складіть і запишіть складне речення з одним із похідних слів (на вибір).

181 I. **ГРА «ЗНАЙДИ СЛОВО».** Знайдіть у кожній групі слів по одному слову, яке є твірним для слів правої колонки. Запишіть слова парами. Перевірте з учителем / учителькою відповіді й визначте кількість балів, яку ви отримали (кожне правильно знайдене слово – 1 бал). Визначте переможців.

розказувати, казкар, казати
ніченька, ніч, ночувати
ніч, ночувати, нічник
світанок, світити, світло
казкар, казка, розказати

переказати
нічний
переночувати
засвітити
казковий

II. Розберіть за будовою два слова правої колонки (на вибір).

182 I. Прочитайте текст і розгляньте плакат «Як уберегтися від блискавки?». Чи корисно для вас є отримана інформація? Що нового для себе ви дізналися?

ПРАВИЛА, ЯКІ РЯТУЮТЬ ЖИТТЯ

Учені з'ясували, що кожної секунди на Землі відбувається більше сорока розрядів блискавки. Частина з них ударяє в землю.

Як діяти під час грози? Якщо ви знаходитесь у помешканні, зачиніть усі вікна й двері: протяг притягує кульову блискавку. Покладіть подалі від себе мобільний телефон.

Якщо ви опинились у лісі або в парку, тримайтеся місця, де низькі дерева. Дуб, тополя, сосна та ялина найбільше проводять електричний розряд, найменше – верба, клен і кущі. Не ховайтеся під високим деревом: воно також притягує блискавку. Крім того, є небезпека падіння важких гілок (З довідника).

II. Знайдіть у тексті та на плакаті 5–6 похідних слів. Запишіть ці слова. Як би ви простежили їхнє творення?

III. Сформулюйте колективно правила безпечної поведінки під час блискавки на основі двох джерел інформації – тексту й плакату. Використайте вписані похідні слова.

183 Доберіть чотири прикметники на позначення кольорів, утворених від назв квітів, овочів, фруктів. **НАПРИКЛАД:** *волошковий*.

184 I. Утворіть від кожного іменника форму слова та доберіть похідний прикметник. Виділіть закінчення у формах слів і корінь у похідному слові.

ЗРАЗОК. *М'ята* – м'ятрю, м'ятний.

Літо, вітер, голос, ранок, річка.

II. Складіть невеликий текст (2–3 речення), використавши якнайбільше поданих іменників, і запишіть. Форму іменників можна змінювати або використовувати замість них дібрані прикметники.

20. ОСНОВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

Про те, як утворюємо похідні слова

ПРИГАДАЙМО. Що таке префікс і суфікс?

185 А. Визначте, яке з наведених у схемі ліворуч слів утворено за допомогою суфікса, а яке – префікса.

Б. Яке слово має два корені? Як його утворено?

В. Зробіть висновок про різноманітність способів творення нових слів в українській мові.

Словотворення

Нові слова можна утворювати різними способами від тих слів, які вже існують у мові. Для творення похідних слів найчастіше використовують суфікси і префікси.

Основні способи словотворення

Назва способу	Як утворюємо слово	Приклади
Префіксальний	За допомогою префікса	котити → <u>в</u> ідкоти їхати → <u>д</u> оїхати
Суфіксальний	За допомогою суфікса	осінь → осі ^н ній дощ → дощ ^{ов} ий
Префіксально-суфіксальний	За допомогою префікса й суфікса одночасно	рукав → <u>н</u> арукав ^н ик піч → <u>п</u> рипіч ^{ок}
Безафіксний	Відкиданням закінчення або суфікса і закінчення	син ^{ий} → син ^ь блакит ^{ний} → блакит ^ь

Назва способу	Як утворюємо слово	Приклади
Складання слів або основ	Поєднанням двох і більше слів або їх основ	<i>місто, герой</i> → <i>місто-герой</i> <i>сухі фрукти</i> → <i>сухофрукти</i>
Абревіація	Поєднанням початкових букв (звуків) або частин кількох слів	<i>Європейський Союз</i> → <i>ЄС</i> <i>Телевізійна служба новин</i> → <i>ТСН</i> <i>лісове господарство</i> → <i>лісгосп</i>
Перехід слів з однієї частини мови в іншу	<i>черговий</i> <ul style="list-style-type: none"> → прикметник (<i>черговий</i>) → іменник (<i>прийшов черговий</i>) 	

Дізнатися про спосіб творення слова можна зі **словотвірного словника**.

Зверніть увагу!

Під час творення слів можливе **чергування** звуків. **НАПРИКЛАД:** *сіль* – *сольовий*, *молоко* – *молочний*, *смуґа* – *смуґжа*, *бідолаха* – *бідолашний*.

186 I. Обґрунтуйте спосіб творення поданих слів.

1. Премудрий (*префіксальний*). 2. Вечірній (*суфіксальний*). 3. Надбрівний (*префіксально-суфіксальний*). 4. Зелень (*безафіксний*). 5. Овочесховище (*складання*). 6. СТО* (*аббревіація*).

*СТО – станція технічного обслуговування.

II. Випишіть три перші слова та розберіть їх за будовою.

187 I. Запишіть слова у дві колонки залежно від способу словотворення: 1) префіксальний; 2) суфіксальний. Доповніть кожен колонку одним власним прикладом.

Роздивитися, полтавський, прегарний, принести, літературний, переддень, березовий, сестричка, подумати, мудрець, зекономити, сольовий.

II. Позначте в словах префікси й суфікси.

188 Гра «Розгадай ребус». Відгадайте слова й запишіть, доберіть до них твірні. Визначте спосіб словотворення. Перевірте з учителем / учителькою відповіді й визначте кількість балів, яку ви отримали (кожне правильно відгадане слово — 1 бал). Визначте переможців.

189 I. Виразно прочитайте вірш. Випишіть слова, утворені префіксальним способом.

СПРАВИ ЛІТА

Знаєш, скільки справ у літа?
Їх усіх не полічити!
Треба нам підсмажить спини,
Ніс убрати в ластовиння,
Накупати нас у річці
Наперед на три сторіччя,
Та ще подарувати
Лісу й луку буйні шати.
Словом, справ – не полічити!
Та найбільше треба літу,
Щоб зуміли я і ти
Набагато підрости!

А. Костецький

 II. Складіть і запишіть 3–4 речення про відпочинок під час канікул. Використайте щонайменше 2–3 слова, утворених префіксальним або суфіксальним способом.

190 I. Доведіть, що всі подані слова утворено префіксально-суфіксальним способом. Доберіть до кожного з них твірне й запишіть. Виділіть суфікси і префікси.

ЗРАЗОК. Тиша → затишок.

Безмежний, прихвостень, навушник, прибережний.

II. Назвіть слова, під час творення яких відбулося чергування звуків.

 III. Поясніть лексичне значення виділеного слова та доберіть до нього синонім. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

191 I. **ПОПРАЦЬОУЄТЕ В ПАРАХ.** Розподіліть між собою групи слів. Утворіть від слів своєї групи слова безафіксним способом і запишіть за зразком. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

ЗРАЗОК. Молодий → молодь, перелазити → перелаз.

Група А. Переглядати, високий, відлітати, боліти, занепадати.

Група Б. Виходити, міцний, обстріляти, гнилий, перекладати.

II. Підкресліть букви на позначення голосних звуків, які чергуються під час словотворення.

192 I. Зіставте виділені в реченнях слова за такими ознаками: 1) частина мови; 2) синтаксична роль. Назвіть спосіб творення виділених слів у другій колонці.

Підійшов знайомий хлопець.

До мене зателефонував знайомий.

Побачили пораненого птаха.

Поранений швидко одужав.

Співали ввечері колискові пісні.

Мати заспівала колискову.

II. Складіть і запишіть речення зі словами *військовий* (прикметник) і *військовий* (іменник). За потреби скористайтеся довідкою та рубрикою «Культура мовлення».

ДОВІДКА. *Військовий*: 1) іменник, назва особи за родом заняття; 2) прикметник, ознака предмета за відношенням до війська, військової служби.

Культура мовлення

Військовий (-а, -е)

кореспондент
спорядження
аеродром
підготовка
хитрість
форма
літак

Воснний (-а, -е)

вторгнення
конфлікт
стан
злочин
історія
авантюра
провокація

193 Хто зможе від дієслова *писати* утворити 5 похідних слів префіксальним способом? А хто утворить ще більше таких слів?

194 I. Запишіть слова в три колонки залежно від способу творення: 1) префіксальний; 2) суфіксальний; 3) префіксально-суфіксальний.

Прабатьківщина, віршовий, прискорення, нашійник, сонечко, перегородити, нехитрий, затінок, гарбузище, березовий, добудувати, нарукавник, **голосний**, гіллястий, засвітити, гречаний, надвірний.

II. Доберіть до виділеного слова 2–3 спільнокореневі.

195 I. Утворіть від поданих слів суфіксальним способом назви осіб чоловічої статі за професією чи видом діяльності, а потім від утворених слів – назви осіб жіночої статі.

ЗРАЗОК. *Парашут* → *парашутист* → *парашутистка*.

Аптека, музика, дрсирувати, економіка, масаж, сценарій, журнал.

II. Напишіть назви професій ваших батьків чи когось із рідних, знайомих. Визначте, чи є ці слова похідними та як їх утворено.

I ТАКЕ БУВАЄ

– Петрику, як називають людину, яка пасе гусей?
– Гусар.

Цікаво, а як би той Петрик назвав людину, яка пасе корів? А верблюдів?

196 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Яка з професій, на вашу думку, вимагає більшої відваги: дресирувальника хижих звірів чи космонавта. Що потрібно знати й уміти, щоб стати дресирувальником чи космонавтом?

197 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть есе (5–6 речень), яке починалося б словами «Люди різних професій не можуть обійтися одне без одного», використавши в тексті кілька похідних слів. Підкресліть ці похідні слова та визначте спосіб їхнього творення.

Варіант Б. Напишіть есе (5–6 речень) про професію, яку ви хотіли б мати в майбутньому, використавши в тексті кілька похідних слів. Підкресліть ці похідні слова та визначте спосіб їхнього творення.

Словотвірний ланцюжок

Сукупність спільнокореневих слів, розміщених у такій послідовності, у якій їх утворено, становить **словотвірний ланцюжок**. Кожне попереднє слово є твірним для наступного. **ПОРІВНЯЙМО:**

дощ → *дощовий* → *дощовик*

Слово *дощ* є твірним для прикметника *дощовий*. А *дощовий* є твірним для іменника *дощовик*.

залізо + *бетон* → *залізобетон* → *залізобетонний*

Від слів *залізо* й *бетон* утворено іменник *залізобетон* способом складання слів. А від *залізобетон* утворено прикметник *залізобетонний* суфіксальним способом.

198 Розгляньте словотвірні ланцюжки. З'ясуйте, яке слово від якого утворено та яким способом.

1. Ріка → річка → річковий.
2. Дослідити → дослід → дослідний → дослідник.
3. Зерно → зернята → зернятка → зернятковий.
4. Дати → продати → продавець → продавчиня.

199 I. Утворіть словотвірні ланцюжки зі слів кожної групи. Першим запишіть непохідне слово.

1. Лісовичок, ліс, лісовик.
2. Переходити, ходити, перехід.
3. Десять, десятка, десятковий.
4. Вітрило, вітер, вітрильний.
5. Зло, злоба, зловливий.

II. Поясніть усно творення похідних слів двох перших груп.

Послідовність словотвірного розбору

1. Пояснити усно лексичне значення слова.
2. Дібрати твірне слово (або твірні слова)*.
3. Визначити префікси, суфікси, за допомогою яких утворено аналізоване слово (якщо є).
4. Указати спосіб словотворення.

* Аналізуючи перехід слова з однієї частини мови в іншу, достатньо вказати, з якої частини мови перейшло слово і в яку.

Зразок письмового розбору

Славний ← слава (суфіксальний).

ООН ← Організація Об'єднаних Націй (аббревіація).

200 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

1. Дощ **пройшов шовковою** ходою і л(е,и)шив на листі краплі сліз (*В. Сосюра*). 2. Бачу за морями золоті дороги, де пр(е,и)пав до неба **синьоокий** степ (*В. Сосюра*). 3. Піднялися крила **сонних** вітряків, і ч(е,и)решню білу вітер ро(с,з)будив... (*М. Рильський*). 4. Уже в(е,и)шневі **зацвіли** сади – і сніг пахучий падає на воду (*М. Рильський*). 5. **Серпень** щоки притуля до літа, вигріва на сон(е,и)чку боки (*В. Геращенко*).

II. Виконайте письмово словотвірний розбір виділених слів.

III. Складіть і запишіть речення зі словом *дорослі* так, щоб воно було іменником. Визначте спосіб словотворення цього іменника.

21. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПІД ЧАС УТВОРЕННЯ СЛІВ ЗА ДОПОМОГОЮ СУФІКСІВ **-СЬК-**, **-СТВ-**

*Про те, як змінюються звуки перед **-ськ-**, **-ств-***

ПРИГАДАЙМО. З якими звуками можуть чергуватися приголосні [г], [к], [х]?

201 А. З'ясуйте, від яких слів та за допомогою яких суфіксів утворено подані слова.

студент**ський**
учитель**ський**

студент**ство**
учитель**ство**

Б. До якої частини мови належать слова кожної колонки?

В. Зробіть висновок, слова якої частини мови утворюємо за допомогою суфікса **-ськ-**, а якої – за допомогою суфікса **-ств-**.

Суфікси **-ськ-**, **-ств-**

Під час утворення слів за допомогою суфіксів **-ськ-**, **-ств-** деякі приголосні зазнають звукових змін, які зафіксовано й на письмі.

г, ж, з + $\begin{cases} \text{ськ} & (\text{ий}) = \text{-з'ьк-} (\text{ий}) \\ \text{ств} & (\text{о}) = \text{-з'тв-} (\text{о}) \end{cases}$

Остроз – *острозький*
боягуз – *боягузтво*

к, ч, ц + $\begin{cases} \text{ськ} & (\text{ий}) = \text{-ц'ьк-} (\text{ий}) \\ \text{ств} & (\text{о}) = \text{-ц'тв-} (\text{о}) \end{cases}$

чумак $\begin{cases} \text{чумацький} \\ \text{чумацтво} \end{cases}$

$x, c, ш + \begin{cases} \widehat{ськ} \text{ (ий)} = \text{-ськ- (ий)} \\ \widehat{ств} \text{ (о)} = \text{-ств- (о)} \end{cases}$

товариш $\begin{cases} \text{товари} \text{ський} \\ \text{товари} \text{ство} \end{cases}$

ВИНЯТКИ: казахський, тюркський; баскський, герцогський, цюрихський, меккський, іракський, падишахський, ламаншський, нью-йоркський.

Зверніть увагу!

Букву *t* перед суфіксами *-ськ-*, *-ств-* на письмі зберігаємо. **НАПРИКЛАД:** студент – студентський, студентство.

ОРФОГРАМА

Буквосполучення *-зьк-*, *-цьк-*, *-ськ-*, *-зтв-*, *-цтв-*, *-ств-*

202 І. Прочитайте назви пам'яток архітектури та природного ландшафту. У яких областях України вони розташовані? Скористайтесь підказками біля фото.

Урицькі скелі

(с. Урич,
Львівщина)

Меджибізький замок

(с. Меджибіж,
Хмельниччина)

Збарзький замок

(м. Збараж,
Тернопільщина)

II. Поміркуйте, від якого слова та яким способом утворено кожну назву. Які приголосні під час словотворення зазнали змін?

203 Утворіть від поданих іменників прикметники за допомогою суфікса *-ськ-* і запишіть. Підкресліть букви на позначення звуків, які змінилися.

ЗРАЗОК. *Парубок* – *парубоцький*.

Хижак, печеніг, мученик, латиш, ткач, жебрак, викладач.

204 І. Утворіть від кожного іменника по два похідних слова: 1) за допомогою суфікса *-ськ-*; 2) за допомогою суфікса *-ств-*. Запишіть за зразком.

ЗРАЗОК. *Козак – козацький, козацтво.*

Представник, боягуз, дослідник, язичник, чаклун, кобзар, волонтер.

II. Поясніть лексичне значення останнього слова. За потреби скористайтеся тлумачним словником. Складіть із цим словом речення.

205 I. **ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ.** Оберіть одну з поданих груп географічних назв. Утворіть від цих назв прикметники й запишіть. Обміняйтеся зошитамі й перевірте одне в одного правильність виконання.

ЗРАЗОК. *Магдебург – магдебурзький.*

Група А. Прилуки, Рига, Галич, Кременчук, Ужгород, Страсбург, Ла-Манш.

Група Б. Дрогобич, Миргород, Острого, Прага, Париж, Калуш, Нью-Йорк.

II. Складіть і запишіть речення, використавши одне з утворених слів. Підкресліть члени речення.

паризький
запорізький
острозький
студентський
агентство
багатство
боягузтво

206 **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** До якого міста України ви хотіли б поїхати з класом на екскурсію? Що в цьому місті вас може зацікавити?

207 I. Утворіть від поданих іменників за допомогою суфікса *-ськ-* прикметники й запишіть. Позначте суфікси.

ЗРАЗОК. *Агент – агентський.*

Емігрант*, офіціант, журналіст, гігант, студент, президент, брат, турист.

* *Емігрант* – особа, що залишила батьківщину й виїхала в іншу країну для постійного чи тривалого проживання.

208 I. Спишіть, уставляючи замість крапок одну або дві букви. Обґрунтуйте написання.

1. Відвідали Ужгород..ький замок. 2. У музеї показали тка..ький верстат. 3. Прочитав журналіс..ьку статтю. 4. Рибалки впіймали гіган..ького кальмара. 5. На фестивалі пригощали узбе..ьким пловом. 6. Зняли фільм про Запорі..ьку Січ. 7. Відремонтували студен..ький гуртожиток. 8. Ходили пари..ькими вуличками. 9. У парку відкрили стріле..ький тир.

II. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

209 I. Прочитайте іменники, розміщені ліворуч. Утворіть від них прикметники (усно). Поміркуйте, із яким іменником, розміщеним праворуч,

найдоцільніше поєднати кожен утворений прикметник. Слова можна використати лише один раз.

ЗРАЗОК. *Херсон, кавун – херсонський кавун.*

Херсон альпініст Острог
Львів президент
Франція журналіст Прага
Миргород Дрогобич

+

кавун кортеж торт
парфуми академія сіль
вода круасан
спорядження репортаж

II. Побудуйте з утворених прикметників і поданих праворуч іменників словосполучення та запишіть.

III. Складіть і запишіть речення з одним словосполученням (на вибір).

210 Виконайте тестові завдання.

1. Прикметник із *-ський* можна утворити від іменника

А Кагарлик В Острог
Б Збараж Г Калуш

2. Прикметник із *-цький* можна утворити від іменника

А хорват В печеніг
Б словак Г казах

3. Орфографічну помилку допущено в рядку

А паризький, запорізький
Б словацький, хижацький
В чумаський, криворізький
Г козацький, французький

211 I. Прочитайте назви професій. Утворіть від кожної назви іменник за допомогою суфікса *-ств-* і запишіть.

ЗРАЗОК. *Бджільник – бджільництво.*

Овочівник, хлібороб, ткач, столяр, садівник, лісівник, гончар, кравець, птахівник.

II. Підкресліть букви на позначення звуків, які змінилися під час словотворення (якщо такі є).

III. Розберіть за будовою похідне слово, утворене від виділеного.

22. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПІД ЧАС ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ ІЗ СУФІКСОМ *-ин-*

Про творення іменників із суфіксом *-ин-*

212 А. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені буквосполучення.

Вітає Чернігівська область!

Вітає Чернігівщина!

Вітає Чернівецька область!

Вітає Чернівецьчина!

Б. За допомогою якого суфікса утворено слова другої колонки?

В. Зробіть висновок, чи змінюються буквосполучення *-ськ-*, *-цьк-* перед суфіксом *-ин-* в іменниках.

Суфікс *-ин-*

Під час творення іменників із суфіксом *-ин-* від прикметників на *-цьк-(ий)* і *-ськ-(ий)* відбуваються зміни приголосних, а саме:

- буквосполучення *-цьк-* змінюємо на *-чч-*,
- буквосполучення *-ськ-* змінюємо на *щ*.

СЬК + **ИН** = **ЩИН** (а)

львівський – Львівщина
черкаський – Черкащина

ЦЬК + **ИН** = **ЧЧИН** (а)

вінницький – Вінниччина
козацький – козащина

Зверніть увагу!

Запам'ятайте написання слова *Галичина* (утворено від *Галич*).

ОРФОГРАМА

Букви *щ*, *чч* в іменниках із суфіксом *-ин-*

213 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому іменник *Одещина* пишемо з буквою *щ*, а *Хмельниччина* – з буквосполученням *чч*.

214 Прочитайте речення. Випишіть іменники із суфіксом *-ин-* і виконайте їхній словотвірний розбір. Які зміни приголосних відбулися під час словотворення?

ЗРАЗОК. *Гуцульщина* ← *гуцульський* (суфіксальний спосіб творення).

1. Голос Соломії Крушельницької, уродженки Тернопільщини, підкорював оперні сцени світу. 2. На Полтавщині розпочав свою творчість поет і байкар Леонід Глібов. 3. Звенигородщина – співучий куточок України, де народився Тарас Шевченко.

215 I. Утворіть і запишіть від поданих прикметників іменники із суфіксом *-ин-*. Підкресліть та обґрунтуйте орфограми.

Козацький, батьківський, кріпацький, уманський, гайдамацький, солдатський.

II. Поясніть, які лексичні значення може мати іменник, утворений від виділеного слова. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

216 I. Утворіть від поданих слів іменники із суфіксом *-ин-* та запишіть ці іменники у дві колонки: 1) із буквосполученням *чч*; 2) із буквою *щ*. Зверніть увагу, що всі утворені іменники потрібно писати з великої букви.

ЗРАЗОК. *Полтавський* – *Полтавщина*.

Німецький, вінницький, словацький, чернігівський, чернівецький, миколаївський, турецький, білоцерківський.

II. Складіть і запишіть одне речення з утвореним іменником (на вибір).

217 Складіть із кожним поданим словом словотвірний ланцюжок, утворюючи спочатку прикметник за допомогою суфікса *-ськ-*, а потім – іменник із суфіксом *-ин-*. Запишіть за зразком.

ЗРАЗОК. *Суми* → *сумський* → *Сумщина*.

Миргород, Харків, Охтирка, Овруч.

218 Виконайте тестові завдання.

1. Букви *чч* треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

А Черка..ина, Вінни..ина

Б Миколаїв..ина, Туре..ина

В Брацлав..ина, Слова..ина

Г Хмельни..ина, Німе..ина

2. Букву *щ* треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

А Сум..ина, гайдама..ина

Б Херсон..ина, Уман..ина

В Чернігів..ина, солдат..ина

Г коза..ина, Житомир..ина

3. Орфографічну помилку допущено в словосполученні

- А** історична Сіверщина
- Б** туристична Чернівеччина
- В** мальовнича Галиччина
- Г** загадкова Лемківщина

219 Пригадайте мальовничі куточки рідного краю. Напишіть розповідь (5–6 речень) про віртуальну мандрівку Україною. Використайте іменники із суфіксом *-ин-*, утворені від прикметників на *-ський, -цький*. Наприклад: *Полтавщина, Вінниччина*. За потреби скористайтеся довідковими джерелами.

23. СКЛАДНІ СЛОВА. СПОЛУЧНІ ГОЛОСНІ ЗВУКИ В СКЛАДНИХ СЛОВАХ

Про особливості творення складних слів

ПРИГАДАЙМО. У чому полягає особливість творення нових слів способом складання?

220 А. Поміркуйте, чому саме слова, розміщені в правій колонці, ми називаємо складними.

вітер, двигун
чорні брови
броня, жилет
сховище для овочів

вітродвигун
чорнобровий
бронежилет
овочесховище

Б. За допомогою яких голосних звуків поєднано частини слів правої колонки?

В. Зробіть висновок, як можна утворити складне слово.

Складні слова

Складним називають слово, яке має два чи більше коренів. Такі слова утворюємо шляхом поєднання кількох слів (основ слів, частин слів). **НАПРИКЛАД:** *сталебар, жар-птиця, сонцезахисний, новобудова.*

Сполучні голосні

Частини в складному слові поєднуємо:

за допомогою сполучного
голосного звука

важкоатлет
бронжилет
життєпис
(буква *є* позначає звук [e])

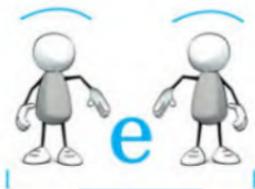
без сполучного
голосного звука

Миргород
крайнебо
шеф-кухар

У ролі сполучних голосних у складних словах виступають голосні [o], [e], але роль сполучного голосного також може виконувати останній голосний першого слова. **НАПРИКЛАД:** *морепродукти, автовокзал, стометровий, півтраметровий, всюдихід, перекотиполе.*

Зверніть увагу!

Складні іменники, утворені за допомогою сполучного голосного звука, пишемо разом. Разом також пишемо й складні прикметники, утворені від цих іменників. **НАПРИКЛАД:** *зорепад, дроворуб, чорно́слив, лісостеп, горі́цвіт, лісостеповий (лісостеп), теплобмінний (теплобмінник).*

**Наголошуй
правильно!**

чорно́слив
чорно́зем
горі́цвіт

221 I. Прочитайте подані слова й поясніть, чому саме так названо явища, предмети, осіб та їхні ознаки. Доведіть, що ці слова є складними.

Вітродвигун, босоніж, вагон-ресторан, лісосмуга, зерносховище, вічнозелений, грибоподібний, тепловодопостачання, іконописець, зарплата, пішохід, медсестра, законопроект.
II. Складіть і запишіть словосполучення із чотирма словами (на вибір).

222 I. Запишіть слова у дві колонки: 1) ті, які утворено за допомогою сполучних голосних; 2) ті, які утворено без сполучних голосних.

Інтернет-магазин, крокомір, дружелюбний, матч-реванш, волелюбний, **крайнебо**, міськрада, чорнозем, танцмайданчик, сміттєзбірник, садово-парковий, вісімдесятий.

II. Скориставшись словниками, доберіть до виділеного слова 5–6 синонімів і запишіть. Підкресліть ті з них, які є складними за будовою.

III. Складіть із двома підкресленими словами по одному реченню за картиною С. Васильківського.

С. Васильківський. Український пейзаж

223 I. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися?

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПЕРЕСУВАННЯ

На вулицях наших населених пунктів досить поширеними стали електросамокати, гірборди, моноколеса.

Гірборд – двоколісний засіб пересування без керма. Щоб розпочати рух, треба нахилитися вперед, для гальмування – відхилитися назад, для поворотів – змістити масу тіла ліворуч або праворуч.

У багатьох країнах використовувати гірборди на тротуарах і автомобільних дорогах заборонено. Покататися можна тільки на приватній території. Чому так? Через

небезпеку травмування та наїзду на пішоходів. Користуючись новітнім електротранспортом, не варто забувати про техніку безпеки та дотримання Правил дорожнього руху (З інтернету).

II. Випишіть складні слова. Підкресліть букви, які позначають сполучні голосні [о],[е]. Визначте спосіб словотворення.

224 ГРА «ВІДГАДАЙ СЛОВО». Упізнайте за поданими реченнями складні слова й запишіть. Позначте корені. Перевірте з учителем / учителькою відповіді й порахуйте кількість балів, яку ви отримали (кожне правильно відгадане слово – 1 бал). Визначте переможців.

1. Рослина, яка може вбити звіра. 2. Побутовий прилад, який варить каву. 3. Рослина, у якої горить цвіт. 4. Розділ мовознавства, який вивчає способи творення слів. 5. Тварина, яка їсть мурах. 6. Африканська тварина, яка має на перенісці ріг. 7. Осінній місяць, коли опадає листя. 8. Броньована машина підвищеної прохідності, призначена для транспортування піхоти. 9. Завод, на якому випікають хліб. 10. Система захисту від блискавки.

II. Придумайте один подібний приклад і запропонуйте однокласникам / однокласницям упізнати слово.

225 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви потрапили на зйомки фантастичного фільму або телевізійного шоу про можливості людини. Раптом режисер цікавиться у вас: «Що неймовірне, екстремальне ви могли б додати до сюжету?» Підготуйте усну відповідь (2–3 речення) на запитання. Використайте складні слова.

- ✓ авіатехніка
- ✓ кібератака
- ✓ планетохід
- ✓ ультразвук
- ✓ мікроорганізми
- ✓ суперсила
- ✓ геолокація
- ✓ акватехніка
- ✓ електромобіль

Кадр з українського фільму-фентезі «Тільки Диво», режисерка Олена Каретник

226 I. Спишіть речення, замінюючи подані в дужках словосполучення складними словами. Використайте сполучні голосні.

1. Пролетіли знову гуси над долиною, над туманом (сиві вуса), над калиною (П. Сингаївський). 2. Наша мова – пісня

(сто голосів), нею мріють весни, нею плаче осінь (Ю. Рибчинський). 3. Під вікном берізка (ніжна кора) суховіям вросла на зло (В. Латанський). 4. Сплять тумани (срібні крила), тиша горнеться до тиші (Б. Мозолевський). 5. І по-мчав стежками в гори (ясне око) богатир (Н. Забіла).

II. Перевірте за орфографічним словником, чи правильно ви написали складні слова.

24. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ РАЗОМ І З ДЕФІСОМ (ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА)

Про написання складних слів разом і з дефісом

ПРИГАДАЙМО. Які слова називаємо складними?

227 А. Які іншомовні частини можна виділити в поданих складних словах?

Супермама, аудіозапис, гідропарк, мінікомп'ютер.

Б. Поміркуйте, що означає кожна виділена вами іншомовна частина?

В. Зробіть висновок про те, як пишемо складні слова з першими іншомовними частинами.

Правопис

Складні слова пишемо разом або з дефісом.

РАЗОМ пишемо складні слова:

з першими іншомовними частинами:

авіа-, авто-, агро-, аеро-, аудіо-, біо-, боді-, боді- (перед голосним), веб-, відео-, вело-, гідро-, гео-, дендро-, зоо-, еко-, етно-, євро-, кібер-, кіно-, метео-, прес-, поп-, псевдо-, смарт-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фото-, архі-, блиц-, гіпер-, екстра-, макро-, мікро-, міні-, нано-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-, анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, штабс-, унтер- та ін.

*екопродукти
вебсайт
смартгодинник*

*авіакаса,
агробізнес,
бодіарт, гідропарк,
дендропарк, зоосад,
етномузика,
кіберполіція,
архіскладний,
гіперзвук,
мінідиктант,
антивірус,
преміумклас,
ексчемпійон,
контрудар,
лейбмедик*

РАЗОМ пишемо складні слова:

першою частиною яких є числівник, записаний словом

сімдесятиріччя, шестиповерховий
АЛЕ: *70-річчя, 6-поверховий*

З ДЕФІСОМ пишемо складні слова:

1) утворені повторенням того самого слова

писав-писав, білий-білий, тихо-тихо
АЛЕ: *кінець кінцем, честь честю, чин чином, одним одна*

2) утворені поєднанням слів-синонімів, слів-антонімів, слів із тим самим коренем

зроду-віку, більш-менш, з діда-прадіда, цікаве-прецікаве

3) утворені поєднанням близьких за значенням слів, що передають єдине поняття

хліб-сіль (їжа), батько-мати (батьки)

4) що означають приблизність

день-другий, не сьогодні-завтра

Зверніть увагу!

Про інші правила написання складних слів різних частин мови ви дізнаєтеся, вивчаючи розділ «Морфологія».

ОРФОГРАМА

Написання складних слів разом і з дефісом

228 I. Прочитайте вголос слова. Поясніть, як їх утворено. Обґрунтуйте правилом написання кожного слова.

Автовідповідач, гідроспору́да, мінідикта́нт, супермоде́ль, легенький-легенький, тишком-нишком, радий-радісінький, три-чотири, дводенний, листоноша.

II. Складіть і запишіть словосполучення із чотирма словами (на вибір).

229 I. Спишіть складні слова, знімаючи ризики. Підкресліть орфограму «Написання складних слів разом і з дефісом».

Мікро/автобус, авіа/переліт, часто/густо, радіо/станція, смарт/авто, давній/предавній, фітнес/клуб, супер/яхта, гідро/ізоляція, видимо/невидимо, кіно/сценарій, контр/наступ, авіа/лайнер, теле/ведуча, батько/мати, десяти/поверховий, міні/диск, топ/модель, гео/локація.

II. Складіть і запишіть речення з двома словами (на вибір). Підкресліть граматичні основи.

230 Запишіть слова у дві колонки залежно від написання: 1) з дефісом; 2) разом.

Зоо/ветеринарний, багато/багато, ізо/ляція, гидко/бридко, зроду/віку, прес/конференція, супер/шоу, ультра/звук, мало/помалу, євро/комісія, не сьогодні/завтра, штабс/капітан.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах другої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення прислів'я «Сметаною вареників не ...».

231 I. Доберіть до кожного поданого іменника одну із запропонованих іншомовних частин, утворюючи складні слова. Кожну частину можна використати лише один раз.

веб

авіа

смарт

кібер

фольк

мікро

бліц

екс

євро

гідро

супер

Конструктор, дизайн, парк, поліція, годинник, маркет, музика, організм, опитування, чемпіон, ремонт.

II. Запишіть утворені складні слова. Підкресліть орфограми.

232 I. Запишіть за 1–2 хвилини якнайбільше складних слів, першими частинками яких є *фото-, авто-, мікро-, вело-*.

II. Складіть і запишіть речення з двома утвореними словами.

233 I. **ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ.** Продикуйте одне одному словниковий диктант, який складався б із слів, записаних у рамці, а також із трьох складних слів, дібраних вами самостійно. Перевірте одне в одного правильність виконання.

II. Поясніть усно лексичні значення записаних у рамці слів. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

супермаркет
мініфутбол
бліцновини
вебсторінка
смарткартка
ексчемпіон
зроду-віку
з давніх-давен

234 Уявіть, що ви перебуваєте в магазині побутової техніки. Чи можна там знайти товари, назви яких є складними словами? Складдіть і запишіть діалог (5–6 реплік) між вами та продавцем / продавчиною. Використайте 3–4 складних слова, що є назвами побутової техніки, та слова ввічливості.

235 Прочитайте фрагменти оголошень. Знайдіть у них орфографічні помилки. Обґрунтуйте свою думку.

Оголошення

Мережа будівельних гіпермаркетів запрошує на роботу висококваліфікованих спеціалістів із веб-дизайну.

Шанувальники музики!

Улітку в мальовничих Карпатах пройде традиційний фольк-фестиваль. Своє мистецтво даруватимуть відомі етногурти.

236 I. Спишіть словосполучення, знімаючи ризики. Підкресліть та обґрунтуйте орфограму «Написання складних слів разом і з дефісом».

Останній авіа/рейс, розвиток агро/бізнесу, відпочинок в аква/парку, провели бліц/опитування, термо/регулятор для холодильника, мікро/хвильова піч, зустріч із віце/прем'єром, легенький/легенький вітерець, сто/річний ювілей, чотири/місячний малюк, приїхали тишком/нишком, грибів видимо/невидимо, пам'ятаємо з діда/прадіда, чекали три/чотири хвилини, увімкнули гео/локацію.

II. Напишіть текст (3–4 речення), використавши в ньому щонайменше два поданих словосполучення (на вибір).

25. ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС СКЛАДНОСКОРОЧЕНИХ СЛІВ

Про особливості творення складноскорочених слів

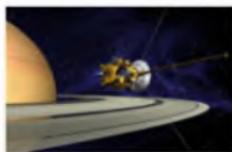
ПРИГАДАЙМО. У чому полягає особливість творення нових слів способом абревіації?

237 А. Поясніть, як утворено виділені слова.

Дніпрогес
Дніпровська
гідроелектростанція

АМС
Автоматична міжпланетна
станція*

* *Автоматична міжпланетна станція* – безпілотний космічний апарат, призначений для польоту в міжпланетному космічному просторі з метою дослідження будови та властивостей Всесвіту.

Б. Чому виділені слова називають складноскороченими?

В. Навіщо, на вашу думку, мовці утворюють складноскорочені слова та користуються ними?

Складноскорочені слова

Різновидом складних слів є **складноскорочені слова**, які ще називають **абрєвіатурами**.

Складноскорочене слово – це слово, яке утворено способом абрєвіації (поєднанням початкових букв, звуків або окремих частин двох і більше слів). **НАПРИКЛАД:**

МВФ (Міжнародний валютний фонд)

СБУ (Служба безпеки України)

Євразія (Європа й Азія)

техогляд (технічний огляд)

Окремі варіанти творення складноскорочених слів	Приклади
початкові букви або звуки кількох слів	<i>Європейський Союз</i> → <i>ЄС</i> <i>Національна академія наук</i> → <i>НАН</i>
частина слова + ціле слово	<i>спеціальний випуск</i> → <i>спецвипуск</i> <i>запасні частини</i> → <i>запчастини</i>
частина слова + частина слова	<i>лісове господарство</i> → <i>лісгосп</i> <i>кібернетичний організм</i> → <i>кіборг</i>
початкові букви кількох слів (або початкова буква одного слова) + ціле слово	<i>електронний щоденник</i> → <i>е-щоденник</i> <i>зала для вельми іменитої персони</i> → <i>ВІП-зала</i>

Правопис

Складноскорочені слова пишемо разом. **НАПРИКЛАД:** *меддопомога, дитмайданчик, спецвипуск, епідемситуація.*

Складноскорочені слова, утворені з початкових звуків чи букв, здебільшого записуємо великими буквами без крапок між ними. **НАПРИКЛАД:** ГЕС (гідроелектростанція), УТН (Українські телевізійні новини), ДТП (дорожньо-транспортна пригода).

ОРФОГРАМА

Написання складноскорочених слів разом

238 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому слова *спецкор*, *турпохід* ми називаємо складноскороченими. Назвіть ще три слова, утворені подібним способом.

239 I. Прочитайте словосполучення. Знайдіть у кожному з них складноскорочене слово та поясніть, як його утворено.

ЗРАЗОК. *Послуги СТО – послуги станції технічного обслуговування.*

Перемога ФК «Динамо», підрозділи Нацгвардії, колядки на Святвечір, тренування на спортбазі, вихователька дитсадка, Харківська облдержадміністрація, закінчив педуніверситет, адміністрація Держспецзв'язку, матч на НСК «Олімпійський».

II. Спишіть чотири словосполучення (на вибір), замінюючи складноскорочені слова їхніми повними відповідниками.

ДОВІДКА. ФК – футбольний клуб; НСК – Національний спортивний комплекс.

240 I. Утворіть від поданих словосполучень складноскорочені слова й запишіть. Підкресліть і обґрунтуйте орфограму «Написання складноскорочених слів разом».

ЗРАЗОК. *Заробітна плата – зарплата.*

Фізична зарядка, медичний пункт, завідувач господарства, чорна земля, технічний нагляд, мультиплікаційний фільм, національна гвардія, соціальне страхування, Кабінет Міністрів, міська рада, спортивна база, електричний чайник, ходить пішки.

II. Складіть і запишіть речення з двома утвореними словами.

Абревіатури, утворені з початкових букв, із будь-яким словом пишемо з дефісом. **НАПРИКЛАД:** *е-кабінет, смс-повідомлення, sms-повідомлення, пін-код, PIN-код, ВІП-обслуговування.*

241 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому іменник *штрихкод* пишемо разом, а *пін-код* – з дефісом.

штрихкод
(штриховий код)

пін-код
(персональний ідентифікаційний номер)

242 I. Утворіть від запропонованих назв складноскорочені слова з початкових букв (звуків) слів і запишіть.

ЗРАЗОК. *Збройні сили України – ЗСУ.*

1. Київський політехнічний інститут. 2. Бойова машина піхоти. 3. Атомна електрична станція. 4. Міністерство охорони здоров'я. 5. Південно-Африканська Республіка. 6. Бюро технічної інвентаризації. 7. Зовнішнє незалежне оцінювання. 8. Автоматична заправна станція. 9. Європейський Союз. 10. Українська Народна Республіка.

II. Зачитайте вголос утворені абревіатури. Розкажіть про особливість їх творення та написання. Які з них є назвами установ, організацій?

243 Поміркуйте, чи є у вашій області чи в територіальній громаді підприємства, установи, організації тощо, із повних назв яких можна утворити складноскорочені слова. Запишіть повні та складноскорочені назви, поясніть написання. Пам'ятайте, що складноскорочені назви повинні бути зрозумілими для всіх.

ЗРАЗОК. *Полтавський національний педагогічний університет – ПНПУ; Чернігівський заклад дошкільної освіти – Чернігівський ЗДО.*

244 Виконайте тестові завдання.

1. Складноскороченими є обидва слова в рядку

- А хвилеріз, дроворуб
- Б Нацбанк, дев'ятиповерховий
- В працездатний, спортшкола
- Г держустанова, морепродукти

2. Правильно написано обидва слова в рядку
А інформцентр, спец-випуск
Б смс-повідомлення, медуніверситет
В адмінреформа, інформ-повідомлення
Г сільгосп-техніка, медсестра
3. З дефісом потрібно писати всі слова, ОКРІМ
А ВІП/обслуговування **В** тихий/тихесенький
Б е/щоденник **Г** міні/диктант

245 І. Утворіть і запишіть 10–12 складноскорочених слів, поєднуючи подані слова з різних колонок. Будь-яке слово можна використати кілька разів або ж зовсім не використовувати.

медичний	огляд
технічний	центр
телевізійний	майданчик
спортивний	коледж
дитячий	зал
футбол	магазин
будівельний	простір
європейський	

- II. Доберіть 2–3 складних слова за поданим фото.
- III. Складіть і запишіть два речення із вставними словами (сполученнями слів), використавши утворені чи дібрані за фото слова (на вибір).

246 І. Спишіть речення, замінюючи виділені сполучення складноскороченими словами (аббревіатурами). Поясніть написання складноскорочених слів.

ЗРАЗОК. *Туристи полетіли до Сполучених Штатів Америки.* – *Туристи полетіли до США.*

- Кременчуцький автомобільний завод*** – один із найбільших у Європі виробників великовантажних автомобілів.
- Уживайте харчові продукти, що не містять **генетично модифікованих організмів**.
- Метою **Світової організації торгівлі** є розробка системи правових норм міжнародної торгівлі.
- Міжнародний олімпійський комітет** опікується проведением Олімпійських ігор.
- Організацію Об'єднаних Націй** було створено після Другої світової війни.

*Кременчуцький автомобільний завод – КрАЗ.

- II. Випишіть із першого речення складні слова й розберіть їх за будовою.

26. НАПИСАННЯ СЛІВ З ПІВ, НАПІВ-, ПОЛУ-

Про особливості написання складних слів
з *пів, напів-, полу-*

247 А. Поміркуйте, у якому реченні частину **пів** можна замінити словом *половина*.

Листопад

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	

- Півмісяць** на нічному небі. Я навчатимуся **пів** місяця.
- Б. Яке лексичне значення має виділене слово в першому реченні?
- В. Зробіть висновок, коли частину **пів** з іменником пишемо окремо.

Частини **напів-, полу-**

Складні іменники з першою частиною **напів-, полу-** пишемо разом. **НАПРИКЛАД:** *напівімла, напівфабрикат, полумисок.*

Слово **пів**

Числівник **пів** зі значенням «половина» з наступним іменником пишемо окремо. **НАПРИКЛАД:** *пів міста, пів яблука, пів години, пів Європи, пів України.*

Якщо **пів** із наступним іменником становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом. **НАПРИКЛАД:** *півзахист, півколо, півмісяць, південь.*

ПОРІВНЯЙМО:

1. Аравійський **півострів** найбільший у світі.
2. Туристи облетіли **пів острова** Мадагаскар.

ОРФОГРАМА

Написання слів з *пів, напів-, полу-* разом і окремо

248 І. Прочитайте й обґрунтуйте правилом написання кожного слова.

Пів апельсина, пів Львова, півколо, півкуля, напівпітьма, полумисок.

II. Складіть і запишіть словосполучення з кожним словом.

249 I. Запишіть послідовно слова у дві колонки залежно від написання: 1) окремо; 2) разом.

Пів/Поділля, пів/захист, пів/огірка, пів/городу, пів/оберт, пів/аркуш, пів/аркуша, пів/Нью-Йорка, пів/місяць, пів/обличчя, пів/куля.

КЛЮЧ. У кожному іменнику першої колонки підкресліть першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення прислів'я «Без голови рукам і ногам...».

II. Поясніть відмінність у написанні виділених слів.

250 I. Спишіть, знімаючи риси. Підкресліть та обґрунтуйте орфограму «Написання слів з *пів*, *напів*-, *полу*- разом і окремо».

Чекали пів/року, намалював пів/овал, писали пів/дня, почув напів/правду, відрізали пів/апельсина, з'їв пів/яблука, купили напів/фабрикати, відремонтували пів/будинку, проїхали пів/дороги, поїхали на пів/острів, перепливли пів/Дніпра, перше пів/річчя, насипали в полу/мисок, на збирали пів/ящика, виставили пів/захист.

II. Складіть і запишіть два речення з поданими словосполученнями (на вибір).

251 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви синоптик Українського гідрометерологічного центру. Ваші обов'язки – стежити за змінами погоди, збирати дані про температуру повітря, вологість і швидкість вітру. Складіть 3–4 речення про прогноз погоди на один чи два тижні, використавши подані слова (на вибір).

пів неба	пів дня	04:00 - 08:00	+7°...+8°	Хмарно з проясненнями
пів ночі	пів години	08:00 - 12:00	+8°...+10°	Хмарно з проясненнями
пів міста	пів року	12:00 - 16:00	+10°...+13°	Можливий дощ
північ	південь	16:00 - 20:00	+11°...+13°	Хмарно з проясненнями
півмісяць	напівміла	20:00 - 24:00	+9°...+10°	Хмарно з проясненнями

252 Виконайте тестові завдання.

1. Окремо треба писати всі слова в рядку

A пів/світу, пів/острів

B пів/неба, пів/лимона

Б пів/Європи, пів/захист

Г пів/куля, пів/грудня

2. Разом треба писати всі слова, ОКРІМ

А напів/провідник

В пів/оберт

Б полу/кіпок

Г пів/сотні

3. Орфографічну помилку допущено в рядку

А пів Європи, напівлюдина

В півколо, напівзігнутий

Б півдороги, пів хати

Г пів озера, пів Польщі

253 І. Спишіть речення, знімаючи ризики. Як ви розумієте сказане в третьому реченні?

1. Збірна України з фут/залу пробилася до пів/фіналу чемпіонату Європи. 2. У давньогрецькому театрі місця для глядачів розташовували пів/колом перед сценою. 3. Буває, що люди об'їздили пів/світу, а в сусідньому селі не були. 4. Художник-фантаст зобразив напів/роботом славетного богатиря із **Чорнобаївщини** Івана Піддубного. 5. На території **Калузького** району росте дуб, вік якого може сягати пів/тисячоліття. 6. «Ми пройшли лише пів/дороги. Попереду дорога до мрії – чемпіонату світу. Слава Україні!» – написав Артем Довбик після футбольного матчу.

II. Виконайте письмово словотвірний розбір виділених слів. Обґрунтуйте написання.

III. Поясніть уживання розділових знаків в останньому реченні. Складіть і запишіть речення з прямою мовою, використавши одне слово з *пів* або *напів*.

254 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Знайдіть в електронних джерелах інформацію про Івана Піддубного та зображення богатиря в образі напівробота (кіборга). Підготуйте усну розповідь (до 1 хвилини) на основі цієї інформації. Поміркуйте, чому художник-фантаст зобразив богатиря в такому образі.

Варіант Б. Знайдіть в електронних джерелах інформацію про дуби-велетні на території України. Підготуйте усну розповідь (до 1 хвилини) на основі цієї інформації. Поміркуйте, для чого потрібно оберігати лісові насадження.

27. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ»

255 І. Прочитайте текст. Яку думку хотів донести автор? Визначте частини тексту (вступ, основна частина, закінчення).

КОРЯКА-РОЗКОРЯКА

До села вели нову лінію електропередач і через ліс про-
рубали **просіку**. Вийшла просіка якраз на трійцю берізок.
Довелося спилати і їх.

Дві березки були красиві: гінкі, косисті, аж усміхнені...
А третя геть нікудишня – куца, горбата, така вже коряка-
розкоряка.

Ті дві бензопильщик Кузьма обчухрав та одвіз на своє
обійстя*. Гарна купа дровець вийшла. А третю поволокли
прямо на сміттєзвалище, бо з нею й морочитися ніхто не
захотів. Коли це нагодився землемір Микола, витяг коряку
з купи та й поніс додому...

Заходжу якимось до Миколи, а в нього у вітальні на стіні
висить **дивовижна** декоративна тарілка з такого візерун-
частого дерева, якого ще не доводилося бачити. Сусід по-
мітив моє здивування й каже: «А це з тієї розкоряки, що
мало не згнила».

Виходить, ота третя береза теж мала свою красу, а от
розгледіти її не кожен міг (За *Є. Шморгуном*).

* *Обістя* – садиба, двір.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть складні слова. Підкресліть букви, які позначають сполучні голосні [о], [е].
2. Випишіть щонайменше 4 похідних слова, окрім тих, які ви виписали раніше. Виконайте письмово їхній словотвірний розбір.
3. Випишіть три непохідні іменники. Доберіть до кожного з них форму слова та похідне слово.

4. Доберіть синоніми до виділених слів. За потреби скористайтеся відповідним словником.

256 **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ**. Поясніть, як ви розумієте вислів «*Не одяг красить людину, а її справи*».

257 **ПОПРАЦЬОУЙТЕ В ПАРАХ**. Хтось із вас має утворити від поданих іменників нові слова за допомогою суфікса *-ськ-*, а хтось – за допомогою суфікса *-ств-*. Запишіть утворені слова. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Козак, студент, парубок, ткач, чумац, агент.

258 I. Спишіть речення, заповнюючи пропуски наведеними словами у відповідному відмінку та знімаючи ризик. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

море/продукт

біо/кефір

е/кабінет

електро/мобіль

1. Через кілька років ... можуть витіснити на дорогах конкурентів.

2. Перевагою користування ... є зручність.

3. У ... багато корисних для здоров'я елементів.

4. У виробництві ... використовують спеціальні закваски.

II. Пригадайте й запишіть 5–6 складних слів із першою частиною *електро-*.

259 I. Поміркуйте, яким способом утворено подані імена. У яких словах використано сполучні голосні?

Святослав, Володимир, Мирослава, Любомир, Богдан, Віталіна, Людмила, Владислав, Тихомир.

II. Хто з відомих людей (історичних діячів, акторів, художників, письменників) має котресь із названих вище імен?

III. Складіть усно речення, використавши одне з поданих імен у формі звертання.

260 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Підготуйте кожен / кожна словниковий диктант із шести слів на різні правила написання складних слів. Продиктуйте свій диктант однокласнику / однокласниці. Перевірте написання.

261 ГРА «ЗНАЙДИ ПОМИЛКУ». Знайдіть у кожній групі слів одне з орфографічною помилкою і запишіть його правильно. Перевірте з учителем / учителькою відповіді й визначте кількість балів, яку ви отримали (кожна правильно виправлена помилка – 1 бал). Визначте переможців.

1. Фотожурналіст, дощомір, супер-герой, півзахисник.

2. П'ятирічний, Галиччина, нанотехнології, пів кілометра.

3. Мегамаркет, парижський, відеоконференція, пів яблука.

4. Мініготель, спорттовари, мікро-елементи, пів Європи.

5. Великий-превеликий, міні-диктант, п'ятиденка, ультрамодний.

6. Медперсонал, веб-сторінка, віцепрезидент, пів години.

7. Празький, галицький, ризький, острогський.

262 Складіть і запишіть речення з поданими словами та сполученнями слів. Обґрунтуйте написання.

1. Пів дня, півдня. 2. Пів острова, півострів. 3. Штрихкод, пін-код.

263 Спишіть речення, замінюючи виділені сполучення слів абрєвіатурами.

1. **Національна спілка письменників України** провела наукову конференцію. 2. **Європейський Союз** затвердив нову програму економічного розвитку. 3. Завтра буде засідання наглядової ради новоствореного **відкритого акціонерного товариства**. 4. Славну історію мають **Військово-Морські Сили України**.

264 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть розповідь (5–6 речень) для шкільного вебсайту про українських меценатів або волонтерів, використавши складні слова. Наприклад: *добродій, милосердя, життєпис, благодійність*.

Варіант Б. Напишіть есе (5–6 речень) на одну з тем: «Пахнуть яблука медом», «У ласкаві скирти місяць падав», «Такі пішли холодні ранки». Використайте не менше трьох складних слів.

265 I. Спишіть слова, знявши ризик. Обґрунтуйте написання.

Макро/космос, більш/менш, земле/трус, батько/мати, гіпер/активний, аква/парк, штрих/код, е/щоденник, вітро/двигун, зло/пам'ятний, анти/вірусний, день/другий, контр/адмірал, мікро/автобус, ліво/бережний, гідро/масаж, супер/герой, нац/гвардія, мед/коледж, видимо/невидимо, смарт/годинник, веб/камера, міні/пекарня, міні/футбол, пів/апелсина, пів/блокнота, пів/Рівного, напів/прозорий, пів/острів, пів/дороги.

II. Поясніть, як утворено виділені слова.

Проект

Об'єднавшись у групи, укладіть невеликий словничок власних географічних назв, у яких під час словотворення змінюється кінцевий приголосний основи (15–20 слів).

ЗРАЗОК. Озеро Сиваш – сиваський; село Вернигородок – вернигородоцький.

Для добору слів скористайтеся електронними або паперовими географічними картами. З'ясуйте, у якій області розташовано місто, село, річка, озеро тощо.

Пам'ятайте, що слова у вашому словнику мають бути розташовані в алфавітному порядку.

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте тестові завдання

1. Твірним для іменника *співачка* є слово
А співати
Б співак
В співучий
Г спів
2. Слова *клекіт, щебет, стук* утворено способом
А префіксальним В безафіксним
Б суфіксальним Г складанням слів або основ
3. Префіксальним способом утворено кожне слово в рядку
А приїхати, переписати В випускний, вишуканий
Б прочитати, простір Г розказати, вихідний
4. Установіть відповідність між словом та способом його творення (один спосіб творення є зайвим).

Слово

Спосіб творення

1 зимовий	А суфіксальний
2 переписати	Б префіксальний
3 нарукавник	В суфіксально-префіксальний
4 грушоподібний	Г безафіксний
	Д складання слів або основ
5. Складними є всі слова в рядку
А Святвечір, країнознавство, двоколісний
Б рибокомбінат, безсердечний, відеомузика
В кінофестиваль, сонцестояння, переписування
Г дрібнесенький, мотоспорт, медкомісія
 6. Разом треба писати обидва слова в рядку
А радіо/станція, видимо/невидимо
Б грушо/подібний, сила/силенна
В з діда/прадіда, супер/акція
Г аудіо/альбом, прес/конференція
 7. Окремо треба писати обидва слова в рядку
А міні/футбол, пів/мандарина
Б напів/колом, міні/диктант
В пів/Києва, пів/години
Г пів/аркуш, пів/міста

8. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А крайнебо, батько-мати, ясновзорий,
- Б хліб-сіть, пів-Аргентини, смс-повідомлення
- В автомагістраль, тихо-тихо, е-квиток
- Г чорнозем, ексчемпіон, пів Харкова

9. Букву **ц** на місці пропуску треба писати в усіх словах, ОКРІМ

- А представни..тво В президен..тво
- Б пасічни..тво Г будівни..тво

10. Правильно написано всі слова в рядку

- А криворіжзький, паризький, козаччина
- Б козацький, вінницький, чумаський
- В студенський, чеський, кременчуцький
- Г журналістський, гайдамацький, ткацький

ЦІКАВО ЗНАТИ!

СЛОВЕСНА ДОЛЯ

В 11-томному Словнику української мови найбільше слів на літеру П – аж до 30 тисяч! Чому так? У цьому «винні» префікси, чимало з яких починаються цією літерою. Ось вони: *пере-*, *перед-*, *під-*, *по-*, *понад-*, *пра-*, *пре-*, *при-*, *прі-*, *про-*. Від одного твір-ного дієслова, наприклад *співати*, можна утворити похідні дієслова: *переспівати*, *підспівати*, *поспівати*, *проспівати* та ін. А від дієслів утворюються іменники *підспівування*, *переспівування*, *поспівування* тощо (За І. Вихованцем).

ЯК ЦЕ БУЛО

Окремі запозичені іменники, які утворилися способом складання слів або основ, увійшли до нашої мови як прості слова. **Наприклад:** *одеколон* (фр. «вода з Кельна»), *бісквіт* (лат. «двічі випечений»), *пельмені* (мова комі «вухка із тіста»).

Способом складання утворилося багато українських прізвищ. Найчастіше дієслова зливалися з іменниками: *Вернидуб*, *Підпригора*, *Перебийніс*. Нерідко до словосполучень, з яких утворилися прізвища, уходила частка *не*: *Недайбориц*, *Нейжмак*, *Непийвода* (З книги Г. Передрій, Т. Карпенко «У світі звуків і слів»).

УСМІХНІТЬСЯ!

НЕВДАЛЕ СУСІДСТВО

– Чому ти так часто двійки почав одержувати з української мови? – проглянувши Славкові зошити, дивується мама.

– Та мене від Вітька Гурова до Мишка пересадили. А який з нього знавець мови? – відповідає Славко.

ДОПОМОГА

Мати дочці:

– Чому ти так пізно повернулася додому?

– Я була в Марійки – допомагала їй робити уроки.

– Та вона ж відмінниця!

– Я допомагала Марійці робити мої уроки.

ЦІКАВО ЗНАТИ!

ЗЛИТКИ ЗЛОТИ

Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове —
частини мови!

Який співець, поет, який письменник
уперше слово вигадав — іменник?
Іменник! Він узяв собі на плечі
велике діло — визначати речі, —
ім'я, найменування і наймення:
робота. Біль. І радість. І натхнення.

Ну а візьмімо назву — дієслово,
само підказує, що діє слово!
Ще й прикладу на нього не навів,
а вже до пів десятка дієслів!

Прикметник дасть іменнику — предмету
якусь його ознаку чи прикмету.
Числівник може визначить тобі
число речей, порядок при лічбі.

А поспитай звичайного **займенника**,
за кого він у мові. За іменника!

(Хоч може цей наш скромний посередник
замінювать числівник і прикметник).
Частини мови! Назви наче й звичні,
полюбиш їх — красиві, поетичні!

Д. Білоус

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Морфологія (від *грец.* *morphe* – форма, *logos* – слово, вчення) – це розділ мовознавства, що вивчає слова як частини мови.

28. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧАСТИН МОВИ

Про самостійні та службові частини мови, вигук, їхні істотні ознаки та роль у мові

266 ПРИГАДАЙМО. Що таке лексичне значення слова? Чи кожне слово має лексичне значення?

А. Прочитайте приклади слів різних частин мови. Яке з них означає предмет, яке – ознаку, а яке – дію?

іменник
М'ЯЧ

прикметник
ВЕСЕЛИЙ

дієслово
ЛЕТИТЬ

Б. На яке питання відповідає кожне слово?

В. Зробіть висновок про те, як можна розрізнати слова різних частин мови.

267 Розгляньте в додатку 3 таблицю «Частини мови». Для чого потрібна кожна із частин мови? Поміркуйте, чи є така частина мови, без якої, на вашу думку, можна було б обійтися.

Самостійні та службові частини мови

В українській мові є **10 частин мови**. Їх поділено на самостійні, службові й вигук.

САМОСТІЙНІ:
іменник, прикметник, числівник,
займенник, прислівник, дієслово

СЛУЖБОВІ:
прийменник,
сполучник, частка

- мають лексичне значення (означають предмет, ознаку, дію, кількість);
- є членами речення

- не мають лексичного значення;
- не є членами речення

Зверніть увагу!

Ні до самостійних, ні до службових частин мови не належить вигук. **НАПРИКЛАД:** *Ай! Ой! Агу!*

268 I. Прочитайте замітку. Визначте, з якою метою створено це повідомлення.

ЗОЛОТО УКРАЇНСЬКИХ ШАХІСТОК

У 2022 році жіноча збірна України здобула **золото** на Олімпіаді із шахів. До початку цього турніру українки були другими в рейтингу, а лідерками вважали шахісток з Індії. В останньому раунді українки виграли дві із чотирьох партій проти Польщі, а ще дві звели внічию. Позаду лишилися і сильні команди Грузії, Китаю, Індії, США.

Під час Олімпіади із шахів

Наші шахістки вважаються одними з найкращих у світі. Вони вже здобували олімпійське золото у 2006 році та шість разів ставали **срібними** й **бронзовими** призерами (*Із засобів масової інформації*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть по два іменники, прикметники, числівники, дієслова. Визначте усно, що означають ці слова: 1) предмет; 2) ознаку; 3) кількість; 4) дію.
2. В останньому реченні знайдіть сполучники. Що вони з'єднують – частини складного речення чи однорідні члени речення?
3. Доведіть, що виділені слова – багатозначні.
4. Зіставте зміст замітки з наведеним нижче реченням. Знайдіть у цьому реченні **хибну** інформацію.

За інформацією зі статті «Золото українських шахісток», українки не вперше беруть участь у шахових турнірах, проте у 2022 році, здолавши сильні команди світу, вперше зуміли вибороти призове місце на Олімпіаді.

269 **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Які види спорту, на вашу думку, найбільш поширені в Україні? А яку спортивну секцію ви відкрили б у вашому навчальному закладі, якби були його директором / директоркою?

270 І. Запишіть текст, уставляючи на місці пропусків слова вказаних частин мови. Ви можете дібрати свої слова або обрати з наведених у таблиці (форму слова можна змінювати).

Вчені-екологи (**дієслово**) ... , що багато льодовиків можуть зникнути за кілька десятиліть. Лід розтане, зокрема, й (**прийменник**) ... Кіліманджаро – найвищій точці (**іменник**) Інші льодовики ще можна (**дієслово**) ... , якщо викиди парникових газів (**прислівник**) ... скоротити. Водночас у світі залишається все менше (**іменник**) ... , достатньо (**прикметник**) ... для того, (**сполучник**) ... льодовики справді виростили.

прогнозувати	місце	холодний	щоб
врятувати	Африка	різко	на

II. Поміркуйте:

- 1) чому частини мови поділено на самостійні та службові;
- 2) чому детальне вивчення частин мови почнемо саме з іменника.

271 Об'єднайтеся в команди (за рядами або варіантами). До дошки виходить один учасник команди, якому члени інших команд по черзі називають три слова. Гравець має визначити частину мови кожного слова, при цьому можна один раз скористатися підказкою своєї команди.

272 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому реченні виділене слово вважаємо прикметником, а в другому – прислівником.

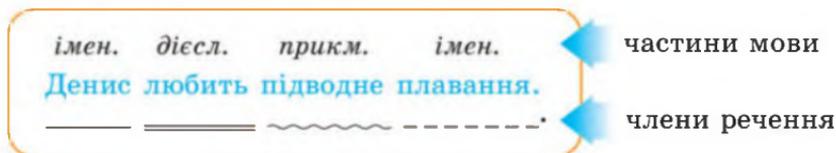
1. **Добре** слово кожному приємне.
2. Хто **добре** працює, той добре відпочиває.

273 Відредагуйте усно речення. Слова яких частин мови вжито неправильно? Скористайтеся рубрикою «Культура мовлення» наприкінці параграфа.

1. Не мішайте мені виконувати завдання. 2. Слідуючого тижня розпочнеться навчання. 3. Прошу виключити мобільні телефони. 4. Іринка поводи́ла себе тактично. 5. У Владика музичний слух. 6. Лікарня отримала важливий груз.

Зверніть увагу!

Треба розмежовувати частини мови та члени речення.
ПОРІВНЯЙМО:

274 І. Спишіть народні вислови та підкресліть члени речення*. Над кожним словом надпишіть скорочено частину мови. Скористайтеся поданим вище зразком.

1. Біда помучить і мудрості научить. 2. Гостре словечко коле сердечко. 3. Велике дерево повільно росте. 4. Вовка ноги годують. 5. Праця чоловіка годує, а лінь марнує.

II. Опишіть усно мовленнєву ситуацію, у якій може бути використано один із поданих висловів (на вибір).

*Сполучники не є членами речення, тому їх не підкреслюємо.

Культура мовлення

Тактичний – який стосується тактики як сукупності способів досягнення мети (*тактичний хід, тактична боротьба*).

Тактовний – який володіє почуттям міри, уміє поводитися (*тактовний учень*).

* * *

Вимикати – припиняти дію чого-небудь, перериваючи зв'язок із загальною системою (*вимкнути світло, телефон, опалення, воду, кондиціонер*). Так само треба говорити: *вимкати світло*.

Натомість можна **виключити** когось зі складу команди чи **включити** когось до списків.

ІМЕННИК

29. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Про ознаки іменників, про назви абстрактні й конкретні, істот і неістот, а також про збірні іменники

ПРИГАДАЙМО. Які є головні й другорядні члени речення?

275 А. Визначте, які з виділених іменників відповідають на питання хто?, а які – на питання що?.

У місцях, де дорожній рух регулюється, пішоходи повинні керуватися сигналами регулювальника або світлофора.

Б. З'ясуйте, до якого роду належать виділені іменники. Чи можна ці слова змінити за відмінками й числами?

В. Зробіть висновок про особливості іменників.

Ознаки іменників

Іменник – це самостійна частина мови, що означає предмет і відповідає на питання хто? що?. **НАПРИКЛАД:** *стілець, сокіл, подорож, любов.*

І М Е Н Н И К

Лексичне значення

- означає предмет

Морфологічні ознаки

- змінюємо за відмінками й числами;
- належить до певного роду

Синтаксична роль

- може бути будь-яким членом речення:
 1. Київ – це столиця.
 2. На заводі виготовляють варення з яблук.

Зверніть увагу!

Предметом у мовознавстві вважають усе, до чого можна поставити питання хто? що?. **НАПРИКЛАД:** *дитина, Олег, річка, думка, холод, ходьба, страх.* Це – іменники.

Назви істот і неістот

Назви істот

Відповідають
на питання

ХТО?

- назви людей, тварин: *бабуся, Андрій, кінь, бджола*
- назви міфічних істот: *лісовик, Зевс*
- назви померлих людей: *небіжчик, покійник*
- назви шахових фігур, гральних карт: *пішак, ферзь, валет*

Назви неістот

Відповідають
на питання

ЩО?

- назви неживих предметів, явищ природи, рослин, абстрактних понять тощо: *сопілка, вітер, дерево, тюльпан, дружба, місто*
- сукупність істот (людей, тварин): *народ, хор, клас, натовп, табун, згря*
- назви мікроорганізмів: *мікроб, бацила, бактерія, вірус*

276 І. Знайдіть у тексті іменники та визначте, які з них є назвами істот, а які – неістот.

ОЙ НА ІВАНА ТА Й НА КУПАЛА...

О. Костенко. Леся Українка на святі Івана Купала

Свято Івана Купала – надзвичайно красиве народне дійство.

Усім селом збиралися біля водойми. Парубки розпалювали багаття, а дівчата неподалік закопували березову гілку, прикрашену квітами та стрічками. Її називали Мареною.

Цього вечора годилося перестрибувати через **вогонь**. Так, казали, можна очиститися від усього злого. Потім дівчата йшли до річки й пускали віночки (За *В. Скуратівським*).

II. Розгляньте картину Олександра Костенка. Що на ній зображено? Знайдіть у тексті інформацію, яку НЕ відображено на полотні.

277 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Яке народне свято вам подобається найбільше? Чим саме? Коли його відзначають?

278 Випишіть послідовно спочатку назви неістот, а потім – назви істот.

Акація, колода, курча, клас, доброта, Сварог, щука, квітка, оса, журба, кішка, В'ячеслав, сховище, бактерія, азот, артист, загін, імператор, мавка, світ, вірус, група, орел, пюре, східці, добряк, Оксана, палац, натовп.

КЛЮЧ. У виписаних словах підкресліть другу від початку букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте загадку, відгадкою до якої є слово «бджола».

Конкретні й абстрактні іменники

Розрізняють конкретні й абстрактні іменники.

Конкретні іменники називають предмети, які можна сприймати органами чуття (тобто розрізнати за допомогою дотику, зору, нюху, смаку тощо). **НАПРИКЛАД:** *водій, бджола, Тернопіль, книжка, море, вітер, блискавка, вулиця, готель.*

Абстрактні іменники називають поняття, які НЕ можна сприймати органами чуття. **НАПРИКЛАД:** *доброта, печаль, канікули, відпочинок, молодість, освіта, сила, хода, ідея, діаметр, метр, гумор, захист, успіх.*

Збірні іменники

Збірними називають іменники, які означають сукупність однакових чи подібних предметів, що сприймається як одне ціле. **НАПРИКЛАД:** *листя, гілля, віття, птаство, вороння, бадилля, картоплиння (бадилля картоплі), малеча, козацтво, студентство.*

У тлумачному словнику такі слова подають із позначкою **збірн.**

Зверніть увагу!

1. Збірні іменники мають форму тільки **однини**.
2. Іменники *народ, хор, армія, стадо, зграя* та подібні – НЕ збірні (вони мають форму множини).

279 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому реченні виділене слово – конкретний іменник, а в другому – абстрактний.

1. **Патріот** – особа, яка любить свою країну, віддана своєму народові.

2. **Патріотизм** – любов до своєї країни, відданість своєму народові.

280 І. Випишіть словосполучення з абстрактними іменниками. Чим ці іменники відрізняються від конкретних?

Спортивний велосипед, несподівана радість, рясний дощ, гарна ідея, популярна пісня, освітлений провулок, народний гумор, розвивати пам'ять, розумна дитина, міцна дружба, новий аквапарк.

ІІ. З одним виписаним словосполученням (на вибір) складіть і запишіть речення.

281 Спишіть речення, замінюючи виділене слово спільнокореневим збірним іменником. Ви можете обрати потрібне слово з поданих у рамці.

1. Це подарунки для **малюків**. 2. Цьогоріч у лісі багато **комах**. 3. Читаю книжку про **козаків**. 4. Вітер колише **гілки**. 5. Канікули – радість для **дітей**. 6. Хвиля викинула на берег **камінь**.

приладдя / козацтво / гілля / малеча / насіння
звіриня / комашня / листя / дівтора / каміння

282 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть висловлення-пораду «Як опанувати телефон найновішої моделі» (3–4 речення). Використайте конкретні іменники (наприклад: *корпус, екран*) та абстрактні (наприклад: *допомога, підказка*).

Варіант Б. Напишіть висловлення на тему «Поважай інших, щоб тебе поважали» (3–4 речення). Використайте абстрактні іменники (наприклад: *повага, ставлення, любов, допомога, добро, вчинок*).

283 І. Спишіть речення. Підкресліть іменники як члени речення (скористайтеся таблицею «Члени речення» в додатку 3).

1. Усміхнись – і розвидниться день, озирнись – і зневіра розтане (*Л. Завіщана*). 2. Щедра душа всім радість дарує (*Сашко Лірник*). 3. А під вікнами ходять ночі і дощами густими плачуть (*М. Боровко*). 4. Надворі травневе сонце радісно виблискувало в калюжах, грайливо цвірінькали горобці, пахли квітучі яблуні (*І. Цілик*).

II. Випишіть з останнього речення іменники та схарактеризуйте їх за зразком (істота чи неістота; конкретний чи абстрактний).

ЗРАЗОК. *Вересень – неістота, абстрактний.*

III. Доберіть усно антоніми до виділених слів.

30. ЗАГАЛЬНІ ТА ВЛАСНІ НАЗВИ. ВЕЛИКА БУКВА У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

Про слова, якими називаємо низку однотипних предметів, та слова для найменування якогось одного предмета

284 А. З'ясуйте, у якій колонці виділені іменники є назвами багатьох однотипних предметів, а в якій – одного предмета.

Загальні назви

Кожна планета особлива.
В Україні багато різних озер.

Власні назви

Наша планета – Земля.
Найбільше озеро в Україні – Світязь.

Б. Назву якої держави згадано в поданих реченнях? Наведіть інші 2–3 приклади власних назв держав.

В. Зробіть висновок про те, чим власні назви відрізняються від загальних.

Загальні та власні назви

Загальна назва –
це узагальнене найменування
низки однотипних предметів

Власна назва –
це назва якогось одного
предмета з низки однотипних

*стіл, смартфон, країна,
вулиця, річка, свято*

*Наталія, Чернігів, Різдво,
Карпати, Дністер, Європа*

До **власних назв** належать прізвища, імена людей, назви міфологічних істот і божеств, дійових осіб у казках, клички тварин, географічні й астрономічні назви, назви держав, історичних подій, пам'яток архітектури,

свят, вулиць, станцій, організацій, заводів, кораблів, газет, книг, художніх творів, кінофільмів тощо. **ПОРІВНЯЙМО:**

Загальні	Власні	Загальні	Власні
місто озеро гора планета песик	Одеса Світязь Говерла Юпітер Патрик	вулиця держав держав острови епоха	Академіка Заболотного Сполучені Штати Америки Республіка Болгарія Королеви Шарлотти Відродження

Правила	Приклади
1. Власні назви пишемо з великої букви	<i>Херсон, Рось, Буковина, Великдень, Володимирський собор, Чорне море</i>
2. Якщо власна назва складається з кількох слів, то з великої букви пишемо перше слово	<i>День учителя, Музей історичних коштовностей, Національна опера України, Друга світова війна</i>
3. З великої букви пишемо всі слова в назвах:	
• держав	<i>Республіка Польща</i>
• міст, сіл, вулиць, проспектів, бульварів	<i>місто Біла Церква, вулиця Верхній Вал</i>
• географічних і астрономічних (острови, річки, регіони, сузір'я, галактики тощо)	<i>Нова Гвінея (острів), Південний Буг (річка), Південне Полісся, Чумацький Шлях (галактика)</i>
• найвищих державних установ України й міжнародних організацій	<i>Верховна Рада України, Європейський Союз</i>
• основних державних свят	<i>День Незалежності України, День Соборності України</i>
• дійових осіб у казках, байках, мультфільмах	<i>Лисичка-Сестричка, Губка Боб</i>

Зверніть увагу!

Слова *місто, вулиця, море, сузір'я, церква* та подібні, які є загальними назвами, пишемо з малої букви.

ОРФОГРАМА

Велика буква у власних назвах

285 I. Прочитайте слова та обґрунтуйте орфограму «Велика буква у власних назвах».

Місто Кривий Ріг, острів Хортиця, Південний полюс, річка Сіверський Донець, Музей води, вулиця Січових Стрільців, Китайська Народна Республіка, комета Галлея, Азовське море, сузір'я Велика Ведмедиця, Софійський собор, Великдень, День захисників і захисниць України, Південне Полісся, Верховна Рада України, Червона Шапочка.

II. З одним сполученням (на вибір) складіть і запишіть речення.

286 I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

МАЛЬОВНИЧЕ ПОДІЛЛЯ

Між річками (п)івденний (б)уг і лівими притоками (д)ністра розкинулося мальовниче (п)оділля. Це український край із багатою історією та красивою природою, усіяний невисокими **горами**, багатьма ярами й каньйонами. Поділля охоплює переважно території сучасних (в)інниччини, (х)мельниччини й (т)ернопільщини, а також невеликі частини інших регіонів. Виділяють чотири частини цього краю: (з)ахідне (п)оділля, (с)хідне (п)оділля, (о)підля і (п)обережжя. Помандруєте – не пожалкуєте! *(За матеріалами інтернету)*

II. Випишіть із тексту власні назви, уживаючи, де потрібно, велику букву. Чому виділені слова – загальні назви, а не власні?

287 ЧОМУ ТАК? I. Поміркуйте, чому в поданих прикладах співзвучні слова написано по-різному.

- ✓ скрипить великий віз – сузір'я Великий Віз
- ✓ рідна земля – планета Земля
- ✓ холодна сніжинка – кішка Сніжинка

II. Що втратила б мова, якби зникли всі власні назви? Чи можемо ми обійтися без них?

Зверніть увагу!

З великої букви також пишемо:

1) пов'язані з релігією слова *Бог, Божа Матір, Син Божий, Святий Дух, Аллах, Будда, Магомет, Біблія, Євангеліє, Коран* та подібні; **АЛЕ:** *бог Перун* і т. ін.;

2) назви державних символів: *Державний Герб України, Державний Прапор України, Державний Гімн України;*

3) назви найвищих державних посад: *Президент України, Голова Верховної Ради України.*

288 Спишіть сполучення слів, уживаючи, де потрібно, велику букву.

Річка (с)іверський (д)онець, місто (н)ова (к)аховка, (д)ень (з)нань, сузір'я (в)елика (в)едмедиця, (с)получені (ш)тати (а)мерики, (м)іністерство охорони здоров'я, (з)апорозька (с)іч, (е)вропейський (с)оюз, острів (н)ова (г)вінея, (п)резидент України, (б)іблія.

Київська Русь
Запорозька Січ
Софійський собор
Конституція України

289 I. Спишіть речення, уживаючи, де потрібно, велику букву.

1. Мої друзі мешкають у місті (ж)овті (в)оди на вулиці (к)озацької (с)лави. 2. **Працівників** школи привітали з (д)нем (у)чителя). 3. У (ч)ернігові ми відвідали (с)пасо-Преображенський (с)обор. 4. З (п)івнічним (л)ьодовитим **океаном** межують (т)ихий океан через (б)ерингову (п)ротоку й (а)тлантичний океан – через (г)ренландське море. 5. Навколо (с)онця обертається (з)емля зі своїм супутником (м)ісяцем.

II. Виділені слова розберіть за будовою.

290 Доберіть до поданих загальних назв власні з таблиці та запишіть утворені сполучення слів. З одним сполученням складіть і запишіть речення.

Держава, планета, материк, острів, галактика, собор, свято, озеро.

Австралія	Синевир	Святого Юра	Венера
День знань	Київська Русь	Молочний Шлях	Мадагаскар

291 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам треба привітати когось зі святом. Напишіть текст для електронного привітання (2–3 речення), використавши одну з поданих назв, а також звертання.

Різдво Христове
Воскресіння Христове
Новий рік
День учителя
День Незалежності України
Всесвітній день доброти

292 Спишіть сполучення слів, уживаючи, де потрібно, велику букву.

Урочище (ж)овті (в)оди, (г)алицько-(в)олинська (д)ержава, (о)стромирове (є)вангеліє, (о)строзька (а)кадемія, (л)юблінська (у)нія, (к)орсунська (б)итва, (р)имська імперія, (в)елике (к)нязівство (л)итовське.

293 Виконайте тестові завдання.

- З великої букви треба писати всі слова в рядку
 А (к)иївська (р)усь, (м)айдан (с)вободи
 Б (з)ахідна (є)вропа, (р)іздво (х)ристове
 В (д)ень (н)езалежності України, (м)узей (в)оди
 Г (п)івденне (п)олісся, (а)ндріївська (ц)ерква
- Орфографічну помилку допущено в рядку
 А Найменший з океанів – Північний Льодовитий океан.
 Б У водах Тихого океану є острів Нова Гвінея.
 В Надвечір під'їхали до села Зелена діброва.
 Г Дізналися багато цікавого про сузір'я Скорпіона.

294 ГРА «ЧАРІВНИЙ КОНВЕРТ». Покладіть у конверт невеликі аркуші з різними написами: *вулиця, місто, область, держава, материк, озеро, річка, море, океан, острів, гора, планета, сузір'я, свято*. Потрібно по черзі витягувати аркуш та добирати власну назву до загальної.

295 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть невеликий плейлист із пісень, у текстах яких є власні назви.

Варіант Б. Випишіть: 1) з підручника історії два речення з власними назвами історичних подій; 2) з підручника географії два речення з власними географічними назвами.

Варіант В. Здійсніть уявну подорож морями та океанами, гірськими місцевостями, країнами світу. Запишіть 8–10 їхніх назв. Скористайтеся картою світу.

Варіант Г. Якби у вас були друзі – собака, кішка, папуга, рибка, – які б клички ви їм придумали? Напишіть відповідь на це запитання двома реченнями.

296 I. Спийшіть сполучення слів, уживаючи, де потрібно, велику букву.

Острів (з)міїний, (з)ахідне (п)оділля, (б)ожа (м)атір, (в)одохреще, (д)омініканський (с)обор у Львові, (м)узей історії Києва, (ф)ранцузька (р)еспубліка, (г)алактика (с)пляча (к)расуня, вулиця (з)ахисників (н)еба, (п)івнічний (п)олюс, (д)ень (п)сихолога, корова (к)вітка, (з)айчик-Побігайчик.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

I TAKE BUVAE

– Добрий день! Село ваше як зветься?

– Ковалі.

– А самі ви хто будете?

– Коваль.

– Хе-хе... Щось ви, дядьку, маленький, як на коваля.

– Та я не коваль, а Коваль. У нас у Ковалях багато

Ковалів, а ковалів немає.

Поясніть, чому виникло непорозуміння між співрозмовниками. Які з виділених іменників є власними назвами, а які – загальними? З'ясуйте різницю в лексичному значенні цих слів.

31. ЛАПКІ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

Про те, які власні назви на письмі виділяємо за допомогою лапок

297 А. Знайдіть у реченнях власні назви.

1. Микита Кожум'яка – народний богатир.

2. Мій улюблений мультфільм – «Микита Кожум'яка».

3. Я займаюсь у спортивному клубі «Микита Кожум'яка».

Кадр з мультфільму «Микита Кожум'яка», 2016, кінокомпанія Panama Grand Prix, реж. Манук Депоян

Б. Порівняйте особливості написання власних назв у реченнях.

В. Поміркуйте, чому в другому та третьому реченнях власну назву взято в лапки.

Власні назви в лапках

Деякі власні назви беремо в лапки.

Правила	Приклади
Беремо в лапки власні назви художніх творів, книг, фільмів, газет, магазинів, готелів, кінотеатрів, спортивних клубів, заводів, заповідників, аеропортів, станцій метро, автомобілів, літаків, товарних знаків, марок виробів тощо	мультфільм «Кирило Кожум'яка», журнал «Стежка», готель «Турист», завод «Арсенал», магазин «Три товстуни», літак «Мрія», станція метро «Університет», цукерки «Червоний мак», сардельки «Крихітка»
АЛЕ залізничні вокзали й станції пишемо без лапок: <i>Київський вокзал, станція Жмеринка</i>	
Назви сайтів, віртуальних мереж, систем беремо в лапки, якщо їх ужито зі словом <i>сайт, мережа, система</i> тощо. Без такого слова пишемо без лапок з малої букви	<i>пошукова система «Гугл», мережа «Фейсбук»,</i> <i>гугл, твіттер, доступ до фейсбуку</i>

Зверніть увагу!

Назви культових книг (*Біблія, Євангеліє, Коран*) пишемо без лапок.

ОРФОГРАМА

Лапки у власних назвах

298 І. Прочитайте сполучення слів та обґрунтуйте орфограму «Лапки у власних назвах».

Пісня «Одна калина», заповідник «Асканія-Нова», пошукова система «Гугл», автомобіль «Ніссан», кросівки

«Пума», напій «Живчик», шоколад «Світоч», мережа «Телеграм», налаштував телеграм, готель «Дніпро», завод «Фармак», кінотеатр «Київська Русь», спортивний клуб «Сокіл», супермаркет «Сільпо», інтернет-магазин «Розетка», станція метро «Хрещатик».

II. З одним сполученням слів (на вибір) складіть і запишіть речення із звертанням.

299 Знайдіть сполучення, у яких власні назви потрібно брати в лапки. Запишіть ці сполучення правильно.

Місто Харків, фабрика Чернівчанка, журнал Світ тварин, сузір'я Козеріг, телеканал Київ, санаторій Квітка полонини, свято Різдва, День прав людини, аеропорт Бориспіль, студія танцю Волошка, острів Хортиця, печиво Журавлик, кінотеатр Сяйво, кінофільм Гаррі Поттер, супермаркет Кишеня, мережа Вайбер.

300 I. Відновіть із поданих речень текст і запишіть його. Укажіть власні назви та поясніть уживання великої букви й лапок.

КІНОФЕСТИВАЛЬ «МОЛОДІСТЬ»

А	Сотні гостей з усього світу приїжджають на кінофестиваль «Молодість».
Б	Їхнім творцям вручили грошові призи та статуетки «Скіфський олень».
В	Цьогоріч найкращими стали фільми «Стоп-Земля» і «Leopolis Night».
Г	Це свято із традиційною червоною доріжкою, зірками кіноіндустрії, цікавими прем'єрами.

II. Визначте, якими є речення за метою висловлювання.

301 Запишіть сполучення із загальної та власної назви зображеного на фото продукту харчування.

ЗРАЗОК Цукерки «Ромашка».

302 Запишіть речення, уставляючи на місці пропусків власні назви.

1. Фото із соціальної мережі «...».
2. Це персонаж із мультфільму «...».
3. Вирішили замовити піцу «...».
4. Люблю дивитися телеканал «...».
5. Доїхали на автомобілі «...».
6. Вивчи напам'ять вірш «...».
7. Скупилися в магазині «...».
8. Дуже смачний йогурт «...».

303 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що було споруджено нові об'єкти, створено мережу й засновано колектив. Оголошено конкурс на найкращі власні назви для них. Які назви придумали б ви? Напишіть свої пропозиції для конкурсної комісії.

Пропозиції назв від ...

(ім'я, прізвище)

1. Нова станція метро в місті Києві чи Харкові – ...
2. Новий парк з атракціонами – ...
3. Нова соціальна мережа для учнівства – ...
4. Новий музичний гурт – ...

304 Виконайте тестові завдання.

1. У лапки треба взяти обидві власні назви в рядку
А планета Венера, стадіон Олімпійський
Б кінофільм Тарас Бульба, аквапарк Океан
В готель Рівне, майдан Незалежності
Г площа Свободи, газета Факти
2. Орфографічну помилку допущено в реченні
А Жені подарували телефон «Самсунг».
Б Вийшов новий номер журналу «Однокласник».
В Картину «Квіти за тином» написала Катерина Білокур.
Г Виходимо на станції метро Поштова площа.

305 Запишіть сполучення, дотримуючись правил уживання великої букви та лапок.

Йогурт (в)олошкове (п)оле, острів (х)ортиця, літак (м)рія, станція метро (п)окровська, вебсайт (л)ідер, супер-маркет (ф)ора, духи (л)ілея, мережа (ф)ейсбук, кав'ярня

(с)маколик, мультфільм (п)інгвіни Мадагаскару, піца (ч)отири (с)ири, аквапарк (о)стрів (с)карбів.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією, назвіть у них букви та вимовте звуки.

306 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть висловлення (5–7 речень) на одну з тем: «Природне диво України», «Собори України», «Зоряне небо», «Космос», «Сім чудес світу». Використайте в тексті 3–4 власні назви.

Варіант Б. Складіть допис до шкільного вебсайту (5–7 речень) про подію із життя класу з використанням 3–4 власних назв (наприклад, назви виставки, стінної газети, соцмережі, міста, музею, свята і т. ін.).

307 Проведіть флешмоб «Я хочу побувати в ...» з використанням власних назв. Для цього доберіть фото місцевості, пам'ятки архітектури тощо, де ви хочете побувати, та оформте на цьому зображенні підпис із власною назвою (наприклад: водоспад Вікторія, парк розваг «Уруру»). Обміняйтеся цими фото в соцмережах.

32. РІД ІМЕННИКІВ

Про три роди іменників, іменники спільного роду та про культуру мовлення

308 А. Прочитайте слова. Визначте рід іменників першої колонки.

самокат	непосида	двері
радість	замазура	ножиці
озеро	бідолаха	дрова

Б. Чи можуть слова другої колонки виступати то як іменники чоловічого роду, то як жіночого? А чи вдасться вам визначити рід іменників третьої колонки?

В. Зробіть висновок про особливості категорії роду іменників.

Три роди іменників

Більшість іменників належать до одного з трьох родів: **чоловічого, жіночого, середнього**.

Є іменники **чоловічого** роду, що можуть позначати осіб і жіночої статі (за професією, посадою, званням). **НАПРИКЛАД:** *суддя, полковник, мер* (це слова чоловічого роду, але суддею, полковником чи мером може бути й жінка).

Деякі іменники мають паралельні форми роду. **НАПРИКЛАД:** *зал – зала; жираф – жирафа*.

Іменники спільного роду

Деякі іменники можуть належати до кількох родів. Такі слова називають іменниками **спільного роду**. **НАПРИКЛАД:** *замазура, бідолаха, білоручка, базіка* – чоловічого й жіночого родів.

Рід таких іменників визначаємо за змістом речення. **ПОРІВНЯЙМО:**

- чол. рід
1. *Цей хлопець – великий замазура.*
- жін. рід
2. *Ця дівчина – велика замазура.*

Зверніть увагу!

1. Іменники **не змінюються** за родами, а належать до одного з родів.

2. В іменниках, що мають форму **тільки множини**, рід **НЕ** розрізняємо. **НАПРИКЛАД:** *ножиці, двері* (ці слова не мають форми однини).

309 I. Випишіть слова у дві колонки: 1) іменники спільного роду; 2) іменники, у яких рід не розрізняємо. Які слова ви не будете виписувати? Якого вони роду?

Вечір, канікули, білоручка, чипси, непосида, базіка, двері, щастя.

II. Позначте закінчення у вписаних іменниках.

310 **ЧОМУ ТАК?** I. Поміркуйте, чому в першому реченні виділений іменник – чоловічого роду, а в другому – жіночого. Як називають такі іменники?

- Олеже, ти такий **непосида!**
- Маринко! Ти така **непосида!**

II. Які непорозуміння під час спілкування, на вашу думку, можуть виникнути з іменниками спільного роду?

311 Прочитайте речення, замінюючи виділені іменники відповідниками **жіночого** роду. Скористайтеся зразками з таблиці.

- Нас познайомили з (**лікарем**).
- Прозвучали два запитання від (**журналіста**).
- Проведення акції організу-

чол. рід	жін. рід
директор	– директорка
плавець	– плавчиня
захисник	– захисниця
міністр	– міністерка
вершник	– вершниця
фотограф	– фотографиня
актор	– актриса

вали (волонтери). 4. Золото Олімпіади здобули українські (плавці). 5. Триває візит (Президента) сусідньої держави. 6. Вийшов новий кліп (співака). 7. Нам сподобався проєкт (дизайнера).

Зверніть увагу!

Треба запам'ятати деякі іменники, щоб правильно визначати рід.

ЧОЛОВІЧИЙ рід

нежить	біль (<i>страждання</i>)
шампунь	тюль
степ	перекис
ступінь	полин
ступінь	рояль
дріб	дріль (<i>інструмент</i>)
насип	туш (<i>музичний твір</i>)

ЖІНОЧИЙ рід

путь
вісь
розкіш
емаль (<i>фарба</i>)
гуаш (<i>фарба</i>)
туш (<i>фарба</i>)

312 I. Запишіть словосполучення, добираючи правильне закінчення.

Головн(ий/а) біль, нов(ий/а) шампунь, нелегк(ий/а) путь, вищ(ий/а) ступінь, вітальн(ий/а) туш, яскрав(ий/а) гуаш, сильн(ий/а) нежить, біл(ий/а) тюль, гірк(ий/а) полин, барабанн(ий/а) дріб, друг(ий/а) ступінь, висок(ий/а) насип.

II. Складіть усно речення з одним поданим словосполученням.

313 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що хтось застудився, потрібно зателефонувати й викликати додому лікаря. Складіть усно 2–3 речення, щоб звернутися до медичного працівника в цій ситуації. Використайте подані словосполучення.

- ✓ головний біль
- ✓ сильний нежить
- ✓ висока температура

314 Знайдіть помилки, пов'язані з неправильним визначенням роду іменника. Відредагуйте усно речення.

1. У далекий путь проводжала мати сина. 2. Навколо розкинулась широка степ. 3. По її очах можна було зрозуміти всю біль. 4. Доносилась барабанна дріб. 5. Марійка підхопила сильну нежить. 6. Словами *холодний, теплий, гарячий* ми характеризуємо різну ступінь нагрівання.

315 Відгадайте зашифровані іменники іншомовного походження. Визначте рід кожного з них та складіть і запишіть із кожним іменником словосполучення «прикметник + іменник».

316 До поданих іменників доберіть відповідні за змістом прикметники. Утворіть із кожною парою слів словосполучення і запишіть. У дужках зазначте рід іменників.

ЗРАЗОК. *Степ – широкий степ (ч. р.).*

Насип, путь, полин, нежить, рояль, доповідь, магістраль, тюль.

317 ПОПРАЦЬОУЄТЕ В ПАРАХ. I. Запишіть кожен / кожна назви предметів, які зображено на малюнках. Потім разом перевірте за допомогою рубрики «Культура мовлення» (наприкінці параграфа). У кого більше правильних назв?

II. Визначте рід цих слів та позначте в них закінчення.

318 I. Спишіть речення, надпишіть скорочено над іменниками їхній рід (ч., ж., с.). Які з іменників є назвами істот?

1. **Залізничний** насип роблять високим, щоб дорога була ідеально прямою (*З посібника*). 2. Згубила смутку тиха осінь в озерах **кришталевих** снів (*Л. Завіщана*). 3. Біль не має язика, але каже, де болить (*Нар. творчість*). 4. Президент держави нагородив полковника медичної служби Ольгу Куліш (*З випуску новин*). 5. Горі із цим базікою, Глібом, язик у нього немов віяло (*А. Хижняк*).

II. Визначте спосіб творення виділених слів.

Культура мовлення

Антисуржик

Правильно	Неправильно
цегла (цеглина)	кірпіч
праска	утюг
бурулька	сосулька
виделка	вилка
серветка	салфетка
полуниця	клубника

33. РІД НЕЗМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ

*Про іменники, які не змінюють своєї форми,
про визначення роду таких слів
та про культуру мовлення*

ПРИГАДАЙМО. Які слова називаємо незмінними? Чи мають вони закінчення?

319 А. Прочитайте речення, звертаючи увагу на іменник *метро*. Чи змінюємо це слово? Чи має воно закінчення?

1. **Метро** – один із найзручніших видів міського транспорту. 2. Не кожне місто має **метро**. 3. Київ може пишатися своїм **метро**. 4. Ми швидко доїхали на **метро**.

Б. Визначте рід іменника *метро*. Чи легко це зробити?

В. Поміркуйте про те, як визначити рід незмінюваного іменника.

Незмінювані іменники

Незмінювані іменники мають для всіх відмінків ту саму форму.

До незмінюваних іменників належать:

- деякі іменники іншомовного походження з кінцевим голосним: *кіно, таксі, фое, жури, ескімо, кенгуру, Марокко* та ін.;

- деякі аббревіатури: *ЕС, ЗСУ, СТО* та ін.

Н.	<i>какао</i>
Р.	<i>какао</i>
Д.	<i>какао</i>
Зн.	<i>какао</i>
Ор.	<i>какао</i>
М.	<i>какао</i>
Кл.	<i>какао</i>

Зверніть увагу!

Іменник *пальто* – змінюваний: *пальта, пальтом, у пальті*.

320 Запишіть послідовно іменники у дві колонки: 1) змінювані; 2) незмінювані. У якій колонці слова мають закінчення, а в якій – не мають?

Вересень, олів'є, Індія, піаніно, шимпанзе, траса, поні, Руслан, кіно, яблуна, краса.

КЛЮЧ. Підкресліть першу букву в іменниках першої колонки. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте відгадку до загадки «Цілий день крильми махає, та у небо не злітає».

Визначення роду незмінюваних іменників

Рід незмінюваних іменників визначаємо так:

Назви ОСІБ	чоловічої статі – ч. р. ; жіночої статі – ж. р.	<i>мосьє, мачо</i> – ч. р. <i>леді, мадам</i> – ж. р.
Назви ТВАРИН	переважно чоловічого роду	<i>поні, фламінго, ему, гризлі</i>
Назви НЕІСТОТ	переважно середнього роду	<i>манго, таксі, метро, соло, бароко</i>
Географічні назви	визначаємо рід за загальною назвою	<i>Тбілісі</i> – с. р. (бо це місто); <i>Кіліманджаро</i> – ж. р. (бо це гора)
Абревіатури	визначаємо за родом основного слова	<i>АЕС</i> – ж. р. (бо в назві <i>атомна електростанція</i> основне слово <i>станція</i> – ж. р.)

АЛЕ із цих правил є винятки. Треба запам'ятати рід таких слів:

чол. роду	<i>торнадо</i> (смерч)	
чол. і жін. роду	<i>кенгуру, колибри</i>	
жін. роду	<i>цеце</i> (муха) <i>івасі, пугасу</i> (риба) <i>саямі</i> (ковбаса)	<i>броколі, кольрабі</i> (капуста) <i>боржомі</i> (вода) <i>авеню</i> (вулиця)

Зверніть увагу!

Наведені правила стосуються лише **НЕЗМІНЮВАНИХ** іменників. Рід змінюваних іменників визначаємо за закінченням чи іншими ознаками (*Київ* – ч. р.; *Одеса* – ж. р.).

321 Прочитайте речення. Доведіть, що рід виділених іменників визначено правильно. Чому ці іменники називають незмінюваними?

1. Юля підійшла до клітки з маленьким **шимпанзе** (чол. р.).
2. Денис приготував на обід картопляне **пюре** (середн. р.).
3. Дівчатка взяли участь у конкурсі «Маленька леді» (жін. р.).
4. Місто накрив потужний **торнадо*** (чол. р.).
5. Варена **броколі** дуже смачна (жін. р.).
6. З літака ми побачили вечірне **Токіо**** (середн. р.).

**Торна́до* – смерч.

***То́кіо* – місто в Японії.

322 І. Запишіть словосполучення, добираючи правильне закінчення. Обґрунтуйте свій вибір.

Лікувальн(ий/а/е) алое, весел(ий/а) какаду, кольоров(ий/е) драже, надокучлив(ий/а) цеце, грізн(ий/а/е) гризлі, картоплян(ий/е) пюре, австралійськ(ий/е) кенгуру, смачн(ий/а/е) івасі, повновод(ий/а) Конго, яскрав(ий/е) Баку (місто), відом(ий/а/е) ТРЦ*, сучасн(ий/а/е) СТО**.

II. Складіть усно речення з одним поданим словосполученням.

**ТРЦ* – торгово-розважальний центр.

***СТО* – станція технічного обслуговування.

323 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви перебуваєте в супермаркеті й радитеся щодо покупок. Розіграйте діалог (5–8 реплік), можливий у цій ситуації, використавши щонайменше два з поданих словосполучень.

- ✓ свіжа броколі
- ✓ корисна боржомі
- ✓ куряча салямі
- ✓ смачна івасі

- ✓ соковите манго
- ✓ м'яке авокадо
- ✓ шоколадне ескімо
- ✓ апельсинове драже
- ✓ лимонне желе

324 Відредагуйте та запишіть словосполучення правильно. Поясніть суть допущених помилок.

Балакуче какаду, смачний капучино, спортивний кімоно, красиве поні, зручний таксі, багатолюдний Токіо (*місто*), цьогорічний ЗНО.

325 I. Прочитайте вірш. Чим він повчальний для нас? Поміркуйте, для чого потрібно вивчати граматику.

В ЗООПАРКУ

Гукає Ігор до Дмитра:

– Дивись, якенна кенгурА!

Дмитро сміється:

– Ой умру! Не кенгурА, а кенгурУ!

– А он із клітки вигляда

Папуга жовтий – какадА!

Друг знову в сміх:

– Ой, упаду! Не какадА, а какадУ!

Відразу видно, братику,

Що ти не вчиш граматику.

II. Ребро

II. Знайдіть у вірші незмінювані іменники та визначте їхній рід.

326 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте діалог (6–8 реплік) про враження від екскурсії до зоопарку. Використайте незмінювані іменники (наприклад: *гризлі, поні, какаду, ему, фламінго*).

327 Запишіть речення, уставляючи на місці пропуску одне з поданих в рамці слів у правильній формі. Ви можете використовувати слова по кілька разів.

1. Спробувати ... капучино.
2. Попросити ... боржомі.
3. Прочитати про ... торнадо.
4. Відмовитися від ... ескімо.
5. Зустрітися в ... Токіо.
6. Перечекати дощ у ... ТРЦ.

328 Виконайте тестові завдання.

1. До середнього роду належать усі іменники в рядку

А жури, маестро, євро	В ескімо, інтерв'ю, радіо
Б метро, поні, табло	Г саямі, шосе, меню
2. Назви фруктів *кві, авокадо, манго* належать до

А чоловічого роду	В середнього роду
Б жіночого роду	Г спільного роду

329 I. Розгляньте **постер** авторів цього підручника, розміщений на сторінці «Знати МОВУ» у фейсбуці. На яке питання він дає відповідь? Які приклади наведено? Чи корисною є ця інформація для мовців? У яких ситуаціях вони можуть нею скористатися?

II. За бажанням створіть свій постер на тему «Рід іменників» та надішліть його друзям / подругам.

330 Спишіть речення, ставлячи подані в дужках слова в правильній формі.

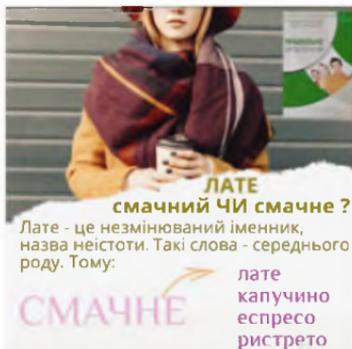
1. Оля навчилася готувати (овочевий) рагу.
2. На поверхні океану виникає (руйнівний) цунамі.
3. (Великий) гризлі (спав) під деревом.
4. Мандрівники були вражені (величний) Кіліманджаро*.
5. На берегах (красивий) Онтаріо** розташовано великі порти.

*Кіліманджаро – гора в Африці.

**Онтаріо – озеро в Америці.

331 I. Утворіть словосполучення, дібравши до поданих іменників прикметники, і запишіть. У дужках зазначте рід іменника.

ЗРАЗОК. Шимпанзе – кмітливий шимпанзе (ч. р.).

Поні, мадам, метро, тріо, Міссісіпі (річка), колібрі, Капрі (острів), Осло (місто), танго, салями, фламінго, жури, АЗК*.

II. Складіть і запишіть два речення з утвореними словосполученнями (на вибір).

*АЗК – автозаправний комплекс.

34. ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

Про форми однини та множини, а також про слова, які мають тільки одну з них

332 А. Прочитайте слова. Визначте число іменників.

ноутбук
трактор
учень

Дніпро
золото
щастя

ножиці
ворота
ковзани

Б. Чи мають іменники другої колонки форму множини? А третьої – форму однини?

В. Зробіть висновок про особливості категорії числа іменників.

Форми числа

Іменники змінюємо за числами: **однина і множина**.
НАПРИКЛАД: телефон – телефони, річка – річки, народ – народи, вік – віки.

Деякі іменники мають форму тільки однини або тільки множини. **НАПРИКЛАД:**

Мають форму тільки **однини**

*борошно, молоко, листя,
добро, людство, Полтава*

Мають форму тільки **множини**

*окуляри, двері, шахи, лінощі,
оплески, Карпати, Суми*

Зверніть увагу!

В іменниках, які мають форми тільки множини, рід не розрізняємо.

334 Запишіть, якщо можливо, іменники у формі множини. Які два слова не мають такої форми? Позначте закінчення у вписаних словах.

Гривня, маркер, колесо, рік, долина, щастя, халва, листок, гілка, перемога, область.

335 І. Прочитайте текст. У якому з аквапарків, згаданих у тексті, ви хотіли б побувати?

СВІТ АКВАПАРКІВ

Перші у світі аквапарки з'явилися у 50-х роках минулого століття на тропічних курортах Америки. Відтоді всіх вражають різноманітні водні гірки, поливалки, закриті труби, фонтани, «ледачі річки». Сучасні атракціони можуть також бути оснащені пристосуваннями для штучного нагнітання хвиль чи для занять серфінгом.

В Україні теж створено багато центрів розваг на воді, а деякі з них б'ють європейські рекорди. Так, один із наймасштабніших аквапарків Східної Європи – «Острів скарбів» у Кирилівці Запорізької області. А один із найбільших критих аквапарків у Європі – київський «Dream Island». Полюбився відвідувачам і центр розваг «Джунглі» в Харкові, стилізований під тропіки Південної Америки (*З інтернету*).

II. Визначте рід і число виділених іменників. Випишіть ті з них, які мають обидві форми числа (однину й множину).

336 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Який вид відпочинку ви любите більше – спокійний і тихий чи активний, у багатолюдних місцях? У яких центрах розваг бували чи бажаєте побувати?

337 І. Запишіть іменники в три колонки. В іменниках якої колонки рід не розрізняємо?

однина і множина	тільки однина	тільки множина
------------------	---------------	----------------

Спагеті, Миколаїв, птаство, озеро, штани, джунглі, молоко, вітер, ворота, здоров'я, пароль, добро, Чернівці, канікули, банкомат.

II. Складіть речення з одним словом другої колонки та речення з одним словом третьої колонки (на вибір).

338 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. Знайдіть у кожній групі слів одне, яке має форму тільки множини. Складіть із ним словосполучення та запишіть.

- Ліси, гаї, хащі.
- Смаколики, солодощі, тістечка.

343 І. Спишіть речення. Над іменниками скорочено надпишіть число (*одн.* чи *мн.*). Підкресліть іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини.

1. Без здоров'я немає щастя (*Нар. творчість*). 2. Нас кличе у мандри дорога, нам грає чарівна струна (*С. Фоменко*). 3. У полі спить зоря під колоском і сонно слуха думу колоскову, і сонна тиша сонним язиком шепоче саду сиву коліскову (*М. Вінграновський*). 4. Що за диво – ковзани! Швидко бігають вони! (*Затія Марійченко*). 5. Ми живемо в краю, де зоріє Дніпро і де Стугни виблискує стрічка (*О. Довгоп'ят*).

II. Визначте складні речення. Обґрунтуйте вживання в цих реченнях розділових знаків.

Культура мовлення

Правильно	Неправильно
синє чорнило зручні меблі електронний годинник гнали в шахи нові ковзани сонцезахисні окуляри канцелярські ножиці	сині чорнила зручна мебел електронні часи гнали в шахмати нові коньки сонцезахисні очки канцелярські ножниці

35. ВІДМІНКИ ІМЕННИКІВ. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Про те, як змінюємо іменники, щоб надати їм потрібної форми в реченні

ПРИГАДАЙМО. Чи змінюємо іменники за числами? А за родами?

344 А. Поставте питання до іменника *пісня* в кожному словосполученні. Чи змінюємо форму цього слова?

послухала пісню | зачарована піснею | виписала з пісні

Б. Спробуйте замінити цей іменник у словосполученнях формою називного відмінка – *пісня*. Чи легко тепер зрозуміти зміст?

В. Зробіть висновок про те, з якою метою іменники змінюємо за відмінками.

Відмінки іменників

Іменники змінюємо за відмінками. В українській мові є сім відмінків, кожен з яких, крім кличного, відповідає на питання.

Відмінок		Питання	Приклад
Н.	називний	хто? що?	лелека
Р.	родовий	кого? чого?	лелеки
Д.	давальний	кому? чому?	лелеці
Зн.	знахідний	кого? що?	лелеку
Ор.	орудний	ким? чим?	лелекою
М.	місцевий	на/у кому? на/у чому?	на лелеці
Кл.	кличний	—	лелеко

Для перевірки форми **Знахідного відмінка** можна умовно підставити слово **бачу**: бачу кого? бачу що?.

Називний відмінок називають **прямим**, а інші – **непрямими**.

Форма називного відмінка однини є **початковою формою іменника**.

Зверніть увагу!

Іменник у **кличному відмінку** виступає звертанням; не буває членом речення. **НАПРИКЛАД**: *Ой не шуми, луже, з дібровою дуже (Нар. творчість)*.

345 Прочитайте речення. На які питання відповідають виділені іменники? Визначте відмінок цих слів та поставте їх у початковій формі (усно).

ЗРАЗОК. *Берегом – чим? орудний відмінок; початкова форма – берег.*

1. На вечірній зорі сірим клином журавлі пролітали у вирій (М. Ткач). 2. Діти тихо перегукувались у вагоні поміж дорослих **пасажирів** (І. Цілик). 3. Сміливим вважається той, хто називає **речі своїми іменами** (Ірина Вільде). 4. Отже, лежав цей **самий Сашко** на ліжку, із сумом поглядав у вікно (С. Гридин). 5. Куди ти ділась, **річенько?** Воскресни! (Л. Костенко).

346 Об'єднайтеся в групи (за рядами, варіантами тощо) та розподіліть між ними подані слова. Кожна група відмінює своє слово на

дошці. Для цього учасники групи по черзі виходять і записують по одному відмінку слова. Яка група правильно виконає завдання або з меншою кількістю помилок?

1	2	3
Даринка	журавель	озеро

Зверніть увагу!

Іменник у формі **називного** відмінка означає того, хто виконує дію, і в реченні виступає **підметом**. Іменник у формі **знахідного** відмінка означає предмет, на який спрямована дія, і в реченні виступає **додатком**. **ПОРІВНЯЙМО:**

Н. в.

1. У дорозі автомобіль зламався. 2. Майстер ремонтує

Зн. в.

автомобіль.

347 I. Спишіть речення, підкресліть іменники як члени речення та надпишіть над ними відмінки.

1. Назар перезавантажив свій комп'ютер. 2. Аліна довго роздивлялася малюнок. 3. Часто згадую рідне місто.

II. Складіть і запишіть два речення з іменником *смартфон* так, щоб у першому це слово було вжито у формі називного відмінка, а в другому – знахідного.

348 До кожного слова верхнього рядка доберіть із нижнього слово, яке має форму того самого відмінка. Запишіть слова парами.

пароля	Дмитре	водою	на столі	Світлані
--------	--------	-------	----------	----------

Кисве	олівцем	самоката	футболісту	у шафі
-------	---------	----------	------------	--------

349 I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропусків подані поруч іменники у вказаному відмінку.

- До ... Олег прийшов другим.
- «Динамо» вчергове здобуло
- Співачка підтвердила участь у
- Фільм став ... фестивалю.
- Нагороду вручили

фініш – Р. в.

перемога – Зн. в.

конкурс – М. в.

переможець – Ор. в.

українка – Д. в.

II. Доберіть усно спільнокореневі слова до іменника *перемога*.

350 I. Прочитайте текст. Яке речення виражає його основну думку? Доберіть свій варіант заголовка.

Н. Павлусенко.
Кошовий отаман Іван
Сірко

ОБОРОНЕЦЬ

Талановитого й доброго козака Івана Сірка вісім разів обирали кошовим отаманом Чортотлицької Січі. Ніхто більше не заслужив такої шани й честі.

Упродовж двадцяти років боровся Іван Сірко проти завойовників, змушував ворогів тремтіти, а коли вони насмілювалися йти на Україну, козацький ватажок гнав їх геть. Знищуючи нападників у полі й на морі, він наганяв їм такого переполоху, що грабіжники мусили рятувати своє життя.

Для рідної землі Сірко був вірним оборонцем і захисником (За *І. Шаповалом*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть власні назви та поясніть їх написання.
2. Провідмініайте письмово виділені іменники в однині.
3. Виберіть 5 іменників та визначте їхній рід, число, відмінок (запишіть скорочено за зразком).

ЗРАЗОК. *Козакам – ч. р., мн., Д. в.*

36. ВІДМІНИ Й ГРУПИ ІМЕННИКІВ

Про поділ іменників на чотири відміни за особливостями відмінювання, а також про іменники твердої, м'якої та мішаної груп

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке закінчення та основа слова? 2. Які є шиплячі приголосні?

351 А. Розгляньте зразки змінювання іменників. Визначте рід цих слів та закінчення в називному відмінку.

Н.	ранок	весна	курча
Р.	ранку	весни	курчати
Д.	ранку	весні	курчати

Б. Чи однакові закінчення мають ці слова в родовому відмінку? А в давальному?

В. Зробіть висновок про те, як відмінюємо іменники: усі однаково чи по-різному. Від чого це може залежати?

Чотири відміни іменників

За особливостями відмінювання іменники поділено на **чотири** відміни.

Відміна	Особливості слів	Приклади
I	іменники жіночого й чоловічого роду, які в називному відмінку однини мають закінчення -а (-я)	<i>робот</i> ^а , <i>пісн</i> ^я , <i>Микол</i> ^а
II	1) іменники чоловічого роду, які в називному відмінку однини мають нульове закінчення або закінчення -о	<i>Київ</i> [□] , <i>дядьк</i> ^о
	2) іменники середнього роду, які в називному відмінку однини мають закінчення -о, -е, -я (крім тих, що належать до IV відміни)	<i>сел</i> ^о , <i>мор</i> ^е
III	іменники жіночого роду, які в називному відмінку однини мають нульове закінчення , а також іменник <i>мати</i>	<i>рад</i> ^{ість} [□] , <i>ніч</i> [□]
IV	іменники середнього роду із закінченням -а (-я) в називному відмінку однини, у яких під час відмінювання з'являється суфікс -ат- (-ят-) або -ен-	<i>лоша</i> – <i>лош</i> ^{ати} , <i>ім'я</i> – <i>ім</i> ^{ені}

Зверніть увагу!

До жодної відміни не належать незмінювані іменники (*таксі, метро*) та іменники, що мають форму тільки множини (*двері, сани*).

352 Прочитайте іменники та доведіть, що їхню відміну визначено правильно. Доберіть усно до кожної групи по два власні приклади.

I відміна	II відміна	III відміна	IV відміна
доля	завод	піч	курча
Ілля	вікно	любов	теля

353 Запишіть іменники в чотири колонки залежно від відміни (користуйтеся таблицею відмін). У кожній колонці має бути по три слова.

Станція, вебсайт, каченя, подорож, ожина, тінь, Микола, поросля, море, щирість, Петро, курча.

354 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому виділені іменники належать до різних відмін.

I відміна

II відміна

IV відміна

прийшла дівчина

спинилося дівчатко

прибігло дівча

355 Хто зможе за одну хвилину дібрати й записати чотири іменники II відміни? А хто добере п'ять таких слів? А хто ще більше?

Групи іменників

Іменники I та II відмін (крім іменників на *-ар, -ир, -яр*) поділено на три групи залежно від того, на який звук закінчується основа слова.

Група	Особливості слів	Приклади
Тверда	основа закінчується на твердий звук, крім шиплячого	<u>самокат</u> , <u>зима</u> , <u>вікно</u>
М'яка	основа закінчується на м'який звук	<u>місяць</u> , <u>земля</u>
Мішана	основа закінчується на шиплячий приголосний [ж], [ш], [ч]	<u>вежа</u> , <u>плече</u> , <u>дощ</u>

АЛЕ до м'якої групи (а не до твердої чи мішаної) також належать:

1) іменники середнього роду із закінченням *-е* (після нешиплячого): *море, поле, місце*;

2) імена *Ігор, Лазар*;

3) іменники, у яких основа закінчується на подовжений шиплячий звук: *збіжжя, обличчя*.

Зверніть увагу!

Звук [й] м'який, тому іменники з основою на [й] належать до м'якої групи. **НАПРИКЛАД:** *подія* [под'і́йа].

356 Прочитайте іменники та доведіть, що їхню групу визначено правильно. Доберіть усно до кожної групи по два власні приклади.

Тверда група

берег
правда
зерно

М'яка група

вересень
доля
сонце

Мішана група

калач
площа
борщ

357 Спишіть слова, позначте в них основу й закінчення. Визначте й запишіть скорочено відміну та групу (користуйтеся поданими вище таблицями).

ЗРАЗОК. Бере́за – I відм., тв. гр.

Допомога, переможець, будівля, задача.

358 Випишіть послідовно спочатку іменники твердої групи, а потім – м'якої. Які два слова не треба виписувати? Чому?

Няня, Свалява, тиша, Антон, Ізраїль, Херсон, пожежа, апельсин, лікоть, річка, асфальт.

КЛЮЧ. У кожному виписаному слові підкресліть першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назви пустелі та річки.

359 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. У кожній групі слів знайдіть одне, яке належить до м'якої групи.

1. Батько, місяць, бумеранг.
2. Острів, плащ, знаряддя.
3. Скриня, степлер, вечір.
4. Славик, банкомат, мрія.

Розбір іменника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок однини).
3. Назва істоти чи неістоти.
4. Назва загальна чи власна.
5. Рід (якщо є), число, відмінок.

6. Відміна (I, II, III чи IV), а також для I і II відмін – група (тверда, м'яка чи мішана).

7. Синтаксична роль (член речення).

Зразок усного розбору

Непорушно стоять високі, пожовклі соняшники (У. Самчук).

Соняшники – іменник, початкова форма *соняшник*; неістота, загальна назва, чоловічий рід, множина, називний відмінок, друга відміна, тверда група; у реченні є підметом.

Зразок письмового розбору

Соняшники – імен., *соняшник*, неіст., заг., ч. р., мн., Н. в., II відм., тв. гр., підм.

360 I. Прочитайте текст. Розкажіть, що ви думаєте про Толю і Сашка. Як ви вчините на їхньому місці?

До Толі прийшов однокласник Сашко.

Толя посадив його на диван, дав книжку з малюнками, а сам узяв морозиво, ложку й почав смакувати. Коли він їсть морозиво, то забуває про все на світі. Забув і про те, що на дивані сидить гість.

Коли вже доїдав, глянув на Сашка. Дивний якийсь він став. Немов його облік сором.

– Що з тобою? – запитав Толя.

– Нічого. Мені треба додому, – тихо промовив хлопець і вийшов з кімнати (За В. Сухомлинським).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть чотири іменники – назви істот.
2. Доберіть приклади конкретного й абстрактного іменників.
3. Виділені іменники розберіть як частину мови (усно та письмово). Скористайтеся поданим вище зразком.

Для поглибленого вивчення

Поділ на групи іменників на *-ар*, *-ур*, *-яр*

361 Прочитайте інформацію про те, як поділено на групи іменники, які закінчуються на *-ар*, *-ур*, *-яр*.

Іменники на *-ар*, *-ур*, у яких наголос постійно падає на *-ар*, *-ур*, належать до **твердої** групи (*куховáр* – *куховáра*,

мундір – мундіра); інші – до **м'якої** (богатір – богатиря́, буква́р – букваря́).

До твердої групи також належать іменники *комар, доллар, пластир*.

Іменники на *-яр*, у яких під час відмінювання наголос переходить із *-яр* на закінчення, належать до **мішаної** групи (*школяр – школяра́, газетяр – газетяра́*); інші – до **твердої** (*муля́р – муляра*).

362 Спишіть іменники, позначте наголоси. У дужках біля кожного слова зазначте відміну.

Бригадир, базар, муляр, комар, друкар, лікар, каменя́р, ювіля́р, бібліотека́р.

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте тестові завдання

- Підметом є виділений іменник у реченні
А Осінній вітер наполохав зиму.
Б Як важко бути завжди на коні.
В Був тут Шевченко проїздом колись.
Г Захисти їх, Боже, захисти, благаю. (*О. Довгон'ят*)
- Назвами істот є всі іменники в рядку
А батько, Володимир, народ
Б ведмідь, собака, бактерія
В Нептун, береза, Даринка
Г сестра, друг, лікарка
- Абстрактними є обидва іменники в рядку
А щирість, патріотизм **В** дерево, бадьорість
Б любов, дитина **Г** дружба, дощ
- Збірний іменник є у словосполученні
А галаслива дівтора
Б допитливі учні
В радісні малюки
Г серйозні студенти
- Правильно написано обидві власні назви в рядку
А сузір'я Великий віз, Різдво Христове
Б Південне полісся, озеро Вікторія
В йогурт «Галичина», річка Південний Буг
Г Чорне море, цукерки Ромашка

6. До чоловічого роду належать усі іменники в рядку
А насип, Чернігів, сутінь **В** шосе, нежить, зал
Б шампунь, ступінь, степ **Г** поні, путь, змії
7. НЕПРАВИЛЬНО узгоджено прикметник з іменником у рядку
А смачне какао **В** справедливе журі
Б отруйна цеце **Г** потужне торнадо
8. Форму тільки множини має іменник
А перерви **Б** канікули **В** вихідні **Г** уроки
9. Іменник у формі орудного відмінка є в реченні
А Осінній сад ще яблучка глядить (*Л. Костенко*).
Б Намалюй, зимова нічка, білосніжні сні (*З. Мороз*).
В Десь вітер грає на віолончелі (*В. Симоненко*).
Г А за вікном сніги летять лапаті (*М. Луків*).
10. Складіть і запишіть одне речення, у якому використайте власну географічну назву та абстрактний іменник.

37. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

*Про закінчення -ою, -єю в орудному відмінку,
 нульове закінчення в родовому, а також про форми
 звертань*

ПРИГАДАЙМО. Що таке звертання? У якому відмінку вживаємо слова у звертанні?

363 А. Визначте відмінок виділених іменників. Чи однакові в них закінчення?

Гостей пригощали пирогами з...

полуниц**Ею**, груш**Ею**, смородин**Ою**, ожин**Ою**.

Б. Які з виділених іменників належать до м'якої та мішаної груп?

В. Зробіть висновок про закінчення -єю та -ою в орудному відмінку іменників І відміни.

Іменники I відміни

I Іменники жіночого й чоловічого роду, які в називному відмінку однини мають закінчення **-а (-я)**

Зразки відмінювання

	ОДИНА		МНОЖИНА
Н.	книга	пісня	книги
Р.	книги	пісні	книг
Д.	книзі	пісні	книгам
Зн.	книгу	пісню	книги
Ор.	книгою	піснею	книгами
М.	на/у книзі	на/у пісні	на/у книгах
Кл.	книго	пісне	книги

364 I. Прочитайте текст. Чи правильними є, на вашу думку, наведені поради? Ви скористаєтеся ними?

ДОБРІ ПОРАДИ

Буває так, що хтось прагне показати всім іншим «Я знаю все, а ви – нічого», постійно дає свої непрохані поради. Утім, навіть якщо ви добре знаєтеся на якійсь справі, не варто показово демонструвати це чи нав'язувати свою думку.

Звичайно, пропонувати допомогу потрібно, але водночас варто давати й іншим можливість висловитися, запропонувати свої ідеї. Також уникайте грубощів, будьте привітними, даруйте свій гарний настрій (*Із посібника*).

II. Випишіть із тексту іменники I відміни, позначте в них закінчення. Біля кожного іменника зазначте його відмінок.

ЗРАЗОК. Підтримку] — Зн.

III. Провідмініайте усно виділений іменник в однині та множині.

365 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи часто ви звертаєтеся до когось за порадою? Чому? За бажанням опишіть ситуацію, коли вам допомогли чийсь ідеї, думки, пропозиції.

Орудний відмінок

В орудному відмінку **однини** іменники I відміни **твердої** групи мають закінчення **-ою**, а **м'якої** та **мішаної** – **-єю** (після голосного й апострофа – **-єю**). **ПОРІВНЯЙМО:**

Тверда група: -ою	М'яка та мішана групи: -єю (-єю)
<i>липою, сльозою</i>	<i>вишнею, кручею, шиєю, сім'єю</i>

В орудному відмінку **множини** поодинокі іменники I відміни мають паралельні закінчення: **-ами (-ями)** та **-ми**. **НАПРИКЛАД:** сльозáми й слізьми; свиня́ми й сві́ньми́.

весна – весноЮ

↑
твердий [н]

гривня – гривнЮ

↑
м'який [н']

тиша – тишЮ

↑
шиплячий [ш]

ОРФОГРАМА

Букви **о, е (є)** в закінченнях орудного відмінка іменників I відміни

366 I. Запишіть іменники в орудному відмінку **однини**. Підкресліть орфограму в закінченні.

ЗРАЗОК. Піснюю.

Задача, шоколадниця, краса, межа, тиша, рілля, сім'я, долоня, мрія, лінія, сльоза, свиня.

II. Виділені іменники поставте усно в орудному відмінку **множини** (наведіть паралельні форми).

367. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви вирішили провести екскурсію містом (селом) для ваших знайомих. Складіть відповідне висловлення (3–4 речення). Використайте щонайменше 2 подані сполучення слів, не змінюючи їхньої форми.

- ✓ тихою вулицею
- ✓ центральною площею
- ✓ пройтися алеєю
- ✓ прогулянка околицею
- ✓ за новою кав'ярнею
- ✓ поруч зі станцією

Родовий відмінок множини

У родовому відмінку множини більшість іменників І відміни мають **нульове закінчення**. **НАПРИКЛАД:** *вішень, тополь, сестер, меж*. В окремих словах виступає закінчення **-ів** або **-ей**: *суддів, легенів* (і *легень*), *свиней, мишей, сімей, статей* та ін.

368 Спишіть сполучення слів, ставлячи подані в дужках іменники в родовому відмінку **множини**. Виділіть закінчення.

Визначення (межа) міста, у саду немає (яблуня), дійшли до (тополя), не боюся (змія), посадили кілька (груша), написав кілька (стаття), у гаражі немає (миша), запросили кілька (сім'я).

Кличний відмінок однини

У кличному відмінку однини іменники І відміни мають такі закінчення:

Закінчення	Особливості іменників	Приклади
-о	тверда група	<i>сестро, Миколо, Полтаво</i>
-е	м'яка та мішана групи	<i>ученице, Ілле</i>
-є	м'яка група (після голосного й апострофа)	<i>Маріє, Таїсіє, мріє</i>
-ю	пестливі іменники м'якої групи	<i>матусю, доню, Галю, Лесю</i>

369 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому реченні виділений іменник має закінчення **-є**, а в другому — **-ю**.

- Заходьте, будь ласка, **Юліє** Миколаївно.
- Юлю**, допоможи мені, будь ласка, із задачею.

370 I. Запишіть іменники у формі кличного відмінка однини.

Одеса, Оленка, Ольга, Наталія, Леся, Соня, Софія, Ілля, пісня, надія, матуся, доня.

II. З одним записаним іменником (у формі кличного відмінка) складіть речення (письмово).

371 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою іменники. Провідмінійте своє слово в однині та множині (письмово). Перевірте одне в одного виконання.

1. Дорога. 2. Груша.

372 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі. Зазначте над цими іменниками відмінок. Поясніть написання.

1. Заспівай мені, (бабуся), тиху колискову (О. Білозір).
2. Літо перелітую, осінь перейду, (вишня – в одн.) білітиму в зимньому саду (Т. Коломієць). 3. Червень – це час для солодких (черешня), які збагатять організм вітамінами В і С (Із журналу). 4. І дає листок в клітинку із (задача – в одн.) Іринка (О. Довгон'ят). 5. (Мрія), колись ти літала орлом надо мною (Леся Українка). 6. Завирували під сонною (круча) світлі кринички (В. Раєвський).

II. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією. Назвіть букви, вимовте звуки.

38. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ II ВІДМІНИ

Про паралельні закінчення в давальному відмінку, закінчення -ом, -ем в орудному, а також про форми звертань

373 А. Визначте відмінок виділеного іменника. Чи однакові закінчення він має?

- Друзі надіслали повідомлення **Тарасу**.
- Друзі надіслали повідомлення **Тарасові**.

Б. Спробуйте поміняти місцями виділені закінчення. Чи впливає це на зміст висловлення?

В. Зробіть висновок про паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному відмінку.

Іменники II відміни

II

- Іменники **чоловічого** роду, які в називному відмінку однини мають **нульове закінчення** або закінчення **-о**
- Іменники **середнього** роду, які в називному відмінку однини мають закінчення **-о, -е, -я** (крім тих, що належать до IV відміни)

Зразки відмінювання

	ОДНИНА		МНОЖИНА
Н.	озеро	читач	читачі
Р.	озера	читача	читачів
Д.	озеру	читачеві, читачу	читачам
Зн.	озеро	читача	читачів
Ор.	озером	читачем	читачами
М.	на/в озері	на/у читачеві, читачу	на/у читачах
Кл.	озеро	читачу	читачі

Давальний відмінок однини

У давальному відмінку однини більшість іменників ІІ відміни чоловічого роду мають паралельні закінчення. **ПОРІВНЯЙМО:**

Тверда група: -ові та -у	М'яка група (після приголосного) та мішана група: -еві та -у (-ю)		М'яка група (після голосного й апострофа): -еві та -ю
батькові батьку	учителеві учителю	читачеві читачу	Андрієві Андрію

Щоб уникнути однакових закінчень у сусідніх словах, спочатку вживаємо закінчення -ові, -еві (-єві), а потім -у (-ю). **НАПРИКЛАД:** лист панові директору; подарунок Василеві Мельнику; надіслати другові Сергію.

Зверніть увагу!

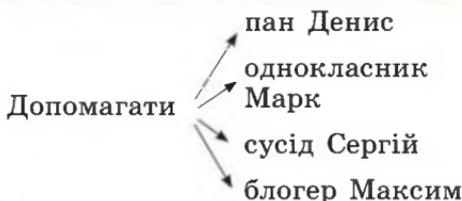
Іменники чоловічого роду на -а, -я (І відміна) в давальному відмінку однини мають лише одне закінчення: Іллі, Миколі, судді.

374 Запишіть іменники в давальному відмінку однини за відповідним зразком.

Зразок 1
Друг – *другові, другу*

Зразок 2
Друг Олег – *другові Олегу*

Орудний відмінок однини

В орудному відмінку однини іменники II відміни чоловічого роду мають такі закінчення:

Тверда група: -ом	М'яка й мішана групи: -ем (-єм)
<i>круасаном, самокатом</i>	<i>конем, солов'єм, куцем, сторожем</i>

Деякі іменники в орудному відмінку множини мають паралельні закінчення: **-ами (-ями)** та **-ми**. **НАПРИКЛАД:** *ко́нями й кін'ями, колі́нами й колін'ями, крила́ми й криль'ми*. Іменники *очі, плечі* мають форми *очима, плечима*.

ОРФОГРАМА

Букви *о, е (є)* в закінченнях орудного відмінка однини іменників II відміни

375 I. Запишіть іменники в орудному відмінку однини. Підкресліть орфограму в закінченні.

Садівник, циркач, іній, журавель, соловей, плащ, Сергій.

II. Укажіть назви істот.

376 I. Поставте усно іменники в орудному відмінку множини. Наведіть паралельні форми (де можливо).

Кінь, крило, плече, око, обличчя, слухач.

II. З одним іменником (в орудному відмінку множини) складіть усно речення.

шампунем
боле́м
плече́м
плечима
очима

377 Визначте рід іменників. Запишіть їх в орудному відмінку однини.

Шампунь, нежить, біль (*страждання*), насип, тюль, рояль, степінь.

Місцевий відмінок множини

У місцевому відмінку множини іменники II відміни, так само як і I відміни, мають закінчення **-ах (-ях)**.

ПОРІВНЯЙМО:

Правильно	Неправильно
читати по склада х	читати по склада м
по далеких моря х	по далеких моря м

378 Запишіть, ставлячи іменники в місцевому відмінку множини (тут подано іменники I і II відмін).

Видно по (очі), лазити по (дерева), ходити по (поля), удари по (м'ячі), розкласти по (полиці), по (гори) і (долини), по святих (місця).

Кличний відмінок однини

У кличному відмінку однини іменники II відміни **середнього** роду мають форму, однакову з називним. **НАПРИКЛАД:** озеро (Н. в.) – озеро (Кл. в.).

У кличному відмінку однини іменники II відміни **чоловічого** роду мають такі закінчення:

-е	<i>Богдане, чемпіоне, друже, козаче, хлопче, президенте, Дніпре, Львовє; жнець — жече, кравець — кравче</i>
-у	<i>Джеку, Олегу (і Олеже), батьку, сину, тату, читачу</i>
-ю	<i>Іменники м'якої групи (крім деяких слів на -ець): Василью, Сергію, Ігорю, Євгенію, татусю, учню, лікарю, учителю, добродію, місяцю, краю; боєць — бійцю</i>

Зверніть увагу!

Іменник *Ігор* належить до м'якої групи, тому в кличному відмінку має закінчення -ю: *Ігорю*.

379 I. Запишіть іменники в кличному відмінку однини. У яких іменниках відбулося чергування звуків?

Брат, однокласник, пан, міністр, учитель, край, Дунай, козак, Київ, Тернопіль, хлопець, Сергій, Юрій, друг Ігор.

II. З одним записаним іменником (у кличному відмінку) складіть усно речення.

380 Прочитайте речення, ставлячи подані в дужках слова (сполучення слів) у кличному відмінку однини.

1. Допоможеш мені, (Олексій)? 2. (Дідусь), не хвилюйся. 3. Бажаємо успіху, (пан Володимир). 4. Дякую тобі, (Владик), за допомогу 5. Добрий день, (професор)! 6. (Тато)! Вітаємо з днем народження! 7. (Олег, Тарас, Ілля), біжімо до річки!

381 I. Розгляньте малюнки та прочитайте підписи до них. Чи правильно вжито іменники? Обґрунтуйте свою думку.

Йти по слідах

Вправи з обручем і м'ячем

Подарунок Денисові
Вітаємо, Денисе!

II. За одним із малюнків складіть усно висловлення (2–3 речення), використавши підпис під цим малюнком.

382 Знайдіть для кожної поданої форми іменника місце в реченнях. Запишіть доповнені речення. Ви можете використати кожен форму лише один раз.

Назару	Назарє	зіркам	зірках
--------	--------	--------	--------

1. Керівник гуртка пояснив ... , як орієнтуватися по
2. ... , підготуй, будь ласка, запрошення ... спорту.

383 Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено у словосполученні

А ходити під дощем **В** подарунок синові Артему

Б знайти по слідах **Г** круасан із полуницею

2. Правильно утворено форму **кличного** відмінка іменника

А Василе

Б Віталіє

В Ігоре

Г Олексію

384 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

1. І вишні по садка(м,х) стояли з рушниками, чекали на сватів, які давно вже йшли (Є. Гуцало). 2. Ой **зайди**, **зайди**, ти, місяц(е,ю), на ту пору (Нар. творчість). 3. (Дощ) пахучим день промок (М. Стельмах). 4. Синє небо над зеленим га(є,йо)м **рідний** край вітає з **добрим** урожа(є,йо)м (В. Сосюра). 5. Чемпіонський пояс вручили боксер(у,ові) Володимир(у,ові) Кличку. 6. Волонтери розвозили допомогу не лише по міста(м,х), а й по села(м,х) області (З випуску новин).

II. Доберіть антоніми до виділених слів (письмово).

І ТАКЕ БУВАЄ

Якось Сашко спостерігав за грою в шахи двох дівчаток-шестикласниць. Коли одна з них опинилась у скрутному становищі, Сашко підказав правильний хід: «Ходити **королеві**». Дівчинка пішла **королевою** і... одразу програла.

Поміркуйте, чому програла дівчинка, хоча Сашко підказав правильно.

39. ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В РОДОВОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ

Про те, які іменники в родовому відмінку мають закінчення -а (-я), а які – -у (-ю)

385 А. Зверніть увагу на іменники у формі родового відмінка. Визначте в них закінчення.

Доторкнутися до **дзвона**

Давно не чути **дзвону**

Б. Який із виділених іменників є назвою предмета із чіткими межами (чітко окресленого)? А який – назвою чогось без чітких меж, абстрактного?

В. Зробіть висновок про те, як обрати закінчення (-а чи -у) в родовому відмінку однини.

Закінчення -а (-я) та -у (-ю)

У родовому відмінку однини іменники II відміни чоловічого роду мають закінчення *-а (-я)* або *-у (-ю)*.

За загальним правилом:

- закінчення *-а (-я)* мають назви чогось конкретного, із чіткими межами (чітко окресленого): *літака, стільця*;
- закінчення *-у (-ю)* мають інші іменники; переважно це абстрактні назви: *сорому, спокою*.

Закінчення іменників II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини

-А (-Я)	-У (-Ю)
<p>Слова позначають:</p> <ul style="list-style-type: none">• осіб, тварин, дерева: <i>воїна, ведмедя, дуба</i>;• предмети: <i>ножа</i>;• технічні засоби, їхні деталі: <i>комбайна, мотора</i>;• населені пункти (крім складених назв): <i>Києва</i>; АЛЕ: <i>Кривого Рогу</i>;• річки (з наголосом у Р.в. на закінченні): <i>Дніпра, Дністра</i>;• одиниці вимірювання: <i>кілограма</i>;• місяці, дні тижня: <i>жовтня, вівторка</i>;• більшість термінів: <i>атома, суфікса</i>;• геометричні фігури: <i>квадрата, ромба</i>;• органи і частини тіла: <i>живота</i>	<p>Слова позначають:</p> <ul style="list-style-type: none">• якості, властивості, почуття, хвороби, процеси: <i>болю, успіху, грипу, бігу</i>;• явища природи: <i>вітру, дощу</i>;• просторові поняття: <i>степу, світу</i>;• споруди, приміщення: <i>вокзалу, коридору</i>; АЛЕ: <i>гаража, хліва</i>;• сукупність істот чи неістот: <i>хору, саду</i>;• трав'янисті рослини: <i>барвінку, кропу</i>;• установи, заклади: <i>лицею, банку</i>;• спортивні ігри: <i>футболу</i>;• річки (крім зазначених у першій колонці), озера, острови, гори, країни: <i>Бігу, Світязю, Китаю</i>;• речовину, масу, матеріал: <i>азоту, меду, борщу, піску</i>;• віртуальні мережі: <i>фейсбуку, гуглу</i>

Примітка. Назви міст *Париж, Лондон, Мадрид, Чорнобиль* та деякі інші можуть мати обидва закінчення: *Парижа й Парижу; Лондона й Лондону; Мадрида й Мадриду; Чорнобиля й Чорнобилю.*

ОРФОГРАМА

Букви *а (я), у (ю)* в закінченнях родового відмінка однини іменників II відміни

386 I. Прочитайте іменники, які подано в **родовому** відмінку однини. Обґрунтуйте правопис закінчень.

-А (-Я)

Ясеня, ноутбука, холодильника, Львова, Дністра, метра, квадрата, квітня

-У (-Ю)

Жалю, ремонту, урагану, оркестру, хокею, Криму, цементу, інтернету

II. З одним поданим іменником (у родовому відмінку однини) складіть речення (письмово).

387 Запишіть іменники у формі родового відмінка однини.

Туман, футбол, скейт, планшет, Луцьк, холод, вітер, чотирикутник, ансамбль, сад, бензин, долар, сантиметр, страх, ютуб.

388 Прочитайте текст, ставлячи подані в дужках слова в правильній формі. Випишіть словосполучення із цими словами.

ВОДОСПАД ВІКТОРІЯ

Водоспад Вікторія – це надзвичайне видовище не лише Південної Африки, а й усього (світ). Ширина (водоспад) – більше (кілометр), а висота – понад сто метрів.

Нинішню назву цьому диву природи дав шотландський дослідник Девід Лівінгстон на честь своєї дочки Вікторії. Раніше водоспад був відомий серед місцевого населення як Гуркотливий Дим. Ця назва пов'язана із сильним гуркотом і стіною (дим) – густого (туман), який піднімається над водою (З довідника).

389 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якби у вас була нагода зробити відеосюжети про найбільш вражаючі, мальовничі куточки світу, то яке місце ви обрали б для свого першого сюжету? Чому?

390 І. Запишіть словосполучення в родовому відмінку однини.

Вечірній Миколаїв, швидкісний інтернет, один кілограм, теплий вересень, сучасний комбайн, харківський трамвай, настільний теніс, цікавий матч, лазерний сканер, цьогорічний урожай, юридичний університет.

ІІ. З одним записаним словосполученням складіть усно речення.

Зверніть увагу!

Значення слова впливає на вибір закінчення. **НАПРИКЛАД:**

листопада (місяць) — *листопаду* (опадання листя)

дзвона (предмет) — *дзвону* (звук)

Туніса (місто) — *Тунісу* (країна)

391 **ЧОМУ ТАК?** Поясніть, чому виділені іменники мають різні закінчення.

приголосного **звук** — не чути **звук** мотора
поїхали до **Чернігова** — полетіли до **Єгипту**

392 Знайдіть для кожної поданої форми іменника місце в реченнях. Запишіть ці речення. Ви можете використати кожен форму лише один раз.

бала

балу

листопада

листопаду

1. Для перемоги команді не вистачило лише одного
2. Із 25 ... ми почали підготовку до новорічного
3. У лісі нині пора справжнього

393. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви спілкуєтеся з фахівцем щодо налаштування доступу до інтернету. Складіть усно висловлення, можливе в цій ситуації (2–4 речення). Використайте 2–4 подані слова в родовому відмінку.

- ✓ інтернету
- ✓ тарифу
- ✓ сайту
- ✓ гуглу
- ✓ ютубу
- ✓ імейла
- ✓ пароля
- ✓ роутера
- ✓ гігабайта
- ✓ провайдера

394 І. Запишіть географічні назви в родовому відмінку. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

Тернопіль, Харків, Кривий Ріг, Крит (*острів*), Китай, Стародавній Рим (*держав*), Дунай, Ніл, Дністер, Світязь (*озеро*).

II. З одним записаним іменником (у родовому відмінку) складіть речення з однорідними членами (письмово).

395 Запишіть іменники в родовому відмінку однини.

Шампунь, нежить, біль (*страждання*), тюль, рояль, степінь, ступінь.

396 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою фото. Запишіть подані біля обраного вами фото слова в родовому відмінку однини. Перевірте одне в одного виконання та придумайте спільно підписи до ілюстрацій.

Пісок, замок, океан,
архітектор, талант

Пісок, малюнок, океан,
художник, відпочинок

397 Виконайте тестові завдання.

1. Закінчення **-а** в родовому відмінку однини мають обидва слова в рядку

А флешмоб, кілограм

В термос, квадрат

Б гандбол, вівторок

Г молоток, сайт

2. Орфографічну помилку допущено в рядку

А до 16 листопаду

В підійти до дзвону

Б до новорічного балу

Г до міста Рима

398 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники в родовому відмінку однини. Виділіть у цих словах закінчення.

1. Хімічний склад (**мед**) залежить від (вид) медоносних рослин та (ґрунт(у)), на якому вони виростають. 2. Діяльність сучасного (**банк**) важко уявити без (**банкомат**) (*З інтернету*). 3. Мене до тебе принесе з (**папір**) зроблений літак (*Д. Павличко*). 4. Вузька дорога одразу за селом пірнає в ранковий розлив (**туман**) (*Д. Прилюк*). 5. Тече вода з-під (явір) яром на долину (*Т. Шевченко*).

II. Доберіть по одному фразеологізму з виділеними словами. За потреби скористайтеся словником.

І ТАКЕ БУВАЄ

– Я поїду на екскурсію до *Люксембургу*, – розповідає Олеся подрузі.

– А яке саме місто ти плануєш відвідати там?

– Я ж сказала: місто Люксембург. Це столиця європейської держави — Великого Герцогства Люксембург.

– Ось тепер зрозуміло, бо спочатку...

Продовжте репліку подруги Олесі. Поясніть, чому виникло непорозуміння між дівчатами.

40. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ІІІ ВІДМІНИ

Про подовження приголосних в орудному відмінку та про закінчення -е в кличному

ПРИГАДАЙМО. Що таке подовження приголосних? Як подовжені приголосні позначаємо на письмі?

399 А. Зіставте форми орудного відмінка іменників жіночого роду.

зустріч	– зустріччю		мудрість	– мудрістю
мить	– миттю		повість	– повістю

Б. У яких словах є подовження звуків? Між голосними чи приголосними відбулося це подовження?

В. Зробіть висновок про подовження звуків у деяких іменниках жіночого роду.

Іменники ІІІ відміни**ІІІ**

Іменники жіночого роду, які в називному відмінку однини мають **нульове закінчення**, а також іменник *мати*

Зразки відмінювання

	ОДНИНА	МНОЖИНА	ОДНИНА	МНОЖИНА
Н.	ніч	ночі	мати	матері
Р.	ночі	ноч ^{ей}	матері	матерів
Д.	ночі	ноч ^{ам}	матері	матерям
Зн.	ніч	ночі	матір	матерів
Ор.	ніччю	ночами	матір'ю	матерями
М.	на/у ночі	на/у ноч ^{ах}	на/у матері	на/у матерях
Кл.	ноче	ночі	мати	матері

400 I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

РАДІСТЬ ЗУСТРІЧІ

Під час зустрічі говорять «Добрий день!» від усього серця, адже люди завжди цінують щирість. Будьте відкриті. У відкритих людей більше шансів одержати радість від кожної миті. А познайомившись із кимось, намагайтеся знайти щось спільне. Це можуть бути переконання, ідеї, хобі, розваги. Дуже часто ви будете вражені тим, скільки дивовижних подібностей знайшли.

Пам'ятаймо, що добрі манери ніколи не втратять своєї цінності.

II. Випишіть іменники III відміни, позначте в них закінчення. У дужках біля кожного іменника зазначте його відмінок.

III. Провідмініяйте усно виділений іменник в однині та множині.

Орудний відмінок однини

В орудному відмінку однини іменників III відміни відбувається **подовження** приголосних звуків, які стоять між голосними. **НАПРИКЛАД:** *подорож* – *подорожжю*; *ніч* – *ніччю*.

АЛЕ якщо приголосний звук стоїть не між голосними, то подовження немає. **НАПРИКЛАД:** *мудрість* – *мудрістю*.

Також не подовжуємо губні приголосні та [р]. **НАПРИКЛАД:** *любов'ю*, *матір'ю*, *глазур'ю*.

Зверніть увагу!

На письмі подовжені звуки позначаємо подвоєними буквами.

ОРФОГРАМА

Подвоєні букви в орудному відмінку іменників III відміни

401 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому виділені слова в орудному відмінку написано по-різному (з подвоєними буквами і без подвоєння).

Дівчатка з **радістю** вчилися робити кекси з родзинками й **ваніллю**, а потім ще й поливати цю смакоту **глазур'ю**.

402 I. Запишіть іменники в орудному відмінку однини. Підкресліть і поясніть орфограму «Подвоєні букви». У яких словах пишемо апостроф?

Деталь, зустріч, гуаш, вічність, мати, діагональ, паморозь, любов, глазур.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Вимовте звуки.

403 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою іменники. Провідмінійте обране вами слово в однині та множині (письмово). Перевірте одне в одного виконання.

1. Медаль. 2. Подорож.

404 Виконайте тестові завдання.

1. Подвоєні букви в **орудному** відмінку однини треба писати в усіх іменниках рядка

А піч, зустріч, любов

В ніч, каша, подорож

Б молодь, сіль, ваніль

Г гордість, грань, гуаш

2. Орфографічну помилку допущено в словосполученні

А спостерігати за журавлем

В милуватися площею

Б прикрасити глазур'ю

Г власною величию

Кличний відмінок

У кличному відмінку однини іменники III відміни мають закінчення **-е**. **НАПРИКЛАД:** *любове, радосте*.

405 Запишіть іменники в родовому й кличному відмінках однини. Поруч зазначте звуки, які чергуємо (якщо є чергування).

ЗРАЗОК. *Радість – радості, радосте [i] – [o].*

Щирість, мудрість, ніч, Рось (*річка*), Умань, любов.

406 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники в орудному відмінку однини.

1. Акації стояли саме в цвіту, завітчані (безліч) білих китиць (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Своєю (радість) й (печаль), як (хліб-сіль) поділись (*М. Сингаївський*). 3. Осокори за (даль) далекою підпирають в степу небосхил (*В. Симоненко*). 4. (Паморозь) взявся Чумацький Шлях (*П. Дорошко*). 5. Заспівали соловейки по садах над (Рось) (*І. Нечуй-Левицький*). 6. З вітром не змагайся, за (тінь) не ганяйся (*Нар. творчість*).

II. Виділений іменник розберіть як частину мови (письмово).

III. В останньому реченні підкресліть члени речення.

41. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ІV ВІДМІНИ

Про суфікси, які з'являються під час відмінювання,
та про синонімічні форми

ПРИГАДАЙМО. Які є значущі частини слова? Що таке суфікс?

407 А. Прочитайте приклади змінювання іменників ІV відміни.

дитинча – дитинчатам ім'я – іменем
горобеня – горобеняти плем'я – племенами

Б. Які суфікси з'явилися під час змінювання слів?

В. Зробіть висновок про особливості відмінювання іменників ІV відміни.

Іменники ІV відміни

ІV

Іменники середнього роду із закінченням **-а (-я)** в називному відмінку однини, у яких під час відмінювання з'являється суфікс **-ат- (-ят-)** або **-ен-**

Зразки відмінювання

	ОДНИНА		МНОЖИНА	
Н.	лоша́	ім'я	лоша́та	іме́на
Р.	лоша́ти	іме́ні, ім'я	лоша́т	іме́н
Д.	лоша́ті	іме́ні	лоша́там	іме́нам
Зн.	лоша́	ім'я	лоша́та, лоша́т	іме́на
Ор.	лоша́м	іме́нем, ім'ям	лоша́тами	іме́нами
М.	на/у лоша́ті	на/в іме́ні	на/у лоша́тах	на/в іме́на́х
Кл.	лоша́	ім'я, іме́не	лоша́та	іме́на

Зверніть увагу!

Переважну більшість іменників ІV відміни відмінюємо як іменник *лоша*.

408 I. Прочитайте текст. Чиї імена винесено в його заголовок? Що вони символізують?

МИРКО ТА МРІЯ

Біля української антарктичної станції «Академік Вернадський» народилися тюленята. Полярники розмістили їхні фото в соцмережах і запропонували українцям визначити, як назвати малят. За результатами голосування перемогли Мирко та Мрія. Ці імена символізують наше прагнення до миру та мрії про щасливе життя.

Мама з дитинчатами живуть на віддаленій території, тож поява людей їх не надто тішить. Тварини хуленько зникають, побачивши сторонніх. Мрія неабияка стрімка (ще б пак – з таким іменем!). Мирко теж активний, любить гратися і дуже самостійний (Із сайту «Українська правда. Життя»).

Тюленята Мирко та Мрія

II. Випишіть із тексту чотири іменники IV відміни. Позначте в них суфікси й закінчення. Поруч запишіть відмінок.

ЗРАЗОК. Козеня^там – Д. в.

409 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому іменники першого рядка належать до II відміни, хоч і мають суфікс *-ят-*, а другого – до IV. Зверте свою відповідь з поданим нижче міркуванням.

1. Поросятко, орлятко – II відміна.

2. Порося, орля – IV відміна.

МІРКУЙМО. Іменник *поросятко* має суфікс *-ят-* уже у формі називного відмінка. Особливістю ж іменників IV відміни є те, що цей суфікс з'являється під час відмінювання (*порося* – *поросятки*).

410 I. Запишіть іменники в **родовому** відмінку однини та множини. Який суфікс у них з'явився?

ЗРАЗОК. Орля – орляти, орлят.

Ягня, кача, каченя, дитя, дитинча, курча, оленя, цуценя, коліща, плем'я.

II. Складіть одне речення, використавши два подані іменники в непрямих відмінках.

411 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою іменники. Провідмінійте обране вами слово в однині та множині (письмово). Перевірте одне в одного виконання.

1. Левеня. 2. Козеня.

412 Спишіть, ставлячи подані в дужках іменники в правильній формі.

Каталися на (лоша), дати їсти плямистим (оленя), дивляю двох (немовля), на кудлатому (собача), народилося троє (левеня), придбали кумедних (каченя), на чорненькому (орля), не вистачає двох (коліща), спостерігати за веселим (дитинча).

413 Знайдіть для кожного слова місце в реченні (слова можна змінювати). Запишіть утворене речення.

рученя	кошеня	хлоп'я
--------	--------	--------

Веселі ... простягають ... , бо хочуть погратися з кумедними

414 I. Назвіть зображених тварин, використовуючи іменники IV відміни. Хто зможе назвати всіх тварин?

II. З однією назвою (на вибір) складіть усно речення.

415 Складіть усно твір (5–6 речень) на одну з поданих тем, використавши виділений іменник двічі у різних відмінках.

Теми: «Як діти вилікували лелеча», «Яке воно було, те лисеня».

416 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники в правильній формі. Підкресліть ці слова як члени речення.

1. Діти приїхали на ферму подивитися на цікавих (страусеня). 2. За кумедними (собача) їхав на велосипеді юнак. 3. Діти придумали цікаві (ім'я) новонародженим (лоша).

4. Південноафриканських бушменів вважають найдавнішим (плем'я). 5. Дорослі олені доглядають за своїм (оленя) до одного року (З інтернету).

II. Виділений іменник розберіть як частину мови (письмово).

42. УЖИВАННЯ ІМЕННИКІВ У КЛИЧНОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ (УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО)

Про закінчення *-ю та -є в кличному відмінку, а також про варіанти імен*

417 А. Зіставте іменники в кличному відмінку. До якої групи вони належать – твердої чи м'якої?

Валерій –
Валерію
Сергій – Сергію

Валерія – Валеріє
Надія – Надіє

Б. Яке закінчення мають іменники чоловічого роду, а яке – жіночого?

В. Зробіть висновок про закінчення *-ю та -є* в кличному відмінку іменників.

Закінчення *-ю та -є* в кличному відмінку

У кличному відмінку іменники **чоловічого** роду **М'ЯКОЇ** групи переважно мають закінчення *-ю* (а не *-є*): *Андрію*.

А іменники **жіночого** роду **М'ЯКОЇ** групи (після **голосного**) переважно мають закінчення *-є* (а не *-ю*): *Софіє*.
ПОРІВНЯЙМО:

Чоловічий рід	Жіночий рід
ЄвгеніЮ ОлексіЮ краЮ	ЄвгеніЄ МаріЄ мріЄ
Ю	Є

АЛЕ деякі **пестливі** іменники жіночого роду мають закінчення *-ю*: *доню, матусю, Юлю, Лесю*. А іменники жіночого роду після приголосного – закінчення *-є*: *ученице, радосте*.

Юлій – ЮЛІЮ ↙ чол. рід	Юлія – ЮЛІЄ ↙ жін. рід	Юля – ЮЛЮ ↙ пестливе значення
------------------------------	------------------------------	-------------------------------------

418 І. Запишіть іменники в кличному відмінку.

Андрій, Сергій, Соломія, Софія, Марія, матуся, бабуся, Леся, Тоня, добродій, місяць, надія, учениця, учень, Вінниця, молодість, Василь, Олександр, Київ, лікарка.

ІІ. З одним записаним іменником (у кличному відмінку) складіть усно речення.

419 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому виділені слова мають різні закінчення у формі кличного відмінка. Як звучатимуть ці імена в називному відмінку?

1. Добрий вечір, **Євгенію** Петровичу!
2. **Євгене**, допоможи мені прибрати в саду.
3. У тебе дуже гарна сукня, **Євгеніс**.

Зверніть увагу!

Імена людей можуть мати варіанти, а кожен варіант імені – свою форму кличного відмінка. **ПОРІВНЯЙМО:**

Наталія – Наталіє
Наталя – Наталю

Арсеній – Арсенію
Арсен – Арсене

Галина – Галино
Галя – Галю

Миколай – Миколаю
Микола – Миколо

420 Запишіть іменники в кличному відмінку.

Назар, Назарій, Миколай, Юлія, Юля, Наталя, Наталія, Таїсія, Тая, Таїса, Вадик, Женья, Соня, мама, матуся, кошенятко (ІІ відміна), кошеня (ІV відміна).

421 Запишіть іменники в кличному відмінку.

Світлана, Ігор, Богдан, Ілля, батько, Марк, Микола, радість, Олег, Галя, ніч, дівчинка, Віктор, син, брат, президент, тренер, пан, хлопець, Чернігів.

Ігор – Ігорю
Ілля – Ілле
Олег – Олеже
й Олегу

422 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розгляньте ілюстрації. Оберіть одну з них і розіграйте за нею діалог (4–6 реплік). У діалозі кожен / кожна має використати іменник у кличному відмінку.

423 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Виберіть кожен / кожна з таблиць, розміщених у цьому параграфі, три іменники й запропонуйте одне одному записати ці слова в кличному відмінку. Згорніть підручники й виконайте завдання, а потім звірте з надрукованим.

424 Виконайте тестові завдання.

1. НЕправильно утворено форму кличного відмінка в рядку
А вічносте, Ілле, міністре В пісне, бабусю, Олеже
Б сине, Володимире, подруго Г Софіє, Віннице, місяцю
2. Закінчення **-ю** в кличному відмінку матимуть обидва іменники в рядку
А Сергій, доня В дідусь, мрія
Б Марія, матуся Г Назарій, Надія

425 I. Спишіть речення, уживаючи подані в дужках іменники в кличному відмінку. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Дозволь мені, мій вечоровий (світ) упасти **зерном** в рідній стороні (*В. Стус*). 2. Їхав козак за Дунай, сказав: «(Дівчина) прощай! Ти (коник) вороненький, неси та гуляй!» (*Нар. творчість*). 3. Як тебе не любити (Київ) мій! (*Д. Луценко*). 4. Готові (капітан)? – ледь чуто запитав помічник (*М. Кідрук*). 5. З якими **вістями** прийшли (пан полковник)? – спитав нетерпляче князь Ярема (*Я. Качура*). 6. (Місяць-князь!) **Нічкою** темною тихо пливеш ти... (*І. Франко*).

II. Розберіть за будовою виділені слова. У якому відмінку їх ужито?

43. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО МАЮТЬ ФОРМУ ТІЛЬКИ МНОЖИНИ

Про закінчення -ів, -ей у родовому відмінку, закінчення -ами в орудному, а також про синонімічні форми

426 А. Прочитайте приклади відмінювання. Чи мають ці іменники форму однини?

ковзани – ковзан**ів**
сани – сан**ей**
чоботи – чобіт

Б. Визначте відмінок іменників другої колонки. Які закінчення вони мають?

В. Зробіть висновок про закінчення родового відмінка іменників, що мають форму тільки множини.

Відмінювання

Як вам уже відомо, в українській мові є іменники, що мають форму **тільки множини**. **НАПРИКЛАД:** *ворота, окуляри, гроші, радіощі, канікули, фінанси, джунглі, Чернівці.*

Зразки відмінювання

Н.	окуляри	грóші	ворота
Р.	окулярів	грóш ^{ей}	воріт
Д.	окулярам	грóшам	ворóтам (-ям)
Зн.	окуляри	грóші	ворота
Ор.	окулярами	грíшми, грóш ^{има}	ворітьм ^й , ворóтами
М.	на/в окулярах	на/у грóшах	на/у воротах (-ях)
Кл.	окуляри	гроші	ворота

427 І. Прочитайте народні вислови. Знайдіть іменники, що мають форму тільки множини. Визначте усно відмінок цих слів і закінчення.

1. Наламати дров. 2. Ні в тин ні в ворота. 3. Вилами по воді писано. 4. Для того коваль кліщі держить, щоб у руки не пекло. 5. Без вікон, без дверей повна хата людей.

II. Поясніть, як ви розумієте зміст фразеологізмів, поданих у пунктах 1–3.

Родовий відмінок

У родовому відмінку іменники, що мають форму тільки множини, мають одне з таких закінчень:

-ів	-ей	нульове
<i>окулярів, опадів, хитрощів, сходів</i>	<i>саней, грóшей, дверей, курей</i>	<i>воріт, чобіт, дров, Карпат</i>

428 І. Запишіть іменники в родовому відмінку в три колонки залежно від закінчення: 1) *-ів*; 2) *-ей*; 3) нульове. За потреби скористайтеся словником.

Канікули, окуляри, джунглі, ножиці, гроші, веселощі, Суми, Чернівці.

II. З одним записаним іменником (у родовому відмінку) складіть речення (письмово).

Орудний відмінок

В орудному відмінку іменники, що мають форму тільки множини, здебільшого закінчуються на **-ами (-ями)**. **НАПРИКЛАД:** окулярами, опадами, вилами, граблями.

В окремих словах виступає закінчення **-ми**: гусьмі, курмі.

Деякі іменники мають паралельні форми: дверіма й двермі; грошіма й грішми; ворітами й ворітьмі; штаньма й штаньмі; саняма й саньмі.

429 I. Запишіть іменники в орудному відмінку. Наведіть, де можливо, паралельні форми. Позначте закінчення.

Фінанси, штани, гроші, піжмурки, сани, гуси, кури, окуляри, ворота, опади, двері, граблі.

II. З одним записаним іменником (в орудному відмінку) складіть речення (письмово).

Місцевий відмінок

У місцевому відмінку іменники, що мають форму тільки множини, закінчуються на **-ах (-ях)**. **НАПРИКЛАД:** по воротах, на гусях, на сходах.

430 Запишіть словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники в правильній формі.

Доставка по (Чернівці), бити по (ворота), стояти за (двері), на засніжених (Альпи), металевими (ножиці), зустріч у (Суми), немає дідусевих (окуляри), біля високих (ворота), лісових (чари), на міцних (сани), білим (гуси), електронними (гроші).

Удар по воротАХ!

431. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви допомагали по господарству. Розкажіть про свою роботу (3–4 речення), використавши 2–3 наведені словосполучення.

- ✓ насипати курям
- ✓ пригнати гусей
- ✓ прибрати граблями
- ✓ наносити дров
- ✓ замести до воріт
- ✓ поскладати біля сходів
- ✓ у зручних чоботах

432 Провідмініайте письмово іменники *Черкаси* й *Карпати*. Чи однакове закінчення мають ці слова в родовому відмінку? Як називають таке закінчення?

433 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть невеликий текст-опис (4–5 речень) на тему «Мальовничі Карпати». Використайте назву цієї гірської системи в непрямому відмінку.

Варіант Б. Складіть невеликий діалог (5–6 реплік) про уявну подорож до одного чи кількох із міст: Суми, Чернівці, Черкаси. Використайте назву обраного міста в непрямому відмінку.

434 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках слова у правильній формі.

1. Не забуваймо про правила безпечної поведінки під час зимових (канікули). 2. Приготування пишних оладок на (дріжджі) не займає багато часу. 3. У жовтні в США відзначають День (солодоці). 4. У Києві відбулася міжнародна виставка (меблі), освітлення та декору (З випусків новин). 5. Усі троє щосили побігли навздогінці за (сани) (М. Коцюбинський). 6. На землю по зоряних (сходи) задуманий вечір зійшов (В. Сосюра).

II. Виберіть із речень один іменник іншомовного походження та дізнайтеся, з якої мови його запозичено.

44. НАПИСАННЯ Й ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ ТА ПРІЗВИЩ

*Про суфікси -ович та -івн(а) в іменах по батькові,
а також про прізвища, які не відмінюємо*

ПРИГАДАЙМО. Що таке суфікс?

435 А. Прочитайте імена по батькові. Від яких імен їх утворено?

Васильович	Василівна
Сергійович	Сергіївна

Б. Який суфікс мають слова першої колонки? А другої?

В. Зробіть висновок про те, як утворюємо чоловічі та жіночі імена по батькові.

Творення імен по батькові

Чоловічі	Жіночі
<p>До основи власного імені додаємо суфікс -ович:</p> <p><i>Дмитро</i> – <i>Дмитрович</i> <i>Олексій</i> – <i>Олексійович</i> АЛЕ: <i>Григорій</i> – <i>Григорович</i> <i>Микола</i> – <i>Миколайович</i></p>	<p>До основи власного імені додаємо суфікс -івн- (-івн-):</p> <p><i>Дмитро</i> – <i>Дмитрівна</i> <i>Олексій</i> – <i>Олексіївна</i> АЛЕ: <i>Григорій</i> – <i>Григорівна</i> <i>Микола</i> – <i>Миколаївна</i></p>
<p>Деякі творимо за допомогою суфіксів -ич, -іч:</p> <p><i>Ілля</i> – <i>Ілліч</i>; <i>Лука</i> – <i>Лукіч</i>; <i>Яків</i> – <i>Якович</i></p>	<p><i>Ілля</i> – <i>Іллівна</i>; <i>Лука</i> – <i>Луківна</i>; <i>Яків</i> – <i>Яківна</i></p>

Зверніть увагу!

Під час творення імен по батькові можливе чергування [і] з [о]. **НАПРИКЛАД:** *Федір* – *Федорович*, *Федорівна*.

436 Прочитайте речення, утворюючи імена по батькові від поданих у дужках імен.

1. Справжнє ім'я Лесі Українки — Лариса (Петро) Косач. 2. Мати Василя Симоненка Ганна (Федір) щедро дарувала синові любов до рідної мови. 3. Максим (Тадей) Рильський був поціновувачем народної пісні. 4. Тарас (Григорій) Шевченко – не лише поет, а й талановитий художник.

Зверніть увагу!

Треба розрізняти варіанти імен. **НАПРИКЛАД:**
 від *Анатолій* → *Анатолійович*, *Анатоліївна*;
 від *Анатоль* → *Анатольович*, *Анатолівна*.

437 Утворіть і запишіть від поданих імен чоловічі та жіночі імена по батькові. В утворених іменниках виділіть суфікси.

ЗРАЗОК. *Валерій* – *Валерійович*, *Валеріївна*.

Олександр, *Юрій*, *Андрій*, *Микола*, *Ілля*, *Євген*, *Євгеній*.

Зразки відмінювання імен по батькові

Н.	Сергійович	Сергіївна
Р.	Сергійовича	Сергіївни
Д.	Сергійовичу, Сергійовичеві	Сергіївні
Зн.	Сергійовича	Сергіївну
Ор.	Сергійовичем	Сергіївною
М.	на Сергійовичу, Сергійовичеві	на Сергіївні
Кл.	Сергійовичу	Сергіївно

Зверніть увагу!

У кличному відмінку чоловічі імена по батькові мають закінчення **-у**: *Вікторовичу, Андрійовичу*.

438 I. Провідмініайте усно імена та по батькові.

Максим Андрійович, Ірина Євгеніївна.

II. З одним поданим сполученням (на вибір) складіть і запишіть речення з прямою мовою.

439 Прочитайте речення, уставляючи на місці пропусків указані назви в правильній формі.

1. Директор підійшов до ... (*будь-яке ім'я та по батькові*).

2. Треба запитати в ... (*ім'я та по батькові класного керівника*).

3. Приготуємо привітання для ... (*ім'я та по батькові вчителя математики*).

4. Це питання треба узгодити з ... (*ім'я та по батькові директора школи*).

5. Попросимо допомоги в ... (*ім'я та по батькові учителя історії*).

440 I. Запишіть у кличному відмінку.

Володимир Олександрович, Аліна Олександрівна, Андрій Вікторович, Юлія Вікторівна, Тарас Ілліч.

II. З одним записаним сполученням (у формі кличного відмінка) складіть усно речення.

Відмінювання прізвищ

Прізвища іменникового типу відмінюємо за зразками відмінювання іменників. **НАПРИКЛАД:** *Олег Береза – Олега Берези; Наталка Пісня – Наталці Пісні.*

АЛЕ жіночі прізвища на приголосний та о не відмінюємо. ПОРІВНЯЙМО:

Чоловічі	Жіночі
<i>з Василем Симоненком</i>	<i>з Ніною Симоненко</i>
<i>з Андрієм Ковальчуком</i>	<i>з Надією Ковальчук</i>

441 Провідмініайте усно ім'я та прізвище.

1. Сергій Коваленко. 2. Світлана Коваленко. 3. Ольга Береза.

442 Запишіть речення, ставлячи подані в дужках прізвища в потрібній формі.

1. Листи для Сергія (Нестеренко) та Людмили (Петренко). 2. Покличте Надію (Олійник). 3. Подарунок для Світлани (Васильчук). 4. Привітали з ювілеєм Олександра (Копач). 5. Зустрілися з Тетяною (Копач).

443 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Хто з українських чи зарубіжних співаків (кіноакторів, спортсменів) вам подобається найбільше? Чим саме?

444 Запишіть у давальному відмінку.

Сергій Владиславович Вітренко, Лідія Юріївна Вітренко, Лариса Комар, Марк Костюк.

445 I. Спишіть, ставлячи власні назви в потрібному відмінку.

1. Вітаємо Вас, (Жанна Петрівна). 2. Поцікавтеся думкою (Ігор Миколайович Петренко). 3. Гарні квіти у (Валентини Стрілець). 4. Був знайомий із (Геннадій Якович Сокол). 5. Зустрівся із (Тетяна Муха). 6. Слухали (Олег Муха). 7. Запрошуємо Вас, (Роман Вікторович).

II. Складіть і запишіть речення зі своїм ім'ям, по батькові та прізвищем.

І ТАКЕ БУВАЄ

Класна керівниця звернулася до Іринки:

– Поклич, будь ласка, Петренко.

Іринка задумалася, кого саме покликати. Адже в класі є і Петренко Алла, і Петренко Вадим.

Поміркуйте, кого має покликати Іринка – Вадима чи Аллу.

45. БУКВИ *Е, И, І* В СУФІКСАХ ІМЕННИКІВ

Про зменшено-пестливі суфікси, творення збірних іменників та назв малих за віком істот

ПРИГАДАЙМО. У чому особливість суфіксального способу творення слів?

446 А. Розгляньте зразки творення слів. Чим різняться виділені суфікси?

вулиця → вуличка

ложка → ложечка

полиця → полицька

річка → річечка

Б. У якій колонці слова походять від іменників із суфіксом *-иц-*?

В. Зробіть висновок про те, як можна перевірити написання букв *и* та *е* в суфіксах *-ичк-*, *-ечк-*.

Зменшено-пестливі суфікси

Суфікси зі зменшено-пестливим значенням уживаємо так:

- суфікси *-ичок*, *-ичк-* бувають тільки в іменниках, що походять від слів із суфіксами *-ик*, *-иц-*. **НАПРИКЛАД:** *ножичок* (від *ножик*), *полицька* (від *полиця*);

- в інших випадках уживаємо суфікси з буквою *е* (*е*): *-ечок-*, *-єчок-*, *-ечк-*, *-єчк-*. **НАПРИКЛАД:** *вершечок*, *красчок*, *віконечко*.

447 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому в суфіксах іменників першої колонки пишемо букву *е*, а другій – букву *и*.

новенький рушничок

мішечок цукерок

чарівна паличка

вершечок гори

448 І. Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску букву *е* або *и*. Обґрунтуйте написання.

Сон..чко, пал..чка, кіш..чка, дон..чка, нож..чок, кринич..нька, вогн..чок, міш..чок, діж..чка.

ІІ. Складіть і запишіть одне речення, використавши якнайбільше поданих іменників. Хто використовує три такі іменники? А хто ще більше?

Малі за віком істоти

Суфікс *-ен-* (*-єн-*) вживаємо в іменниках середнього роду, що називають малих за віком істот. **НАПРИКЛАД:** *каченя*, *вовченя*, *чаєня*.

Збірні та інші поняття

Суфікс **-ив-**, який уживаємо для вираження збірних понять, матеріалу, продукту праці, пишемо тільки з **и**.
НАПРИКЛАД: паливо, вариво, печиво.

Суфікс **-ев-** пишемо в словах *марєво, зарєво*.

Для вираження збірних понять також уживаємо суфікс **-инн-**. **НАПРИКЛАД:** картоплиння, гарбузиння. Проте в іменниках *каміння, насіння, коріння* маємо суфікс **-інн-**.

Іменники, утворені від дієслів

В іменниках середнього роду, утворених від дієслів, уживаємо:

- суфікс **-инн-** – якщо наголос падає на цей суфікс.

НАПРИКЛАД: горіння;

- суфікс **-енн-** – якщо наголос падає на корінь. **НАПРИКЛАД:** звільнення.

ОРФОГРАМА

Букви *е, и, і* в суфіксах іменників

449 I. Прочитайте іменники. Назвіть у них суфікси та обґрунтуйте написання.

1. Гусеня, совеня.
2. Морозиво, мереживо.
3. Картоплиння, павутиння.
4. Шарудіння, носіння.
5. Напруження, удосконалення.

II. До кожної групи іменників доберіть приклад із таким самим суфіксом.

450 Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску букву *е, и* або *і*. Позначте суфікси, обґрунтуйте написання.

Міс..во, плет..во, мар..во, відер..чко, смуж..чка, оточ..ння, кресл..ння, Стріт..ння, ход..ння, кукурудз..ння, пташ..ння, лос..ння.

печиво
паливо
марєво

451 I. Прочитайте текст. Випишіть слова з орфограмою «Букви *е, и* в суфіксах іменників».

ГОРОВА

Я йшов і збирав хмиз. Раптом помітив горобеня, яке випало з гніздечка. Я взяв пташеня і приклав до вуха. У холодному тільці ледь чутно стукотіло сердечко...

Повернувшись до намету, я дістав термос і через соло-

минку капнув у дзьоб горобчику трохи солодкого чаю. Пташенятко швидко опритомніло. А коли нагодував його гречаною кашею, воно й зовсім ожило. Тільки тепер я відчув полегшення (А. Орлик).

II. Укажіть іменники, яким суфікси надають емоційного забарвлення. Поясніть роль цих слів у тексті.

452 I. Утворіть від поданих слів іменники за допомогою вказаного навпроти суфікса (письмово).

мішок, рушник
річка, ніжик
лев, коза
палити, місити
гарбуз, картопля
ходити, бурити
удосконалювати

-ечок або -ичок
-ечк- або -ичк-
-ен-
-ив-
-инн-
-інн-
-енн-

II. З одним утвореним словом (на вибір) складіть і запишіть питальне речення.

453 Спишіть слова, уставляючи пропущену букву *е* або *и*.

Добр..во, мар..во, пал..во, мороз..во, діж..чка, річ..чка, кош...чок, вогн..чок, вул..чка, лож..чка, піднес..ння, павут..ння, гус..ня.

454 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть кожен / кожна словниковий диктант із 6 слів на орфограму "Букви *е*, *и*, *і* в суфіксах іменників". Продиктуйте свої диктанти одне одному та перевірте написання.

455 I. Спишіть речення, уставляючи пропущену букву *е* або *и*, а також розділові знаки. Підкресліть вивчені орфограми й пунктограми.

1. Роси, роси дощику ярину, рости, рости жит..чко на лану (Олександр Олесь). 2. Ти зозул..чко сива ти нас розвеселила (Нар. творчість). 3. На лож..чку та покуштуй горош..чку (Скоромовка). 4. Наша топол..чка здавалася нам найкращою від усіх топольок яворків та кл..ночків (М. Магера). 5. Від напруж..ння в Тамари зашуміло в голові замигтіло в очах (А. Хижняк). 6. Крізь мереж..во листя і цвіту глибоко голубіє небо (В. Винниченко).

II. Укажіть іменники – назви істот.

46. НАПИСАННЯ НЕ З ІМЕННИКАМИ

Про те, коли *не* з іменниками пишемо разом,
а коли – окремо

ПРИГАДАЙМО. Що таке синоніми?

456 А. Зіставте написання виділених у реченнях слів.

1. Незгода дім руйнує.
2. Не згода, а розбрат запанував між князями.

Б. У якому реченні *не* виражає заперечення, а в якому – утворює новий іменник з протилежним значенням?

В. Зробіть висновок, коли *не* з іменниками треба писати разом, а коли – окремо.

Не з іменниками пишемо РАЗОМ, якщо:

слово не вживаємо без <i>не</i>	<i>невдаха, негода</i>
іменник у сполученні з <i>не</i> означає одне поняття (це слово можна замінити іменником без <i>не</i>)	<i>неправда</i> (обман), <i>не́друг</i> (ворог)
іменник має префікс <i>недо-</i>	<i>недооцінка, недогляд</i>

Не з іменниками пишемо ОКРЕМО, якщо:

частка <i>не</i> заперечує лексичне значення слова (іноді заперечення підсилюють словами <i>зовсім, далеко, аж ніяк</i> і под.)	<i>Це аж ніяк не правда!</i>
є протиставлення (<i>а, але</i>)	<i>Він мені не друг, а ворог.</i>

ОРФОГРАМА

Не з іменниками

457 Випишіть іменники, які не вживаємо без *не*. Підкресліть орфограму «*Не* з іменниками».

Ненависть, немовля, непорозуміння, необхідність, невід, немилість, недолік, нездара, нестача, недруг, неробство, невдячність, негода, неук.

458 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому реченні *не* з іменником написано разом, а в другому – окремо.

1. Він одразу відчув **нещирість**.
2. У словах відчувалася **не щирість**, а лицемірство.

459 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. I. Доберіть по черзі до поданих іменників синоніми без *не*, які наведено в рамці (усно).

Неволя, недовір'я, неприязнь, неправда, неслава, немильність.

ганьба	підозрілість	опала
рабство	обман	ворожість

II. З одним поданим словом (із префіксом *не-*) складіть і запишіть речення з однорідними членами.

460 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Обґрунтуйте написання *не* з іменниками.

1. Не/года сипонула добрячим градом. 2. У горах туристів спіткало **не/щастя**. 3. Ні, це аж ніяк **не/спокій!** 4. Техніка зношується більше від **не/догляду**, ніж від роботи. 5. Полетіли сніжки – і знову **не/доліт!** 6. Це був **не/друг** мій, а просто знайомий. 7. Екологічні будматеріали – **не/обхідність** XXI століття.

II. Розберіть виділені слова за будовою.

461. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви збираєтеся в похід. Порадьте, як підготуватися до нього, як себе поводити або чого уникати під час походу (3–5 речень; усно). Використайте щонайменше три з поданих іменників.

✓ непогода	✓ несподіванка
✓ негода	✓ необхідність
✓ нещастя	✓ непорозуміння
✓ небезпека	✓ неспокій

462 Прочитайте речення, замінюючи виділені слова синонімами із префіксом *не-*. За потреби скористайтеся поданою на с. 184 «хмарою» слів.

1. **Безслав'я**, наче та болячка, і сон, і їжу одбира (*Панас Мирний*). 2. Він **ворог** був **лукавства** й облуди (*М. Рильський*). 3. Подоляни, щоб не потрапити в турецьке **ярмо**, стали тікати на Слобідську Україну (*М. Стельмах*). 4. Іван через **розлад** з батьком почував себе недобре (*С. Чорнобривець*). 5. В очах його світилося здивування й **підозрілість** (*Ю. Смолич*).

НЕСЛАВА

нещирість

незгода

неволя

недруг

недовіра

463 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. Знайдіть у кожній групі один іменник, який не вживаємо без *не*.

1. Небезпека, незгода, негода.
2. Небуття, недогляд, ненависть.
3. Невдача, невидимка, невдячність.

464 Складіть і запишіть речення з кожним словом і сполученням.

1. Нещастя; не щастя.
2. Неслава; не слава.

465 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки. Позначте префікс *-не*.

1. Учення – світ а (не)вчення – тьма (*Нар. творчість*).
2. Затоплю (не)долю дрібними сльозами затопчу (не)волю босими ногами (*Т. Шевченко*).
3. Навіщо скаржитись, коли твоє (не)щастя вже позаду (*Д. Павличко*).
4. Роман з (не)сподіванки здригнувся прислухався (*М. Стельмах*).
5. Здається хтось підійде до дверей проситиме (не)году переждати (*В. Стус*).
6. Шукай (не)долі, а волі (*Нар. творчість*).

II. Підкресліть абстрактні іменники.

47. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ

*Про те, які складні іменники пишемо разом,
а які – з дефісом*

ПРИГАДАЙМО. Які слова називають складними? Що таке складноскорочені слова?

466 А. Зіставте написання складних іменників у колонках.

носоріг

інтернет-журнал

землетрус

жар-птиця

Б. Слова якої колонки утворено за допомогою сполучного голосного, а якої – без нього?

В. Зробіть висновок щодо написання складних іменників разом і з дефісом.

Пишемо РАЗОМ складні іменники:

утворені за допомогою сполучного голосного	<i>лісостеп, землетрус</i>
складноскорочені	<i>спецзавдання, спортмайданчик</i>
з іншомовними частинами <i>авто-, міні-, супер-, екс-</i> та ін.	<i>супергерой, мініфутбол, ексчемпіон</i>
дієслово наказового способу + іменник	<i>горицвіт, перекотиполе</i>
числівник + іменник АЛЕ <i>10-річчя</i>	<i>десятиріччя, стометрівка</i>
з першою частиною <i>напів-, полу-</i>	<i>напівправа, полумисок</i>

Пишемо з ДЕФІСОМ складні іменники:

утворені з двох самостійних іменників без сполучного голосного; у тому числі:	<i>бізнес-план, хліб-сіль, фан-клуб, онлайн-урок, жар-птиця</i>
• з невідмінюваною частиною	<i>суші-ресторан, караоке-клуб</i>
• протилежні за змістом	<i>купівля-продаж, розтяг-стиск</i>
• назви професій, посад, звань	<i>лікар-еколог, генерал-майор</i>
• проміжні сторони світу і назви вітрів	<i>норд-вест, норд-ост</i>
• назви рослин	<i>сон-трава, мати-й-мачуха</i>
• назви казкових персонажів	<i>Вовчик-Братик</i>

Зверніть увагу!

Іменники із частиною **пів** пишемо за правилами, які ви вивчали в параграфі 26. **НАПРИКЛАД:** *пів яблука, пів року, півмісяць, півколо.*

ОРФОГРАМА

Написання складних іменників разом і з дефісом

467 I. Прочитайте слова й обґрунтуйте написання їх із дефісом або разом.

Глибиномір, інформцентр, аерозйомка, зірвиголова, шестиденка, напівтемрява, півострів, шафа-купе, фітнес-браслет, стоп-кран, суші-торт, зустріч-прощання, лікар-окуліст, чар-зілля, Зайчик-Побігайчик.

II. Перегляньте ще раз слова, а потім закрийте цю вправу та запишіть три слова, які запам'ятали з неї (на вибір).

Разом

метал**о**пластик

є сполучний голосний

З дефісом

інтернет-магазин

немає сполучного голосного,
два самостійні іменники

468 I. Запишіть складні іменники разом або з дефісом.

Відео/файли, сніго/затримання, овоче/різка, мед/допомога, крісло/ліжко, хліб/сіль, бізнес/центр, художник/мультиплікатор, пів/оберт, караоке/зал, інтернет/магазин, Лисичка/Сестричка, міні/пекарня.

II. Доберіть усно інші складні іменники з виділеними частинами.

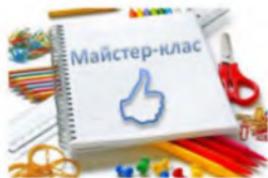
469 I. Утворіть із кожної пари слів складний іменник і запишіть.

Вугілля, видобуток; відео, зв'язок; спортивний, зал; овочі, сховище; салон, магазин; ліс, степ; радіо, станція; онлайн, конференція.

II. З одним утвореним словом складіть і запишіть спонукальне речення.

470 Розгляньте ілюстрації. Обґрунтуйте написання складних іменників. За однією ілюстрацією складіть усно висловлення (2–3 речення), використавши наведене слово.

ЮТУБ-КАНАЛИ ДЛЯ НАВЧАННЯ

471 Спишіть слова, знімаючи ризик. Що означають виділені частини слів? За потреби скористайтеся словником.

Онлайн/перекладач, вітро/двигун, вагон/контейнер, хлібо/піч, **фітнес/**клуб, купівля/продаж, перекоти/поле, норд/ост, двадцяти/річчя, **прем'єр/**міністр, напів/підвал, мати/й/мачуха (*рослина*), авіа/пошта, пів/години.

472 Хто зможе дібрати складний іменник на позначення предмета побуту (наприклад, *овочерізка*)? А хто добере два чи більше таких слів?

Такий самий конкурс можна провести й для інших тематичних груп іменників: продукти харчування (*сухофрукти*); транспортні засоби (*самокат*) тощо.

473 Виконайте тестові завдання.

1. Разом треба писати кожне слово в рядку
А бізнес/план, сніго/пад, екс/вокаліст
Б сорока/річчя, хліб/сіль, вело/пробіг
В м'ясо/рубка, земле/власник, сон/трава
Г само/оборона, євро/ринок, лісо/смуга
2. Орфографічну помилку допущено в рядку
А касир-контролер, стометрівка
Б жовто-цвіт, морепродукти
В магазин-склад, жар-птиця
Г ютуб-канал, велодоріжка

474 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. У якому з них є порівняння?

1. Узимку холодні норд(ости) вривались у вулиці й заганяли людей у будинки (*Б. Балтер*). 2. Через поле перекоти(поле) плигає, як м'яч (*А. Фет*). 3. Машина вискакує на плоско(гір'я), пробігає його, повзе на підйом (*Г. Кублицький*). 4. Завершилася підготовка корабля(супутника) до відправлення на космодром. 5. Цунамі виникло внаслідок земле(трису) та виверження підводного вулкана (*З випуску новин*).

II. Підкресліть граматичні основи речень.

Проект

Об'єднайтеся в групи (3–5 осіб) і підготуйте мініжурнал «Іменник» (5–8 сторінок).

Як працювати над проектом

Для початку визначте, про що йтиметься на кожній сторінці журналу. Наприклад: правило з малюнком; текст пісні, у якому виділено кольором іменники; загадки; ребуси тощо. Домовтеся, хто з вас зробить обкладинку журналу. Підготуйте кожен / кожна свою сторінку, а потім скріпіть їх.

Журнал можна зробити й в електронному вигляді.

48. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ІМЕННИК»

475 I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Розкажіть, які норми моралі здавна шанувалися серед українців.

ЛЮБОВ І ЧЕСТЬ

У народі здавна шанувалося почуття **любові** до мами й тата, бабусі й дідуся, сестри й брата. Моральним обов'язком дітей була допомога батькам по господарству, догляд за ними в разі хвороби, немічності, вияв повсякчасної уваги, **шани** й турботи.

Необхідною умовою збереження **честі** вважалося пошанування правдивості. Того, хто полюбляв приборкувати, виганяли з музик та **вечорниць**. Великим безчестям було злодійство. Якщо хтось піймався на цьому, то мусив зі своїм «здобутком» ходити селом і просити вибачення. Існували **повір'я**, що в нечесної людини не зародить земля, а в **чабана**, який щось поцупить, розбігатиметься худоба.

Мораль була невіддільною від краси душевної і краси в побуті (За *Н. Мельничук*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть по два приклади назв істот й абстрактних іменників.
2. Знайдіть по одному іменнику, що має форму тільки однини й тільки множини.
3. Визначте відмінок і число виділених іменників. Поставте усно ці слова у формі орудного відмінка однини.

- Знайдіть іменник, який відповідає такій характеристиці: назва істоти, II відміна, чол. рід, Р. в., мн.
- Розберіть два іменники з тексту як частину мови (на вибір).

476 Дайте відповіді на запитання мовознавчої вікторини.

- Яку форму має іменник *кача* в давальному відмінку – *качати* чи *каченьті*?
- Яку форму має іменник *плем'я* в орудному відмінку – *племенем* чи *плем'ям*?
- До якої відміни належать іменники *граблі*, *вила*, *ножиці*?
- Яку форму матиме іменник *Львів* у родовому відмінку?
- До назв істот чи неістот належить іменник *натовп*?
- Який із цих іменників є незмінюваним: *фантазія*, *дзеркало*, *ательє*?
- Якого роду іменник *нежить*?
- Як ви звернетесь до вчителя, якщо його батька звати Михайло, а його самого – Валентин?

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте тестові завдання

- Іменник у формі орудного відмінка є в реченні
А Осінній сад ще яблучка глядить (*Л. Костенко*).
Б Намалюй, зимова нічко, білосніжні сні (*З. Мороз*).
В Десь вітер грає на віолончелі (*В. Симоненко*).
Г А за вікном сніги летять лапаті (*М. Луків*).
- До чоловічого роду належать усі іменники в рядку
А насип, Чернігів, сутінь **В** жалюзі, нежить, зал
Б фламінго, професор, степ **Г** поні, путь, змій
- До III відміни належать усі іменники в рядку
А пам'ять, рука, віддаль **В** милість, ніч, любов
Б розкіш, мить, Дунай **Г** курча, вість, радість
- Орфографічну помилку допущено в рядку
А вишнею, тишою **В** гостем, сльозою
Б кущем, дощем **Г** красою, вулицею
- Закінчення **-ю** в кличному відмінку однини матиме слово
А Софія **Б** Ігор **В** мрія **Г** вулиця
- Неправильно утворено ім'я по батькові
А Юріївна **В** Миколаївна
Б Іллівна **Г** Сергівна
- З дефісом треба писати слово
А спорт/товари **В** крісло/ліжко
Б море/продукти **Г** авіа/база
- Складіть по одному реченню зі словом *неволя* та сполученням *не воля*.

ЦІКАВО ЗНАТИ!

ІМЕННИК – ЧЕМПІОН

Слів якої частини мови в українській мові найбільше? Це іменники. Відомо, що в 11-томному Словнику української мови нараховується 135 000 слів. Іменників серед них майже половина. Порівняно з іменником дієслово має слів удвічі менше.

Чому саме іменник у численності став неперевершеним? Насамперед тому, що нас оточує безмежний світ предметів. Людина пізнає ці предмети і, звичайно, їх називає. Багато іменників з'явилися в мові тому, що вони часто перетворюють на себе інші частини мови. Подивіться, будь ласка, на дієслово *писати*. Одне-однісіньке дієслово, а скільки пішло від нього у світ іменників: *писання, письмо, писемність, писар, писанка, письменник...* Ось така могутність іменника у творенні слів! (За І. Вихованцем)

УСМІХНІМОСЯ

СВИНЕЦЬ

Вчитель, сівши на стілець,
Викликає Рому:
– Розкажи нам про свинець
Все, що вивчив дома.
Рома довго розганя язику у роті:
– Ну... свинець... це то... свиня
В чоловічій роді...
Вчитель каже: – Молодець!
По такій пригоді
Тобі ставлю одинець
У жіночій роді!

К. Дяченко

Моя сторінка

НА ДОЗВІЛІ

Скоромовки

Бубоніла діду баба:
– Ой не дмухай на кульбабу,
Бо з кульбаби полетять
Сто малих кульбабенят.

В. Кленц

* * *

Заболіли зуби в зебри.
Йти до зубра, зебро, треба.
Як не хочеш быть беззуба —
Лікуватись йди до зубра.

Л. Мовчун

НА ДОЗВІЛІ

Цікаві слова

Відгадайте слова, які можна читати в обох напрямках.

Зліва направо	Справа наліво
геометрична фігура	листяне дерево
чарівник	крики, галас
молочний продукт	білі зерна, які використовують у їжу
домашня тварина	майданчик для молотьби

УСМІХНІМОСЯ

ДИТИНА У МНОЖИНІ

- Миколко, як буде іменник *людина* у множині? – запитує вчитель.
- Люди, – відповідає учень.
- А як буде у множині іменник *дитина*?
- Близнята!

ПРИКМЕТНИК

49. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Про загальне значення, морфологічні ознаки й синтаксичну роль прикметників

ПРИГАДАЙМО. Що таке означення?

477 А. Знайдіть у поданих текстах прикметники.

Художній стиль

Пролісок – квітка ніжна, але смілива й нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже кризь весняну сніго-льодову скоринку пнеться цупкий паросток (*Ю. Смолич*).

Науковий стиль

Пролісок – багаторічна тіньовитривала ранньовесняна рослина заввишки 10–20 см. Стебло безлисте, голе, листки прикореневі (*З енциклопедії*).

Б. Поміркуйте, у тексті якого стилю прикметники допомагають образно змалювати пролісок, а в якому – виражають точні ознаки цієї квітки.

В. Зробіть висновок про роль прикметників у мовленні.

Лексичне значення

Прикметник – це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета та відповідає на питання *який?* (*яка? яке? які?*), *чий?* (*чия? чий? чиї?*). **НАПРИКЛАД:** *високий, морський, золотистий, радісний, сестрин.*

Морфологічні ознаки

Прикметники змінюємо за родами, числами, відмінками. У прикметниках, ужитих у множині, рід не визначаємо.

Початкова форма прикметника – чоловічий рід називного відмінка однини.

У реченні прикметник найчастіше є означенням, рідше – присудком. **НАПРИКЛАД:** 1. *Пливуть над степом хмари волохаті* (*Л. Костенко*). 2. *Зимове повітря було холодне і чисте* (*Є. Гуцало*).

Роль у мовленні

Прикметники використовують для точного опису людей, тварин, рослин, предметів, явищ, подій тощо. У художньому мовленні прикметники, ужиті в переносному значенні, надають висловленню виразності, образності, емоційності. **НАПРИКЛАД:** *сріблястий дощ, ласкаве сонце, золоте серце.*

478 I. Спишіть речення, доповнюючи їх на місці пропусків поданими прикметниками у відповідному роді, числі, відмінку.

маленький

синій

1. В ... містечку колись я жила на березі ... моря (І. Жиленко).

ясний

чорний

круглий

2. попрощалось ... сонце з ... землею, виступає ... місяць з сестрою зорею (Т. Шевченко).

жовтий

смачний

лагідний

3. Затисла груша в ... кулачках ... сонця ... жовточки (М. Вінграновський).

II. Порівняйте подані й доповнені речення. Які з них більш образні, емоційні? Завдяки чому це досягнуто?

III. Підкресліть прикметники як члени речення. Усно визначте їхній рід, число, відмінок.

479 I. Прочитайте фразеологізми. Випишіть прикметники та вкажіть їхній рід і число.

ЗРАЗОК. Великий – ч. р., одн.

1. Народитися під щасливою зіркою. 2. Лити крокодилячі сльози. 3. Повернутися з порожніми руками. 4. Жити чужим розумом. 5. Давати зелену вулицю. 6. Ловити рибу в каламутній воді.

II. Поясніть, що означають подані вислови. За потреби скористайтесь словником.

III. Знайдіть прикметники, до яких можна дібрати антоніми.

Перехід в іменники

Прикметники можуть переходити в іменники. При цьому вони втрачають власні ознаки й набувають ознак

іменника: називають предмет, виконують роль підмета чи додатка, відповідають на питання хто? що?.

ПОРІВНЯЙМО:

Прикметники	Іменники
військовий оркестр майбутнє рішення рівне поле	підійшов військовий твоє майбутнє місто Рівне

480 I. Прочитайте прислів'я. Знайдіть прикметники, які перейшли в іменники. Поясніть лексичне значення цих слів, визначте їхню синтаксичну роль.

1. Ситий голодного не розуміє. 2. Учений іде, а неук слідом спотикається. 3. Лінивий двічі ходить, а скупий двічі платить.

II. Складіть і запишіть два речення з одним із поданих нижче слів так, щоб в першому реченні це слово було прикметником, а в другому – іменником.

Хворий, знайомий, військовий, лінивий.

481 I. Прочитайте текст. Замініть іменники, подані в дужках, прикметниками відповідної форми. Поясніть, від чого залежить форма прикметника.

СМАЧНИЙ ВИНАХІД

Навушники з хустром, (вода) лижі, (фрукт) морозиво – це все придумали... діти!

Понад 100 років тому (Америка) підліток Френк Епперсон в 11-річному віці винайшов (фрукт) лід на паличці. Це відкриття відбулося випадково: одного (зима) (мороз) вечора хлопчик через забудькуватість залишив чашку із соком і (дерево) ложечкою на вулиці. Уранці в чашці виявилось (фрукт) морозиво, яке дуже сподобалося друзям і рідним Френка (З довідника).

Фрагмент коміксу із журналу «Джміль»

II. Поміркуйте, чи можна було б у цьому тексті обійтися без прикметників. Яка роль прикметників у мові?

482 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи кожен може стати винахідником? Що для цього потрібно?

483 Дайте відповіді на всі запитання веселої вікторини. У відповідях використайте прикметники.

- У яку бочку не можна налити води?
- З якого полотна не можна пошити сорочку?
- Якою стане біла хустинка, якщо її вкинути в Чорне море?
- Якого каміння немає в морі?
- Яких подій не було вчора й не буде завтра?

484 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть твір-опис (5–6 речень) на одну із запропонованих тем: «Засніжені вулиці», «Ріка заснула в берегах». Використайте кілька прикметників у переносному значенні.

Варіант Б. Розгляньте фото. Опишіть зображене (5–6 речень), використавши кілька прикметників у переносному значенні. Опис запишіть.

485 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть прикметники як члени речення.

1. Дощова мла завібрувала густим, потужним **двиг**тінням, у якому потонули всі звуки (*Є. Гуцало*). 2. Блискавка найчастіше виникає в купчасто-дощових хмарах, які називають **грозовими** (*З довідника*). 3. **Вечір**, зорі дикі. В калюжах грозяна вода (*А. Малишко*). 4. Поволі, широко ступає Мартин і чаву**н**ю жмен**ь**ю ро**з**сипає бурштинове* зерно (*У. Самчук*). 5. І со**н**ий гриб в смарагдовій куфайці дощу напився (*Л. Костенко*).

**Бурштін* – скам'яніла смола жовтого кольору.

II. Визначте, які з прикметників використано в прямому значенні (для точного опису предметів, подій), а які – у переносному.

III. Випишіть три прикметники (на вибір) і запишіть поруч у дужках їхній рід, число, відмінок.

50. РОЗРЯДИ ПРИКМЕТНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Про прикметники якісні, відносні й присвійні,
а також про перехід прикметників
з одного розряду до іншого

486 А. Знайдіть у поданих словосполученнях прикметники. Який із них відповідає на питання *чиї?*

лагідні руки

маміні руки

- Б. Поміркуйте, який із прикметників означає, що руки є чиймись.
В. Поміркуйте, що виражають присвійні прикметники та на яке питання вони відповідають.

Розряди прикметників

За значенням прикметники поділено на три розряди: *якісні, відносні, присвійні.*

Розряди	Особливості	Приклади
Якісні 	Виражають ознаку предмета, яка може виявлятися більшою чи меншою мірою. Разом з такими прикметниками можна вжити слова <i>дуже, трохи</i>	<i>веселий сміх</i> <i>світлий день</i> <i>мудрий погляд</i> (дуже мудрий)
Відносні	Виражають ознаку предмета через зв'язки з іншими предметами чи явищами дійсності	<i>дерев'яний стіл</i> <i>автобусний парк</i> <i>спортивний клуб</i>
Присвійні	Виражають належність предмета певній особі чи тварині й відповідають на питання <i>чий? чия? чиє? чиї?</i>	<i>Сергійв пенал</i> <i>сестрин зошит</i> <i>мишача нора</i> <i>батькова кімната</i>

Зверніть увагу!

Прикметники із суфіксом *-ськ-* (*-івськ-*) належать до відносних. **НАПРИКЛАД:** *Сьогодні будуть батьківські збори.*

487 І. Прочитайте словосполучення з прикметниками. Доведіть, що розряди всіх прикметників визначено правильно. На які питання відповідають прикметники третьої колонки?

Якісні

цікава книжка
великий будинок
сміливий погляд

Відносні

електронна книжка
сільський будинок
гетьманська держава

Присвійні

Василева книжка
бабусин будинок
лебедине пір'я

II. Доповніть усно кожну колонку одним власним прикладом.

488 I. Запишіть послідовно подані прикметники в три колонки: 1) відносні; 2) присвійні; 3) якісні.

Гороховий, Надійчин, працьовитий, олов'яний, лінивий, енергійний, Алінин, лікарський, чесний, овочевий, активний, вітровий, учорашній, хоробрий.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному слові першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте продовження фразеологізму «*Мати ...*».

II. Оберіть із третьої колонки слова, якими можна було б охарактеризувати вашого друга / вашу подругу чи когось із рідних. Які ще прикметники ви могли б дібрати для цього? Складіть і запишіть 2–3 речення, використавши обрані та дібрані слова.

489 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Що означає фразеологізм *мати голову на плечах*? Чи завжди вам вдається діяти й міркувати розсудливо, розважливо?

490 I. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися?

ОЛІМПІЙСЬКІ ПЕРЕГОНИ

Олімпійські ігри зародилися в Стародавній Греції. Вони мали настільки грандіозний успіх і важливе значення, що на час змагань припиняли навіть воєнні баталії.

Звідусюди до Олімпії валив люд, аби глянути на грецьких атлетів. Навколо міста виростили великі наметові поселення. Найнебезпечнішими були перегони колісниць. На жаль, переможцем тут вважали власника коней, а не бідного візника, який ризикував життям.

Нині церемонія відкриття Олімпіади – це яскраве видовище, яке підкреслює престиж цих всесвітніх змагань (З інтернет-джерел).

Олімпійські ігри
в Стародавній Греції

II. **ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ.** Хтось із вас має виписати з тексту якісні прикметники, а хтось – відносні. Перевірте одне в одного правильність виконання.

491 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Навіщо проводять Олімпійські ігри? Кого з українських олімпійських чемпіонів ви знаєте? За кого з українських спортсменів ви вболіваєте?

Перехід прикметника до іншого розряду

Прикметники можуть переходити з одного розряду за значенням до іншого.

Присвійний прикметник може переходити у **відносний**. **ПОРІВНЯЙМО:**

Присвійні прикметники	Відносні прикметники
<i>лисяча лапка</i> лапка (ч и я ?) лисиці	<i>лисяча шуба</i> шуба (я к а?) лисяча, з хутра лисиці
<i>бджолине крило</i> крило (ч и є ?) бджоли	<i>бджолиний рій</i> рій (я к и й?) із бджіл

Якщо відносний або присвійний прикметник ужито в **переносному** значенні, то він набуває ознак **якісного**. **НАПРИКЛАД:**

Відносні / присвійні прикметники	Якісні прикметники
<i>сонячний промінь</i> <i>вовчий хвіст</i> <i>змійна отрута</i>	<i>сонячна усмішка</i> <i>вовчий апетит</i> <i>змійний характер</i>

переносне значення

Зверніть увагу!

Присвійний прикметник, утворений від власної назви, пишемо з **великої букви**. **НАПРИКЛАД:** *Петрів зошит, Оксанин блокнот, Шевченкова поема, Довженків фільм.*

АЛЕ такий прикметник пишемо з **малої букви**, якщо він входить до складу фразеологізму, терміна, народної назви рослини. **НАПРИКЛАД:** *авгієві стайні, ахіллесова п'ята, гордіїв вузол, бертолетова сіль, піфагорова теорема, петрів батіг.* У цих сполученнях присвійні прикметники набувають ознак якісних.

492 Прочитайте словосполучення. Визначте, у яких із них прикметники

вжито в прямому значенні, а в яких – у переносному. Укажіть розряд кожного прикметника.

Кам'яний будинок – кам'яне серце; солодке тістечко – солодкий сон; курячий бульйон – куряча пам'ять*; теплий чай – теплі слова; срібна каблучка – срібна роса; Гордієва сорочка – гордіїв вузол**.

* *Куряча пам'ять* – погана пам'ять.

** *Гордіїв вузол* (фразеологізм) – складні обставини, заплутані питання.

493 Спишіть речення. Знайдіть прикметники й підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі в реченні. До якого розряду належить кожен прикметник?

1. Український військовий корабель увійшов у гавань.
2. Поруч із бліндажем стояв військовий у бронезилеті.
3. Медсестра надала першу медичну допомогу пораненому.
4. Ветеринар оглянув пораненого звіра.

494 I. Випишіть спочатку словосполучення з якісними прикметниками, далі – з відносними, а потім – з присвійними. Обґрунтуйте свій вибір.

Автобусна зупинка, заячий хвіст, заяча шапка, заяча душа, шевченківський стиль, Шевченкова хата, медовий пиріг, медові вуста, Юліне повідлення, банківський рахунок, вечірній Тернопіль, черстве серце, черствий хліб, собачий холод, собачий хвіст.

II. Обґрунтуйте написання слів з великої букви.

III. Складіть і запишіть одне речення, використавши 2–3 словосполучення однієї групи.

495 I. Розгляньте постери до мультфільму та кінофільмів*. Знайдіть у назвах фільмів прикметники. Визначте розряд за значенням кожного з прикметників. Обґрунтуйте свою відповідь.

* Мультфільм «Крижане серце», кінокомпанія Walt Disney Pictures, 2013, реж. Кріс Бак; кінофільм «Сторожова застава», 2017,

кінокомпанія «Кінороб», реж. Юрій Ковальов; кінофільм «Залізна воля», 1994, кінокомпанія Walt Disney Pictures, реж. Чарльз Гайд.

II. **Гра «Пригадай назву».** Пригадайте перекази, казки, оповідання, вірші, пісні, фільми, у назвах яких є прикметники. **НАПРИКЛАД:** казка «Мудра дівчина». Той, хто пригадав, називає свій твір, а інші мають визначити розряд використаного в назві прикметника. За кожну пригадану назву – 1 бал. Виграє той, хто набере якнайбільше балів.

496 Прочитайте речення. Знайдіть прикметники та визначте їхній розряд за значенням. Обґрунтуйте свою думку.

1. Шевченківська премія – це державна нагорода за вагомий внесок у розвиток культури й мистецтва. 2. Нобелівська премія – це міжнародна премія, яку присуджують за видатні наукові дослідження або значний внесок у розвиток суспільства. 3. У Стародавньому Китаї бронзові монети відливали у вигляді знарядь праці і предметів домашнього вжитку. 4. Під час повного сонячного затемнення можна побачити сонячну корону (*З довідника*).

497 Прочитайте речення. У яких із них прикметник *дитячий* набув ознак якісного? Поясніть свою відповідь.

- Передплатили дитячий журнал.
- Він такий наївний, у нього ще дитячий розум.
- Побудували новий дитячий садок.
- Її слова звучали з дитячою щирістю.
- Сьогодні є багато дитячих онлайн-ігор.

Графіті на Майдані Незалежності, м. Київ. Авторство приписують Бенксі*

* *Бенксі* – псевдонім художника чи групи художників, які маюють свої трафаретні графіті по всьому світу.

498 I. Прочитайте речення. Знайдіть у трьох із них фразеологізми. Що вони означають? За потреби скористайтеся словником.

1. Звір ухопив боярина в свої страшні залізні обійми (*І. Франко*). 2. Шторм розлютувався надвечір... Ляскали десь залізні дахи (*Ю. Яновський*). 3. Надто гострий він на язик, не змовчить, не стерпить неправди (*К. Гордієнко*).

4. Гостре каміння в'їдається в босі ноги (Ю. Яновський).
 5. Ольга спить, закутана в теплу ведмежу шубу (Я. Галан).
 6. Хвиля сорому за себе, за свою ведмежу незграбність залила обличчя гарячим рум'янцем (Я. Качура).

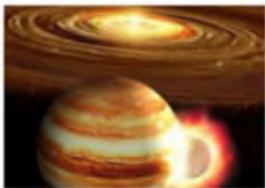
II. Спишіть. Підкресліть прикметники як члени речення та скорочено надпишіть над кожним із них розряд за значенням (якісн., відн., присв.).

51. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Про вищий і найвищий ступені порівняння прикметників, творення їхніх форм та про культуру мовлення

499 А. Які особливі ознаки деяких планет Сонячної системи виражають виділені в реченнях прикметники?

Юпітер – **найбільша** планета Сонячної системи.

Уран – **найхолодніша** планета Сонячної системи.

Меркурій – **найближча** до Сонця планета.

Б. Який спільний префікс мають ці прикметники? Для чого його використано?

В. Зробіть висновок про те, який префікс допомагає прикметнику показати, що в якомусь предметі є певної ознаки найбільше, ніж в інших.

Ступені порівняння

Від **якісних** прикметників можна утворити **вищий** і **найвищий** ступені порівняння.

Вищий ступінь порівняння вказує, що в якомусь предметі більше (чи менше) певної якості, ніж в іншому. **НАПРИКЛАД:** *сильніший, більш сильний, менш сильний.*

Найвищий ступінь порівняння вказує, що в якомусь предметі певної якості найбільше чи найменше. **НАПРИКЛАД:** *найсильніший, найбільш сильний, найменш сильний.*

Форми ступенів порівняння

Вищий і найвищий ступені порівняння мають *просту* й *складену* форми.

Творення ступенів порівняння

	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
Проста форма	Використовуємо суфікси -ш-, -іш- <i>широкий</i> → <i>шир^ший</i> <i>веселий</i> → <i>весел^{іш}ий</i>	Префікс най- + проста форма вищого ступеня <i>найширший</i> <i>найвеселіший</i>
Складена форма	Додаємо слова більш, менш до звичайної форми прикметника <i>більш широкий</i> <i>менш веселий</i>	Додаємо слова найбільш, найменш до звичайної форми прикметника <i>найбільш широкий</i> <i>найменш веселий</i>

Значення найвищого ступеня порівняння можна посилити частинами **як, що**. **НАПРИКЛАД:** *якнайбільший, якнайшвидший, щонайсильніший*.

Найвищий ступінь порівняння можна також утворювати додаванням до форми вищого ступеня сполучень **від усіх, над усе, за всіх**. **НАПРИКЛАД:** *тихіший від усіх, миліший над усе, сильніший за всіх*.

У деяких прикметників вищий ступінь порівняння утворюють від інших основ. **НАПРИКЛАД:** *гарний – кращий, поганий – гірший, великий – більший*.

Не можна утворити ступенів порівняння від таких якісних прикметників:

- з абсолютною ознакою: *сліпий, лисий, босий, голий, живий, порожній, хворий* тощо;
- складних за будовою: *кисло-солодкий, чорнобровий*;
- з префіксами *пре-, за-, над-, пра-, архі-, супер-*: *предобрий, заважкий, прадавній*;
- із суфіксами *-еньк-, -есеньк-, -езн-, -енн-, -анн-, -уват-* та ін.: *тихенький, старезний, жовтуватий, височенний*.

Зверніть увагу!

Ступені порівняння утворюємо лише від якісних прикметників.

500 Розгляньте таблицю. Доведіть, що форми ступенів порівняння від виділеного прикметника утворено правильно. Які з форм є складеними?

Звичайна форма	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
солодкий	солodший	найсолodший
	білш солodкий	найбілш солodкий

501 І. Знайдіть серед поданих слів три прикметники, від яких можна утворити ступені порівняння. Обґрунтуйте свою думку.

Німий, холодний, порожній, синенький, надважливий, широкий, електричний, преспокійний, поганий, босий.

II. Утворіть від обраних прикметників просту й складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння.

502 І. Прочитайте речення. Знайдіть прикметники вищого й найвищого ступенів порівняння та поясніть їхню роль у реченнях. Як утворено кожену форму?

1. У сонця найясніші гарячі промінці (*Т. Коломієць*). 2. Після зливи і грози світ чистіший од сльози (*Г. Чубач*). 3. Щонайбільший досвід – це поразка не чужа, а власна (*О. Лупій*). 4. За все миліші друзі, їх треба берегти (*Н. Кир'ян*).

Зверніть увагу на зміни приголосних
дорогий – дорожчий
низький – нижчий
дужий – дужчий
високий – вищий

II. Розберіть за будовою прикметники з першого й другого речень.

503 Спишіть речення, утворюючи від поданих у дужках прикметників просту форму вищого ступеня.

ЗРАЗОК. Важкий – важчий.

1. Весняна земля (солodкий) за траву (*Нар. творчість*).
2. Ранок (старий) за вечір, вечір (молодий) від дня (*Нар. творчість*). 3. Добре ім'я (дорогий) за великі багатства (*З Біблії*). 4. І стоїть уже осінь за літечко (високий) (*Н. Поклад*). 5. Він був наполовину (низький) від Дениса (*Г. Тютюнник*).

504 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви працюєте у видавництві й вам запропонували укласти книгу «Рекорди тваринного світу». Складіть до цієї книги 4–6 речень, поєднавши деякі слова та словосполучення з обох колонок.

найбільша тварина
найменша пташка
піднімає найбільшу вагу
найвищий від усіх тварин
найшвидша тварина
найбільший за всіх птахів

жирафа
синій кит
колібри
страус
гепард
слон

Культура мовлення

Під час утворення ступенів порівняння прикметників потрібно зважати на такі норми:

1) слово *самий* із прикметниками ніколи не вживаємо; замість нього використовуємо префікс *най-*;

2) не можна поєднувати слова *більш*, *менш* (*найбільш*, *найменш*) з прикметниками простої форми вищого ступеня.

ПОРІВНЯЙМО:

Правильно	Неправильно
найвищий найсильніший більш голосний, голосніший найбільш тонкий, найтонший більш низький	самий вищий самий сильний більш голосніший найбільш тонший більш нижчий
витриваліший за всіх, витриваліший від усіх менший, ніж сестра	витриваліший усіх менший сестри

Зверніть увагу!

У реченнях прикметники вищого ступеня вживаємо із прийменниками *від*, *за* або сполучником *ніж*. **НАПРИКЛАД:**

1. Тарас старший *від* Петра (а не Тарас старший Петра).
2. Груші солодші, *ніж* яблука (а не Груші солодші яблук).

505 І. Прочитайте речення. Які помилки ви помітили? За потреби скористайтеся поданою на с. 204 таблицею.

1. Олег самий досвідчений. 2. Потрібно використати самі ефективні технології. 3. Наталка вишила саму кращу серветку. 4. Ранковий рейс менш зручніший. 5. Слово вжито у більш вужчому значенні. 6. Найбільш цікавішою була подорож до моря. 7. Тепле повітря легше холодного. 8. Сталь твердіша заліза. 9. Білий гриб більш корисніший за сиріжку.

II. Запишіть відредаговані речення. Визначте усно ступінь порівняння кожного прикметника.

506 Складіть речення з кожної поданої групи слів. Слова вживайте у відповідному відмінку, а також використовуйте прийменники **від, за** або сполучники **ніж**. Запишіть утворені речення.

ЗРАЗОК. *Мудрість, могутніший, розум.* – *Мудрість могутніша за розум.*

1. Річка, ширша, ставок. 2. Правда, сильніший, неправда. 3. Тополя, вищий, береза. 4. Хлопець, досвідченіший, свої, ровесники. 5. Банан, калорійніший, апельсин. 6. Шипшина, колючіший, їжак.

507 І. Прочитайте переписку між Іваном і Вадимом. Хто із хлопців, на вашу думку, краще знає правила української мови? Відповідь поясніть.

Іване, привіт! 😊

Привіт, Вадиме. Розкажи, як сьогодні пройшли спортивні естафети.

У нас самі кращі результати.

Молодці!!! Щиро радію за вас.

Сашко у нас сильніший всіх.
Підтягнувся десять разів.

А як Світлана? Вона хвилювалася більше за всіх.

Вона сама спритна. Прийшла до фінішу першою.

А чиї вболівальники були активнішими?

Найбільш голоснішими були наші вболівальники.

Вітаю з перемогою. Бувай!

До зустрічі! 😊

II. Зачитайте вголос, уникаючи допущених помилок.

508 I. Оберіть один із поданих прикметників. Доберіть до нього всі можливі варіанти простої і складеної форм найвищого ступеня порівняння. Чи свідчить таке розмаїття про багатство виражальних засобів сучасної української мови?

ЗРАЗОК. *Спритний – найспритніший, найбільш спритний, найменш спритний, якнайспритніший, щонайспритніший, спритніший від усіх, спритніший за всіх.*

Великий, гарячий, добрий, низький, свідомий, колючий.

II. Складіть і запишіть речення з одним із дібраних прикметників. Використайте вставне слово або звертання.

509 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть розповідь (5–6 речень) на тему «Моє місто / село». Розкажіть про вулиці, парки, будинки, спортивні споруди, підприємства, заклади освіти вашого населеного пункту. Що є кращим, привабливішим, милішим? Використайте щонайменше два прикметники вищого або найвищого ступеня порівняння.

Варіант Б. Складіть діалог (6–7 реплік) на тему «Мій будинок». У діалозі порівняйте будинок, у якому ви мешкаєте, з будинком вашого співрозмовника / вашої співрозмовниці. Використайте щонайменше два прикметники вищого або найвищого ступеня порівняння.

510 I. Утворіть усно від поданих у рамці слів вищий або найвищий ступінь порівняння прикметників. Поміркуйте, у якому прислів'ї на місці пропуску найдоречніше використати той чи той утворений прикметник.

1. Що ... ніч, то ... зорі.
2. З усіх скарбів ... є молодість.

3. Каша ... від балачок.

4. Затишна ясна долина ... для спо-
чину.

5. І ... іскорка зродить великий вогонь.

смачний	ясний
цінний	малий
гарний	темний

II. Спишіть речення, заповнюючи місця пропусків прикметниками вищого або найвищого ступеня. Форму прикметника можна змінювати.

III. Утворіть від одного з поданих прикметників (на вибір) і запишіть вищий і найвищий ступені порівняння (просту й складену форми).

52. ПОВНІ Й КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ

Про особливості використання в мовленні коротких і повних нестягнених форм прикметників

ПРИГАДАЙМО. Чим художній стиль відрізняється від наукового?

511 А. Прочитайте речення. Чи однаковими за будовою є виділені прикметники?

Розкинувся **зелений** сад.
Розкинувся **зелен** сад.

Ішов **дрібний** дощик.
Ішов **дрібен** дощик.

Б. Які із цих прикметників можна назвати короткими, а які – повними?

В. У якому стилі мовлення, на вашу думку, уживають короткі форми прикметників: у художньому, науковому чи в офіційно-діловому?

Коротка форма

Якісні прикметники можуть мати *коротку й повну* форми.

Коротку форму має невелика кількість якісних прикметників. **НАПРИКЛАД:** *дрібен, певен, винен, рад, потрібен*. Такі прикметники вживаємо лише в однині чоловічого роду (називний відмінок).

Повна форма

Повні прикметники бувають двох різновидів: *стягнені й нестягнені*. **НАПРИКЛАД:** *молода – молодая, молоде – молодее, молоді – молодії*.

Нестягнені форми вживаємо лише в однині жіночого й середнього роду та у формі множини (називний і знахідний відмінки). **ПОРІВНЯЙМО:**

ПОВНА ФОРМА**КОРОТКА ФОРМА**

стягнена
зелений, зелена,
зелене, зелені

нестягнена
зеленая, зеленес,
зеленій

зелен

Роль у мовленні

Короткі форми та повні нестягнені форми прикметників поширені в усній народній творчості. Їх також використовують у поезії для вираження урочистості, емоційної піднесеності. **НАПРИКЛАД:** 1. *Пливе човен води повен (Нар. творчість)*. 2. *Оживуть степи, озера, і не верстовій*, а вольнії, широкії скрізь шляхи святії простеляться...* (Т. Шевченко).

* *Верстовий шлях* – шлях, на якому стовпами відзначені верстви. *Верства* – давня назва міри відстані, що становила 1,06 км.

512 I. Прочитайте уривок із народної думи. Визначте, у якій формі (короткій, повній стягненій чи повній нестягненій) використано всі прикметники. Поміркуйте, чи надали ці форми емоційної піднесеності твору.

Ой у святую неділеньку
рано-пораненьку
не сизії тумани уставали,
не буйнії вітри повівали,
не чорнії хмари наступали,
не дрібнії дощі накрапали,
коли три брати із города Азова,
із турецької бусурменської
великої неволі утікали.

А. Касіян. Перебендя

II. Хто зможе в поданому тексті знайти такі художні засоби: епітети, персоніфікацію, анафору? Поясніть їхню роль у творі.

513 I. Випишіть спочатку словосполучення з короткими прикметниками, а потім – з повними нестягненими. Які два словосполучення залишилися невивисаними? Чому?

Ясний місяць, ясен місяць, яснее сонце, красен сад,
красная дівчина, вечірняя зоря, дрібен дощик, зелен гай,

зелена дiброва, чиста вода, тихiї води, славен козаченько, шаблi золотiї.

II. Пояснiть лексичне значення видiлених прикметникiв у словосполученнях. У яких стилях мовлення цi словосполучення можна використати?

514 I. Доберiть до поданих прикметникiв короткi форми та повнi нестягненi.

ЗРАЗОК. *Пишний* – *пишен, пишня, пишнее, пишнiї.*

Повний, дрiбний, славний.

II. Складiть i запишiть речення з однорiдними членами, використавши один iз дiбраних прикметникiв (на вибiр).

515 Випишiть iз текстiв календарно-обрядових пiсень або вiршiв, умищених у пiдручнику з лiтератури для 6 класу, короткi форми прикметникiв та повнi нестягненi (по 5–6 слiв).

516 I. Спишiть речення. Знайдiть якiснi прикметники й надпишiть над кожним iз них вiдповiдну умовну позначку: с. – повна стягнена форма прикметника; н. – повна нестягнена форма; к. – коротка форма.

1. Вплива на синi рiки ясен вечiр iздаля (*М. Рильський*). 2. Синiй простiр на обрiї повен голосами пташиних сердець (*М. Ткач*). 3. Гаю, гаю, зелен розмаю, любив дiвчину, сам добре знаю (*Нар. творчiсть*). 4. I широку долину, i вечiрню годину, i що снилось, говорилося – не забуду я (*Т. Шевченко*). 5. А в мого коня золота грива, золота грива, сiбнiї копи-та (*Нар. творчiсть*). 6. Чом, Ду-наю, став ти мутен, став ти мутен, каламутен? (*П. Кулiш*).

А. Мельник.
Верби над Дністром

II. Розгляньте картину «Верби над Дністром». Помiркуйте, чи вдалося художнику передати красу рiдного краю. Складiть i запишiть за картиною два речення, використавши в кожному з них прикметник у короткiй або нестягненiй повнiй формi.

517 Вiдредагуйте усно речення. Скористайтеся поданою на с. 210 рубрикою «Культура мовлення».

1. Вiйськовi зайняли спостережливи пункти. 2. Учнi шостого класу дуже спостережни. 3. Нашi будинки розмi-

щено на сусідських вулицях. 4. На риболовлі Павло спіймав самого більшого коропа. 5. Цього року зима більш холодніша, ніж минулого.

Культура мовлення

РОЗРІЗНЯЙМО

Спостережливий – уважний, такий, що вміє добре спостерігати. *Спостережлива дитина, спостережливий хлопчик.*

Спостережний – такий, що служить для спостереження за кимось або чимось. Ніколи не сполучається з іменником, що називає людину. *Спостережний пункт, спостережна башта.*

* * *

Сусідній – який розташований, діє, мешкає поруч, поблизу когось або чогось. *Сусідня кімната, сусіднє село, сусідня школа.*

Сусідський – який належить, властивий сусідові; складається із сусідів. *Сусідський город, сусідська родина, сусідські діти.*

53. ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Про поділ прикметників на тверду й м'яку групи та особливості їхнього змінювання

ПРИГАДАЙМО. Як позначаємо м'якість приголосних на письмі?

518 А. Визначте в кожному прикметнику основу й закінчення.

ЛІТНІЙ ранок
[л'ітн'ій]

СИЛЬНИЙ дощ
[сіл'ний]

Б. У якому слові кінцевий приголосний основи м'який, а в якому – твердий? Чому?

В. Поміркуйте, який із прикметників належить до м'якої групи.

Групи прикметників

Залежно від кінцевого приголосного основи прикметники поділяємо на дві групи: тверду й м'яку.

До твердої групи належать прикметники, основа яких у називному відмінку однини закінчується на **твердий приголосний**. **НАПРИКЛАД:** *відважний, веселий, гіркий, Андрійв, Марійн, батьків.*

До м'якої групи належать прикметники, основа яких закінчується на м'який приголосний. **НАПРИКЛАД:** *майбутній, порожній, безкрай*

[бе"зкрайій].

Звук [й] – завжди м'який.

є – [jɛ] ї – [ji]

я – [ja]

Прикметники змінюємо за відмінками, родами, числами.

Відмінювання прикметників твердої групи

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.	новий	нове	нова	нові
Р.	нового	нового	нової	нових
Д.	новому	новому	новій	новим
Зн.	новий, нового	нове	нову	нові, нових
Ор.	новим	новим	новою	новими
М.	на / у новому, новім	на / у новому, новім	на / у новій	на / у нових

Відмінювання прикметників м'якої групи

	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Множина
	Середній рід	Жіночий рід		
Н.	синій	синє	синя	сині
Р.	синього	синього	синьої	синіх
Д.	синьому	синьому	синій	синім
Зн.	синій, синього	синє	синю	сині, синіх
Ор.	синім	синім	синьою	синіми
М.	на / у синьому, синім	на / у синьому, синім	на / у синій	на / у синіх

Зверніть увагу!

В орудному відмінку однини прикметники жіночого роду обох груп мають закінчення **-ою** (а не **-єю, -єю**). **НАПРИКЛАД:** *пахучою, найвищою, довговійою, круглолицьою, ранньою.*

519 I. Запишіть послідовно прикметники у дві колонки залежно від групи, до якої вони належать: 1) до твердої; 2) до м'якої.

Сміливий, торішній, городній, льодовиковий, завтрашній, оливковий, вчорашній, величний, безкрай, Олегів.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте продовження фразеологізму «Ловити кожне ...».

II. Оберіть із кожної колонки по одному слову й провідмінійте його в чоловічому й жіночому родах. Виділіть закінчення в усіх формах слів.

520 I. Запишіть словосполучення у формі орудного відмінка однини.

Вечірня тиша, гаряча каша, довговія фея, найчарівніша дівчина, незабутня подія, пахуча паляниця, солов'їна пісня, гнітюча тиша, безкрая земля, майбутня зустріч.

гарячою
пізньою
безкраюю
довговією

II. Обґрунтуйте написання закінчень прикметників та іменників.

521 I. Оберіть спочатку словосполучення з прикметниками твердої групи й запишіть їх у родовому відмінку, а потім те саме виконайте з прикметниками м'якої групи.

ЗРАЗОК. Попутний вітер – попутного вітру; торішній мед – торішнього меду.

Дружний клас, дружній погляд, зворотний зв'язок, дорожнє покриття, освітній заклад, зовнішній вигляд, недільний ранок, кутній зуб, потужний старт, порожній гаманець, мужня поведінка.

дружний – дружного
дружній – дружнього

II. Порівняйте записані прикметники м'якої і твердої груп. У яких із них у кінці основи пишемо м'який знак?

III. Складіть одне речення, використавши в ньому щонайменше два поданих словосполучення. Форму слів можна змінювати.

522 Прочитайте виразно вірш. Знайдіть і випишіть прикметники. Зазначте біля кожного з них його рід, число, відмінок, групу.

ЗРАЗОК. Зоряна – ж. р., одн., Н. в., тв. гр.

Зоряна музика з неба на трави...
Треба забути про завтрашні справи,
Затамувати настирливі болі,
Спертись плечем до живої тополі,
Вчути в ній пісню під музику неба, —

Більше нічого мені не треба.
Музика неба, пісня тополі
На рідному полі,
На хлібному полі.

П. Воронько

523 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи може з неба линути музика? Якщо так, то яка саме? А яку пісню може співати рідне поле?

524 Оберіть одну з поданих груп слів. Провідмініяйте обрані словосполучення. Виділіть закінчення. Обмінуйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

- Осіння злива, безкраї поля.
- Літня спека, безмежні простори.

Прикметники на -лиций

Складні прикметники з другою частиною **-лиций** (*білолиций, круглолиций, смагляволиций*) не належать ані до твердої, ані до м'якої груп. Їх відмінюємо за окремим зразком.

	Чоловічий рід	Жіночий рід	Множина
Н.	білолиций	білолиця	білолиці
Р.	білолицього	білолицьої	білолицих
Д.	білолицьому	білолицій	білолицим
Зн.	білолиций, білолицього	білолицю	білолиці, білолицих
Ор.	білолицим	білолицьою	білолицими
М.	на / у білолицьому	на / у білолицій	на / у білолицих

525 І. Провідмініяйте усно словосполучення. Скористайтесь поданою вище таблицею. Відмінювання одного із словосполучень (на вибір) запишіть.

Рум'янолиця дівчина, темнолиций хлопець, світлолиці люди.

526 І. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках прикметники в потрібній формі.

1. Неподалік радісно й велично літали журавлі над (молодий) травами (*К. Мотрич*). 2. Повернулася дівчинка зі (свіжий) водою (*М. Старицький*). 3. Звеселялась, потішалась (білолиций) дочкою (*О. Корсун*). 4. Ми косили

жита на (широкий) (дніпровський) роздоллі (П. Засенко).
5. На (безкрайній) лазуровому небі – ні хмаринки (В. Гжицький). 6. Повівало (вечірній) прохолодою (М. Старицький).

II. Оберіть два прикметники й виконайте письмово їхній розбір як частини мови. Скористайтеся поданим нижче зразком.

III. Знайдіть слова, до яких можна дібрати антоніми.

Розбір прикметника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Розряд за значенням (якісний, відносний, присвійний).
4. Ступінь порівняння (якщо є).
5. Число (однина, множина).
6. Рід (чоловічий, жіночий, середній).
7. Відмінок, група (тверда, м'яка).
8. Синтаксична роль.

Зразок письмового розбору

Надворі гуляє **люта** зима (Григорій Косинка).

Люта – прикм., лютий, якісн., ж. р., одн., Н. в., тв. гр., означ.

527 Відредагуйте усно речення. Скористайтеся поданою нижче рубрикою «Культура мовлення».

1. Сергійко зустрів товариша дружним потиском руки.
2. Наслідки стихії подолали дружніми зусиллями. 3. Дружня праця приносить насолоду. 4. Дружній спів хору сподобався глядачам. 5. До нас приїхали однолітки з дружнім візитом.

Культура мовлення

РОЗРІЗНЯЙМО

Дружний – одностайний, згуртований; який відбувається одночасно, злагоджено. *Дружний колектив, дружний клас, дружна праця.*

Дружній – доброзичливий, прихильний, дружелюбний. *Дружній погляд, дружня усмішка, дружнє слово.*

54. ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ. НАПИСАННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ СУФІКСІВ

Про творення присвійних прикметників, а також про написання суфіксів *-ов-*, *-ев-* (*-єв-*) та інших

ПРИГАДАЙМО. Які є способи словотворення?

528 А. Знайдіть суфікси й префікси в поданих словах. Який із прикметників має два корені?

предобрий

морський

металорізальний

Б. Поясніть, як утворено кожен прикметник.

В. Зробіть висновок, якими способами можна утворити прикметники.

Способи творення

Прикметники можна утворювати різними способами, а саме: префіксальним (*пречудовий*); суфіксальним (*дощовий*); префіксально-суфіксальним (*прибережний*); складанням слів або основ (*жовто-блакитний*).

Найтиповішим для прикметника є суфіксальний спосіб словотворення.

Присвійні прикметники

Для творення присвійних прикметників використовують різні суфікси.

Іменник, від якого творимо	Суфікс, який використовуємо	Приклади
назва людини (іменник I відміни)	<i>-ин-</i> Якщо ж основа іменника закінчується на [й], то використовуємо <i>-ін-</i> (<i>-їн-</i>)	<i>доччин, Миколин, Юлин, Галин</i> (<i>Софія – Софійн*</i> , <i>Марія – Марїїн</i>)
назва людини (іменник II відміни)	<i>-ів-</i> (<i>-їв-</i>), <i>-ов-</i> , <i>-ев-</i> (<i>-єв-</i>)	<i>Вікторів, Вікторова, батьків, батькова, Сергіїв, Сергієва</i>
назва тварини	<i>-ач-</i> (<i>-яч-</i>), <i>-ин-</i> , <i>-ін-</i> (<i>-їн-</i>), <i>-ов-</i> , <i>-ев-</i>	<i>мишачий, кролячий, орлиний, тюленевий, зміїний</i>

* Сполучення *-їн-* виникає, коли присвійний прикметник утворюємо від іменника I відміни з основою на [й] за допомогою суфікса *-ін-*. **НАПРИКЛАД:** *Софія* ([софі́йа] + *ін*) – *Софійн*.

Зверніть увагу!

Суфікс **-ов-** пишемо, якщо присвійний прикметник утворено від іменника твердої групи. **НАПРИКЛАД:** *сусідів* – *сусідова*.

Суфікс **-ев-** (**-єв-**) пишемо, якщо присвійний прикметник утворено від іменника м'якої групи. **НАПРИКЛАД:** *Ігорів* – *Ігорева*, *Юрійєв* – *Юрійєва*.

529 I. Розгляньте схеми. Яким способом утворено виділені присвійні прикметники? На які питання вони відповідають?

Наталя

Натал^ин олівець

Натал^ина шапка

Соломія

Соломі^ин блокнот

Соломі^ина куртка

Василь

Васил^{ів} гаманець

Васил^{ів}єва сорочка

II. Обґрунтуйте вживання суфіксів у прикметниках.

530 I. Утворіть і запишіть присвійні прикметники від поданих жіночих та чоловічих імен. Позначте суфікси.

Надія, Зоя, Таня, Оля, Галя, Валя, Роксолана, Микола, Назар, Тарас, Сергій, Максим, Юра, Юрій.

II. Складіть і запишіть словосполучення з трьома утвореними прикметниками (на вибір).

531 I. Утворіть усно від поданих назв тварин присвійні прикметники. Складіть із цими прикметниками словосполучення і запишіть. Позначте прикметникові суфікси.

ЗРАЗОК. *Павич* – *павич^{ів}є пір'я*.

Миша, жаба, ворона, зозуля, блень, лисиця, сокіл, качка, лев, **вовк**.

II. Складіть усно з прикметником, утвореним від виділеного іменника три речення так, щоб прикметник був спочатку присвійним, а потім – якісним та відносним.

532 I. Замініть у поданих словосполученнях іменники, які є назвами осіб, відповідними присвійними прикметниками. Запишіть утворені словосполучення. Позначте в прикметниках словотворчі суфікси.

ЗРАЗОК. *Човен Остапа* – *Остан^{ів} човен*.

Порада мами, шапка батька, халат лікаря, бандура кобзаря, книжки Андрія, флешка Марії, зошит Олі, презента-

ція Ольги, «Мадонна» Рафаеля, поезії Шевченка, кімната Наталі, троянда Наталії, квартира Юри, комп'ютер Юрія.

II. Поясніть написання слів з великої букви.

III. Складіть і запишіть речення з одним словосполученням.

Рафаель –
Рафаелів твір,
Рафаєлева картина

дочка – доччин
Ольга – Ольжин
Марія – Марїїн

Відносні прикметники

Букви *о, е (є)* у суфіксах *-ов-, -ев- (-єв-)* відносних прикметників

Суфікс	Випадок написання	Приклади
<i>-ов-</i>	Якщо відносний прикметник утворено від іменника з основою на твердий приголосний, крім шиплячого [ж], [ч], [ш]	<i>квітковий,</i> <i>кварцовий</i>
	Якщо відносний прикметник утворено від іменника з основою на м'який приголосний або шиплячий [ж], [ч], [ш] та має наголос на закінченні	<i>кульовий,</i> <i>кущовий</i>
<i>-ев- (-єв-)</i>	Якщо відносний прикметник утворено від іменника з основою на м'який приголосний або шиплячий [ж], [ч], [ш] та має наголос на основі	<i>вишнєвий,</i> <i>зámшевий,</i> <i>миттєвий</i>

ОРФОГРАМА

Букви *о, е (є)* в суфіксах *-ов-, -ев- (-єв-)*

533 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

Оранж(е,о)вий, текст(е,о)вий, спориш(є,о)вий, грош(е,о)вий, дощ(е,о)вий, ясен(є,о)вий, борщ(є,о)вий, соль(е,о)вий, полудн(е,о)вий, плеч(е,о)вий, куль(е,о)вий, плюш(е,о)вий, помаранч(е,о)вий.

II. Виконайте словотвірний розбір виділеного слова.

плечовий
дощовий
матчевий
споришєвий
насіннєвий

534 I. Спишіть речення, вставляючи на місці пропусків відносні прикметники, утворені від поданих у рамці іменників. Кожен іменник ви можете використати лише один раз.

1. Завдяки вітамінам ... квасоля корисна для людини.
2. У країні виросла потужна ... галузь промисловості.
3. Баскетболістки успішно виступали в ... зустрічах.
4. Гіркуватого смаку морській воді надає ... сіль.

II. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму «Букви **о, е (є)** в суфіксах **-ов-, -ев- (-єв-)**».

535 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що хтось із ваших рідних (мама, тато, бабуся) приготував для домашніх запасів варення, повидло або напій із фруктів чи ягід, зображених на фото. Щоб узимку було легше зорієнтуватися, вам потрібно написати на етикетках банок назву кожного продукту за зразком.

ЗРАЗОК. Алича – аличеве варення.

Букви **и, і (ї) у прикметникових суфіксах **-ичн-, -ічн- (-їчн-)****

У відносних прикметниках, утворених від слів іншомовного походження, після букв **д, т, з, ц, ч, ш, ж, р** (правило «дев'ятки») пишемо суфікс **-ичн-**, а після інших приголосних – суфікс **-ічн-**. **НАПРИКЛАД:** демократичний, патріотичний, логічний, циклічний.

Суфікс **-їчн-** пишемо після голосних. **НАПРИКЛАД:** архаїчний, мозаїчний.

М'який знак у суфіксах

У прикметникових суфіксах **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-, -ськ-** пишемо м'який знак. **НАПРИКЛАД:** малесенький, тихесенький, малюсінький.

536 І. Запишіть слова в дві колонки: 1) із суфіксом **-ичн-**; 2) із суфіксом **-ічн- (-їчн-)**. Позначте суфікси й обґрунтуйте написання.

Драмат..чний, гідравл..чний, романти..чний, діалог..чний, гран..чний, лакон..чний, монарх..чний, полун..чний, косм..чний, океан..чний, енергет..чний, троп..чний, блискав..чний, моза..чний.

II. Поясніть лексичне значення виділених слів. За потреби скористайтеся словником. Складіть і запишіть по одному реченню з кожним із цих прикметників.

537 I. Спійшіть речення, утворюючи від поданих у дужках іменників прикметники. Підкресліть та обґрунтуйте орфограми в суфіксах прикметників.

1. Ударили в шибки **рясні** (дощ) краплини (*А. Шиян*).
2. В (комиш) (лисиця) хаті на ніч сходять сні волохаті (*О. Пархоменко*).
3. Дівчина поналивала в чашки (холод) (груша) узвару (*О. Бойченко*).
4. Усі кольори (символ), кожний щось означає (*Д. Степовик*).
5. Вночі горять (сторож) вогні (*Л. Костенко*).
6. Пахне **свіжим** медом, (гай) квітками, свіжою травою, грибами (*І. Нечуй-Левицький*).

II. Визначте розряд за значенням кожного прикметника.

III. Утворіть і запишіть форми ступенів порівняння від виділених прикметників.

55. НАПИСАННЯ НЕ З ПРИКМЕТНИКАМИ

*Про те, коли треба писати не з прикметниками разом,
а коли – окремо*

ПРИГАДАЙМО. Коли **не** з іменником пишемо разом?

538 А. Що означають виділені прикметники?

НЕНАСИТНИЙ
крокодильчик

НЕНАВІСНИЙ
погляд

Б. Спробуйте забрати у виділених слів префікс **не-**. Чи зможете тоді ви їх знайти в тлумачному словнику? Чому?

В. Зробіть висновок про те, коли **не** з прикметником завжди пишемо разом.

Не з прикметником пишемо разом або окремо.

Не з прикметником пишемо РАЗОМ:

якщо прикметник не вживаємо без **не**

*незорий, негайний,
немічний, невсипуций*

якщо прикметник разом із **не** означає єдине поняття (переважно можна замінити близьким за смислом словом)

*неглибокий (= мілкий)
небагатий (= бідний)
невдалиий (= поганий)*

Не з прикметником пишемо ОКРЕМО:

якщо частка **не** заперечує значення слова.

Іноді таке заперечення підсилюють словами *майже, далеко, зовсім, ні до чого, аж ніяк* і под.

*далеко не досконалий
твір,
ні до чого не здатний*

якщо в реченні є протиставлення

не глибокий, а мілкий

якщо прикметник у реченні є присудком.

У цьому разі після частки **не** можна вставити слова *є (був, була* та ін.)

*Ледареві втома не відома.
(втома не є відомою)
Ось тепер чай не гарячий.*

Зверніть увагу!

У багатьох випадках написання **не** з прикметниками залежить від змісту речення. Якщо часткою **не** щось заперечує, то пишть її окремо. Стверджуєте – пишть разом. **ПОРІВНЯЙМО:**

Річка в селі **НЕ ШИРОКА**.

Заперечуємо, що річка була широкою. Можна поставити слово *є (була)* після **НЕ**

У селі **НЕШИРОКА** річка.

Стверджуємо, що річка є вузькою. Можна поставити слово *є (була)* перед **НЕ**

ОРФОГРАМА

Не з прикметниками

539 I. Прочитайте речення вголос. Обґрунтуйте написання *не* з прикметниками разом або окремо.

1. Круасани краще подавати **не холодними**, а теплими або гарячими. 2. Пливають в осінньому небі **непомітні** хмари. 3. Маринка зовсім **не схожа** на свою сестру. 4. **Недбале** ставлення до своїх обов'язків може призвести до **негативних** наслідків. 5. Цього року учні виконували далеко **не складні** завдання.

II. Розберіть за будовою один виділений прикметник (на вибір).

540 I. Спишіть сполучення слів, знімаючи риси. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму «*Не* з прикметниками».

Не/високий хлопець; не/щасний випадок; майже не/відомий автор; не/цікавий фільм; не/втомна праця; черешня не/солодка, а кисла; не/далекий, а близький край; не/вдала риболовля; зовсім не/спокійні дні; не/нависний супротивник.

II. Складіть і запишіть речення з одним поданим сполученням слів (на вибір).

541 **ЧОМУ ТАК?** Поясніть, чому лише в першому реченні *не* з прикметником пишемо разом, а в інших – окремо.

1. Синоптики прогнозують *невеликий* сніг.
2. Уночі був *не сильний*, а помірний вітер.
3. Як і казали, сніг *не великий*.
4. Звечора пройшов зовсім *не великий* дощ.

542 I. Знайдіть чотири речення, у яких присудки виражено прикметниками. Перевірте, чи можна в цих реченнях між часткою *не* і прикметником поставити слово *є*.

1. Доброму каменю пісок (не)страшний. 2. Зі своєї печі дим (не)гіркий. 3. Річка (не)величка, а береги ламає. 4. Краще (не)великий мороз, аніж вітряна відлига. 5. Хлопець молодий, але й морозець – (не)старий. 6. (Не)добрий шлях веде в злий край (*Нар. творчість*).

II. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть граматичні основи.

543 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою словосполучення. Складіть із кожним своїм словосполученням по два речення так, щоб в одному випадку *не* з прикметником писали разом, а в іншому – окремо. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

Не/високий будинок, не/далека дорога, не/холодна осінь, не/глибоке море.

544 I. Прочитайте текст. Поясніть, що означає вислів *дика місцина*. Розкажіть, що змусило подорожнього здолати страх.

ПРИГОДА В ЛІСІ

Фото В. Мулкахайнен
(Фінляндія)

Продираючись крізь хащі, я вийшов на (не)величку дику місцину з (не)прохідними полчищами ялівцю*...

Неподалік стояла велика ведмедиця і жалібно скавуліла, а біля неї лежало налякане ведмежатко. Я (не)чутними кроками підійшов ближче й угледів: ведмежатко потрапило в пастку. Браконьєри поставили! Перемагаючи (не)ймовірний страх, я поволі, дуже обережно підійшов до звірятка. Погладжуючи ніжне хутро ведмежати, я примовляв: «Не бійся мене, малятко, я тебе

визволю, я твій друг». Я розняв залізко, погладив защемлену передню лапку – і відпустив його.

Ведмедиця уважно глянула на мене й побігла з малим до лісу (За Л. Сеником).

* *Ялівець* – вічнозелений чагарник, рідше дерево родини кипарисових.

II. Випишіть словосполучення з виділеними словами, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

III. Доберіть підпис до фото, використавши прикметник.

545 I. Складіть за зразком пари словосполучень так, щоб в одному випадку *не* писали разом, а в іншому – окремо. Форму прикметника можна змінювати.

ЗРАЗОК. *Нешвидкий поні – поні не швидкий, а повільний.*

(Не)веселий, (не)теплий, (не)голосний, (не)сонячний, (не)сміливий, (не)далекий, (не)однаковий, (не)рідний.

II. Оберіть одну пару словосполучень та складіть і запишіть із кожним словосполученням речення.

546 СИТУАЦІЯ. Уявіть себе спортивним коментатором. Ви працюєте в прямому ефірі. Потрібно підбадьорити вболівальників. Складіть і запишіть 2–3 речення, використавши кілька поданих словосполучень.

- ✓ невдалий кидок
- ✓ несподіваний маневр
- ✓ ненайкращий виступ
- ✓ неочікувана заміна
- ✓ неуважний гравець
- ✓ невисокий результат

547 Виконайте тестові завдання.

1. Окремо **не** з прикметником треба писати в реченні

- А Залишили (не)охайний одяг.
- Б Паркан був зовсім (не)високий.
- В Відчув (не)дбале ставлення.
- Г Нахлинули (не)радісні спогади.

2. Орфографічну помилку допущено в реченні

- А Закінчилися мої не спокійні дні.
- Б Люблю завдання не легкі, а складні.
- В Моя робота зовсім не важка.
- Г Виправили неправильні речення.

548 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть і поясніть орфограму «**Не** з прикметниками».

1. Глуха тиша причаїлася в (не)прохідних хащах (О. Донченко). 2. Після дощу капелюх (не)потрібний (Нар. творчість). 3. Таня крадькома змахнула свіжу, (не)прохану сльозу (І. Рябокляч). 4. То була (не)сумна пісня подоланого, а радісний спів переможця (М. Коцюбинський). 5. Тарас стояв і вдивлявся в далеч річки крізь (не)великі шибки вікна (В. Шевчук). 6. Я удався (не)лінивим, без роботи не живу (Т. Коломіць). 7. Хто робить вигляд, що до всього здатний, той ні до чого (не)здатний (Лао-цзи).

II. Виконайте письмово розбір одного з використаних прикметників як частини мови.

56. НАПИСАННЯ Н І НН У ПРИКМЕТНИКАХ

Про написання *нн* у прикметниках на межі кореня і суфікса, а також про прикметникові суфікси *-енн-*, *-анн-*

ПРИГАДАЙМО. Коли в словах може бути збіг приголосних?

549 А. Визначте спосіб творення поданих прикметників.

туман + н(ий) = ТУМАН^ННИЙ^Н
 Н – у корені Н – у суфіксі

літо + н(ий) = ЛІТ^ННИЙ^Н
 Н – у суфіксі

Б. Який із прикметників утворено від іменника з основою, що закінчується буквою *н*?

В. Зробіть висновок, коли в прикметниках пишемо дві букви *н*.

У прикметниках можемо писати *н* і *нн*.

У прикметнику пишемо **НН**, якщо:

прикметник утворено за допомогою суфікса *-н-* від іменників з основою на *н*

законний (закон + *-н-*),
лимонний (лимон + *-н-*)

прикметник має наголошений суфікс *-енн-*, *-анн-* (*-янн-*). Такий прикметник виражає більшу чи найвищу міру якості

товстéнний,
числénний,
несказáнний

прикметник за походженням є старослов'янизмом і має суфікс *-енн-*, *-янн-*

свящéнний,
блажéнний,
благословéнний,
огнénний,
спасéнний, *окаянний*

В інших випадках у прикметнику пишемо **Н**, а саме:

у прикметнику, який утворено за допомогою суфіксів *-ан-* (*-ян-*), *-ин-*, *-ін-* (*-їн-*)

гречаний (гречка + *-ан-*)
буквений (буква + *-ен-*)

у прикметнику, що виражає звичайну міру якості

жаданний, шалений,
нежданний, скажений,
навіжений,
довгожданний, свячений

Зверніть увагу!

Буквосполучення **нн** зберігаємо в похідних від прикметників слів: *священник* (від *священний*), *туманність* (від *туманний*), *шалено* (від *шалений*).

ОРФОГРАМА

Н і нн у прикметниках

550 I. Прочитайте слова, знайдіть орфограму «**Н і нн у прикметниках**». Доведіть, що кожне слово написано правильно.

Телефонний, щоденний, неблаганний, здоровенний, священний, скляний, орлиний, шалений.

II. Розберіть за будовою виділені слова.

551 I. Запишіть слова, розкриваючи дужки, у дві колонки залежно від написання: 1) з однією буквою *н*; 2) з двома буквами *нн*.

Оборо(н,нн)ий, качи(н,нн)ий, божестве-
(н,нн)ий, олов'я(н,нн)ий, магази(н,нн)ий,
магніт(н,нн)ий, силе(н,нн)ий, кі(н,нн)ий,
асфальт(н,нн)ий, рівни(н,нн)ий, риболов-
(н,нн)ий.

жаданний
шалений
силений
стараний

КЛЮЧ. Підкресліть першу букву в кожному слові першої колонки. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте початок приказки «...носа не підточить». Поясніть, що вона означає.

II. Розберіть за будовою перший прикметник.

552 I. Прочитайте речення, правильно наголошуючи прикметники.

нескінченний

1. Вів свою нескінченну пісню струмок (*Г. Тютюнник*). 2. І ліс, і річка мені здавалися чарівними й повними нескінченної краси... (*О. Досвітній*). 3. Я вірю в народ, що живе на Дніпрі, у сили його нездоланні (*М. Луків*). 4. Аж суне Вовк – такий страшений та здоровенний

(Л. Глібов). 5. І ось уже всі квіти і трави видаються висо-
чénним та густим лісом (С. Васильченко). 6. Ще сніг ков-
тала повідь широчénна... (Л. Костенко).

II. Випишіть прикметники, які виражають вищу чи найвищу міру якості. Ви-
діліть у них суфікси. Обґрунтуйте написання.

553 I. Утворіть прикметники від поданих іменників за допомогою суфіксів
-ин- або -н- і запишіть. Поясніть написання *н* і *нн* в утворених словах.

горобець

горобина

журавель

журавлина

II. Складіть і запишіть з кожним утвореним прикметником по одному ре-
ченню. За потреби використайте такі іменники: *крило, зоря, ягоди, алея,*
пір'я, клекіт, сік, варення.

554 I. Спишіть словосполучення, утворюючи від іменників, що в дужках,
прикметники. Позначте словотворчі суфікси.

(Дерево) стілець, (хвилина) перепочинок, (цегла) буди-
нок, (Різдво) колядка, (південь) вітер, (скло) виріб, (соло-
ма) стріха, (родина) оберіг, (туман) ранок, (пташина) спів,
(глина) кухлик, (бджола) віск.

II. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму «*Н* і *нн* у прикметниках».

555 I. Гра «Доберіть прикметник». До кожного виділеного іменни-
ка потрібно дібрати прикметник відповідно до змісту речення. При-
кметник має виражати вищу чи найвищу міру якості та мати суфікс
-énn- або -ánn- (-яnn-). За кожне правильно дібране слово – 1 бал.

- **Гора**, яка дуже висока.
- **Річка**, яка дуже широка.
- **Країна**, яку ніхто не може здолати.
- **Народ**, який ніхто не подолає.
- **Вороги**, яких ніщо не примирить.
- **Мрія**, яку не можна здійснити.

II. Запишіть словосполучення з виділених іменників та дібраних прикмет-
ників.

556 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть твір-мініатюру (5–6 речень), у якому висловіть своє
враження від зимової пори. У тексті використайте такі словосполучення:
безупинний сніг, невблаганна завірюха, ранній морозець, неказанна краса.

Варіант Б. Утворіть від іменників *вітер, день, пташина, журавель, зоря, туман* прикметники. Складіть невеликий текст (5–6 речень) про природу або туристичний похід, використавши утворені прикметники.

557 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму «Н і нн у прикметниках».

1. Рої бджоли(н,нн)і золоті над річкою про літо дзвонять (В. Підпалый). 2. У цій любові щось було свяще(н,нн)е... (Л. Костенко). 3. Вечір спадав тума(н,нн)ий (Ю. Смолич). 4. Не марнуй хвилин безці(н,нн)их (І. Жиленко). 5. За вікнами ніч, нескінче́(н,нн)а зимова ніч (М. Стельмах). 6. Люби життя у боротьбі щоде(н,нн)ій (Л. Забашта). 7. Орли(н,нн)им допитливим оком вимірював гетьман вражу силу (Я. Качура).

II. Підкресліть у першому реченні його члени. Надпишіть скорочено над кожним словом частину мови, до якої воно належить.

Культура мовлення

РОЗРІЗНЯЙМО

Незлічénний – який складається з великої кількості або має, становить велику кількість. **Незлічénий** – якого не порахували.

* * *

Несказáнный – якого не можна виразити, передати словами.

Несказáний – не виявлений певним чином, не виражений словами.

57. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ РАЗОМ І З ДЕФІСОМ

ПРИГАДАЙМО. Які слова називаємо складними?

558 А. Від яких двох слів утворено прикметник біля першого фото? Чи можна між цими словами вжити сполучник *і*?

шахово-шашковий клуб

легкоатлетичний манеж

Б. Від яких двох слів утворено прикметник біля другого фото? Чи можна між цими словами вжити сполучник *і*? А чи можна від одного слова до іншого поставити питання?

В. Поміркуйте, які складні прикметники пишемо з дефісом.

Складні прикметники пишемо *разом* або з *дефісом*.

Складний прикметник пишемо **РАЗОМ**, якщо

прикметник утворено від **за-
лежних** одне від одного слів
(від одного слова до іншого
можна поставити питання).

* * *

АЛЕ: 25-річний, 40-денний,
5-поверховий

правобережний
(берег як *и* й? *правий*)
волелюбний
легкозаймистий
новоутворений
водоочисний
триповерховий

Складний прикметник пишемо **З ДЕФІСОМ**, якщо:

прикметник утворено від **не-
залежних** одне від одного слів
(понять). Між цими словами
можна вжити сполучник *і*

музично-танцювальний
(музичний
і танцювальний)
фруктово-ягідний
військово-спортивний
південно-західний

прикметник означає відтінок
кольору або поєднання кіль-
кох кольорів, смаків.

АЛЕ: *жовтогарячий*, *чер-
воногарячий* (окремі кольори)

сліпучо-білий
темно-зелений
жовто-блакитний
кисло-солодкий

прикметник утворено повто-
ренням того самого слова або
слів із тим самим коренем

білий-білий
старий-престарий

Зверніть увагу!

Дефіс зберігаємо в прикметнику, утвореному від складного іменника, що пишемо з дефісом. Якщо ж прикметник утворено від складного іменника, який пишемо разом,

то дефіс не ставимо. **НАПРИКЛАД:** *івано-франківський* (бо *Івано-Франківськ*), *монголо-татарський* (бо *монголо-татари*), *віцепрезидентський* (бо *віцепрезидент*), *лісостеповий* (бо *лісостеп*).

ОРФОГРАМА

Написання складних прикметників разом і з дефісом

559 I. Прочитайте складні прикметники. Обґрунтуйте написання кожного слова разом і з дефісом.

Східнослов'янський, машинобудівний, молочно-м'ясний, військово-морський, свинцево-мідний, північно-східний, гіркувато-солоний, сіро-голубий, 90-метровий, мікрохвильовий.

II. Розберіть за будовою один прикметник (на вибір).

560 I. Запишіть послідовно лише ті прикметники, які пишемо разом. Обґрунтуйте свій вибір.

Темно/червоний, густо/заселений, ліво/бережний, південно/західний, електро/силовий, синьо/жовтий, кругло/лиций, історико/культурний, анти/вірусний, молочно/м'ясний.

КЛЮЧ. Підкресліть у виписаних словах першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення фразеологізму «*Розбити ...*». Поясніть, що цей фразеологізм означає.

II. Складіть і запишіть словосполучення з прикметниками, які залишилися невиписаними.

561 **ЧОМУ ТАК?** Чому прикметник *західноєвропейський* пишемо разом, а *північно-західний* – з дефісом? Скористайтеся поданим нижче матеріалом.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Європа (яка?) Західна

можна поставити питання від одного слова до іншого

ПІВНІЧНО-ЗАХІДНИЙ

північний і західний

між словами можна поставити сполучник *і*

562 I. Спишіть, знімаючи риси. Підкресліть і поясніть орфограми.

Українсько/мовний простір, військово/транспортний літак, яблучно/виноградний сік, світло/жовте таксі, мовно/

літературний конкурс, світло/сіра шафа, навчально/виховний заклад, широко/плечий хлопець, одно/сторонній рух, кисло/солодкий соус, дво/річне деревце, 4/кімнатна квартира, північно/західний вітер, жовто/гаряче сонце, науково/фантастичний фільм.

II. Оберіть два словосполучення, які можна поєднати в одному реченні. Складіть і запишіть таке речення.

563 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте значення словосполучення *українськомовний простір*? Що, на вашу думку, означає жити в українськомовному просторі?

564 I. Прочитайте текст. Як ви розумієте заголовок? Зіставте прочитане із зображенням на плакаті Національної поліції України. Поміркуйте, якою інформацією можна доповнити текст.

ЗАСВІТИСЬ У ТЕМРЯВІ!

Як пішоходу не потрапити в дорожньо/транспортну пригоду?

«У темну пору доби, особливо в осінньо/зимовий період, учасники дорожнього руху, одягнені неправильно, стають практично невидимими для водіїв, – розповідає речниця патрульної поліції Івано/Франківської області Христина Мриглід. – Зберегти життя можуть допомогти світло/відбивальні браслети, стрічки, жилети. 130–150 метрів – це відстань, на якій водій бачить пішохода з відбивачем у ближньому світлі фар».

За словами співрозмовниці, використання флікерів (маленьких значків або наклейок, які відбивають світло в темряві) на 85% знижує ризик потрапити в аварію (За В. Трудько. *Е-формат газети «Експрес»*).

II. Випишіть із речень тексту словосполучення зі складними прикметниками, знімаючи ризики. Обґрунтуйте написання.

III. Прочитайте подані нижче твердження. Знайдіть ті, які суперечать прочитаному тексту або змісту плаката Національної поліції України.

- Пішоходи, одягнені неправильно, стають практично невидимими для водіїв.
- Той, хто має на одязі флікер, ніколи не потрапляє в ДТП.
- Флікер допомагає побачити пішохода в нічний час.
- У темряві краще помітно пішохода в синій куртці, ніж у білій.

565 Підготуйте на основі тексту «Засвітіть у темряві!» та плакату Національної поліції України, наведених у попередній вправі, усне повідомлення (3–4 речення). Використайте складні прикметники.

566 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Підкресліть і обґрунтуйте орфограму «Написання складних прикметників разом і з дефісом».

1. Літако/будівна промисловість – одна з перспективних галузей економіки України. 2. На злітно/посадкову смугу Бориспільського аеропорту приземлився швидко/крилий лайнер. 3. Призначення десантно/штурмових військ – раптове захоплення ворога. 4. Високо/гірне озеро Синевир – одна з візитних карток Карпат. 5. Гірсько/лижний курорт – місце відпочинку та розваг. 6. Південно/західний вітер посилюється до чотирьох балів.

II. Розберіть за будовою складний прикметник, використаний у першому реченні.

567 ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ. I. Гра «Склади слово». Від кожної групи слів потрібно утворити складний прикметник і записати в зошит. За кожен правильно написаний прикметник – 1 бал.

ЗРАЗОК. *Стійкий, мороз – морозостійкий.*

Непроникний, вода; легкий, крила; фізика, математика; нагрівати, електрика; різати, метал; кислий, солодкий; корабель, будувати; військо, спорт; свіжий, спекти; двадцять, рік; заспокоювати, біль; жар, знижувати; темний, сірий; зерно, збирати.

II. Складіть і запишіть два речення з двома утвореними словами (на вибір).

568 I. Спишіть речення, знімаючи risks. Підкресліть та обґрунтуйте орфограму «Написання складних прикметників разом і з дефісом».

1. Рветься вперед яхта, а навкруг неї мчать такі самі швидко/крилі суперниці (А. Хижняк). 2. У сіро/блакитних тілах яблунь уже говорила весна (М. Вінграновський). 3. Біло/крилими кораблями плвли сліпучо/білі хмари (З. Тулуб). 4. А вітряк – немов жук шести/крилий (О. Ведмицький). 5. Вітер буйно/гривий волю чує (Л. Тендюк). 6. Поперек стежки лежало свіжо/зрубане дерево (В. Гжицький). 7. Три верби зелено/косі повставали понад ставом (П. Осадчук).

II. Розберіть два прикметники (на вибір) як частину мови.

58. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ПРИКМЕТНИК»

569 I. Прочитайте текст. Про який вид народного промислу в ньому йдеться? Які прикметники використовує автор для змалювання майстра?

МИСТЕЦТВО ГОНЧАРІВ

Що то за краса – глиняний посуд! Гончарі ліпили його на щоденну потребу, але оздоблювали, як велику коштовність.

Нога розкручувала схожий на дзигу гончарний круг, а руки тим часом формували зі старанно розмішаної глини миски, кухлі, горщики. Кожен рух у майстра точний, а око пильне й несхибне. Отож і глина слухняна.

Ось гончар поклав на круг невеликий шматок глини, умочив руки у воду – і вже росте між його чутливих долонь лискучий стовпчик, що перетворюється на посудину.

Готовий виріб майстер зрізає з круга тонесенькою д्रो-тиною та ставить сушитися. Після цього посуд розмальовують барвистими квітками й випалюють у спеціальній печі (За В. Рисцовим).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть спочатку три відносні прикметники, а потім – три якісні (на вибір). Обґрунтуйте свій вибір.

2. Спишіть виділені слова, підкресліть і поясніть орфограми. Розберіть ці слова за будовою.
3. Виконайте письмово розбір прикметника *гончарний* (третє речення тексту) як частини мови.

570 Запишіть послідовно словосполучення у дві колонки: 1) зі вставленою буквою *е*; 2) зі вставленою буквою *о*. Зверніть увагу на місце наголосу в прикметниках.

Грош..вий переказ, м^атч..вий рахунок, хвоц..ві зарослі, плюш..ва іграшка, травн..вий вечір, овоч..вий набір, кв^арц..ва лампа, тов^ариш..ва емблема.

КЛЮЧ. Підкресліть першу букву в кожному іменнику першої колонки. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву міста.

571 І. Складіть і запишіть словосполучення з кожним поданим прикметником так, щоб він був зазначеного в дужках розряду. Форму прикметника можна змінювати.

Золотий (відносний), золотий (якісний), солодкий (відносний), солодкий (якісний), вовчий (присвійний), вовчий (відносний), вовчий (якісний).

ІІ. Утворіть від виділеного прикметника ступені порівняння (просту й складену форми) та запишіть.

572 Хто зможе пригадати щонайменше п'ять географічних назв, у складі яких є прикметники? Запишіть ці назви. Наприклад: *Біла Церква, Південний Буг*.

573 І. Прочитайте речення. Замініть у кожному з них один із прикметників, що повторюється, синонімом. Запишіть відредаговані речення.

1. Ранок був чудовий і ми в чудовому настрої пішли на риболовлю. 2. Хлопець був щирий. Його щира розповідь вразила присутніх.

ІІ. Оберіть два використані у реченнях прикметники. Утворіть від них ступені порівняння (просту й складену форми).

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте тестові завдання

1. У формі давального відмінка вжито прикметник у реченні
- А Дощ ліниво зашарудів по розбухлій землі (*М. Стельмах*).
- Б Був білий світ не білий вже, а чорний (*Л. Костенко*).

В На поверхні води видно лише невелику частину айсберга (З підручника).

Г Квіти мати-й-мачухи ясно всміхаються весняному сонцю (Л. Павленко).

2. Присудком є прикметник у реченні

А Вже листопад підкрався з-за дубів... (Л. Костенко).

Б Після вранішньої зливи земля прозора й чиста (В. Дніпровський).

В Видно шляхи полтавської і славну Полтаву (І. Котляревський).

Г Ржали коні козацькі, і шаблі дзвеніли (Д. Білоус).

3. Якісними є всі прикметники в рядку

А цікава книга, рідна сторона, братів костюм

Б новий ноутбук, заяча душа, далека дорога

В залізний шолом, зоряний вечір, корисна порада

Г холодне серце, холодне повітря, зимовий холод

4. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Старовинну пісню мати вишиває голоском (Б. Гірський).

Б Глибокий вересень шумить крилом качиним (М. Вінграновський).

В Ця подорож така нежданна (Д. Павличко).

Г І зірок незліченні отари миготіли мені в саду (В. Симоненко).

5. Правильно утворено форму ступеня порівняння прикметника в рядку

А більш зеленіший **В** зеленіший усіх

Б самий зелений **Г** найбільш зелений

6. Потрібно відредагувати речення

А Річка більша від струмка.

В Тарас сильніший Івана.

Б Дуб вищий за яблуню.

Г Синій кит більший від усіх.

7. Разом треба писати *не* з прикметником у реченні

А Край дороги стояв (не)високий просторий будинок.

Б Наша сільська річка аж ніяк (не)глибока.

В Раптом пішов (не)великий, а дрібний дощ.

Г Дівчинка зовсім (не)схожа на свою сестру.

8. За допомогою суфікса *-ов-* утворюємо прикметник від кожного іменника в рядку

- А дощ, нуль, калина В гроза, травень, шовк
Б калач, ліс, куля Г плащ, кришталь, поле

9. Разом треба писати обидва слова в рядку

- А жовто/гарячий, кисло/солодкий
Б військово/спортивний, ракето/будівний
В сніжно/білий, поле/захисний
Г чорно/бровий, ліво/бережний

10. Складіть по одному реченню з такими словами: *невисокий; не високий*.

Проект

Укладіть тематичний мінісловник прикметників. Для цього об'єднайтеся в групи. Кожна група обирає одну із запропонованих тем, до якої добирає 15–20 прикметників. Слова потрібно розташувати в алфавітному порядку. Також можна пояснити лексичне значення маловідомих слів.

Тематичні групи до словника: 1) зовнішність людини (*світлоокий*); 2) якості людини (*дбайливий*); 3) тваринний і рослинний світ (*швидкорослий*); 4) довкілля (*сонячний*); 5) техніка, виробництво (*електричний*); 6) віртуальний простір (*онлайнний*).

Моя сторінка

ПРИКМЕТНИКИ-ЧЕПУРУНИ

В українській мові словами-красеннями стали прикметники *весняний, волошковий, калиновий, світлітквий* і подібні. Ви помітили, що на кожному слові поставлено два наголоси? Вибирайте, який більше до вподоби. Подивіться, як використовують наголошення цих прикметників поети:

1. *Тоді я вийду до своєї вишеньки через пісень **калінові** мости* (Б. Олійник); 2. *На мостах **калінових** **калінові** знамена* (Д. Білоус).

Прикметникам немовби хочеться то зберегти наголос іменників, від яких вони утворилися, то виробити власне наголошення (*І. Вихованець*).

– Знаєш, дідусю, а мій собака більш розумніший за сусідського Рябка.

Дідусь посміхнувся:

– Можливо, він і розумніший, а от ти, схоже, не дуже уважний на уроках української мови.

Пояснить, чому дідусь зробив такий висновок.

І ТАКЕ БУВАЄ!

УСМІХНІМОСЯ

ДИТИНА В МНОЖИНІ

– Миколко, як буде іменник *людина* в множині? – запитує вчитель.

– Люди, – відповідає учень.

– А як буде в множині іменник *дитина*?

– Близнята.

НА ДОЗВІЛІ

БЕСЕЛА ВІКТОРИНА

Дайте відповіді на запитання-жарти, використовуючи прикметники.

1. З якого посуду не їдять?
2. Яким гребенем не можна розчесатися?
3. Який вузол не можна розв'язати?
4. Під яким кущем сидить заєць, коли йде дощ?
5. Якою косою трави не накосиш?

СКОРОМОВКИ

Женчик, женчик невеличкий, на женчику – черевички, і шапочка чорненька, і латочка червоненька.

Мусій, муку сій, печи паляниці, клади на полиці.

ЧИСЛІВНИК

59. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Про числівники кількісні й порядкові, їхні морфологічні ознаки та синтаксичну роль

ПРИГАДАЙМО. На які питання відповідають числівники?

574 А. У якому реченні є числівник?

Рухайтесь прямо; через сімсот метрів поверніть праворуч.

Рухайтесь прямо, не поспішайте; згодом поверніть праворуч.

Б. У якому реченні інформацію передано точніше, конкретніше?

В. Зробіть висновок, яку роль виконують числівники в мовленні.

Числівник – це самостійна частина мови, що означає число, кількість предметів або порядок їх під час лічби й відповідає на питання скільки? котрій?. **НАПРИКЛАД:** *три, двадцять чотири, семеро, п'ятий, шість сьомих.*

Групи числівників за значенням

Кількісні

означають число або кількість предметів і відповідають на питання скільки?

одинадцять, п'ятеро

Порядкові

означають порядок предметів під час лічби й відповідають на питання котрій?

сьомий, сорок перший

Кількісні числівники змінюємо за відмінками, а порядкові – за родами, числами й відмінками.

Числівники (найчастіше в сполученні з іменником) можуть бути різними членами речення. **НАПРИКЛАД:**

1. Два хлопчики ловили рибу 2. Учні прочитали три сторінки. 3. Заняття відбудеться в шостій аудиторії.
4. Вісім мінус три – пять.

Зверніть увагу!

Слова *пів, півтора, півтори, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот* є числівниками.

Слова *багато, небагато, мало, чимало* будуть числівниками лише в сполученні з іменниками. **НАПРИКЛАД:** *багато учнів, чимало прізів*.

575 I. Прочитайте прислів'я, приказки й фразеологізми. Поясніть їхнє значення. За потреби скористайтеся словником.

Знати, як свої п'ять пальців. Бути на сьомому небі. Семеро одного не чекають. Сім п'ятниць на тиждень. За двома зайцями не женися. Робить п'яте через десяте. Грати першу скрипку. Одне поліно й у печі не горить. Співати в один голос. Обходити десятою вулицею.

II. Випишіть числівники в дві колонки залежно від групи за значенням: 1) кількісні; 2) порядкові. На які питання відповідають числівники кожної групи?

III. Складіть усно речення, використавши один із поданих фразеологізмів.

576 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Поставте по черзі одне одному запропоновані питання і дайте на них відповіді. Зверніть увагу на правильність наголошування числівників.

1. Зі скількох років особа зобов'язана отримати паспорт громадянина України?

одинадцять
чотирнадцять

2. У якому році Верховна Рада ухвалила Конституцію України?

3. Скільки буде, якщо від п'ятнадцяти відняти чотири?

4. О котрій годині ранку ти прокидаєшся, коли йдеш до школи, а о котрій – у вихідний день?

577 I. Прочитайте текст. Поміркуйте, у текстах якого стилю мовлення числівники використовуємо частіше. Аргументуйте свою думку.

НАША ПЛАНЕТА

Земля рухається навколо Сонця по орбіті, що має форму еліпса. Повне обертання здійснюється за триста шістьдесят п'ять діб і шість годин. Для зручності шість годин сумують

протягом чотирьох років до однієї доби. Ось чому кожний четвертий рік є високосним і має триста шістдесят шість діб (у календарі з'являється двадцять дев'яте лютого) (З довідника).

II. Випишіть із тексту словосполучення «числівник + іменник». Надпишіть скорочено над числівником його групу за значенням.

578 I. Запишіть подані слова в дві колонки залежно від частини мови: 1) числівники; 2) інші частини мови. Обґрунтуйте свій вибір.

Чотири, подвоїти, мільйон, п'ятірка, десятий, дванадцять, десятка, перший, двійка, кільканадцять, потрійний, півтора, шестеро, ушосте.

II. Запишіть транскрипцію виділеного слова.

Міжнародна космічна станція на орбіті довкола Землі

Групи числівників за будовою

Числівники за будовою

Прості

Мають один корінь:
*п'ять, сорок,
тисяча*

Складні

Мають два й більше коренів:
триста, вісімдесят

Складені

Складаються з двох і більше окремих слів:
*двадцять два,
сто чотири*

Правопис

Складні числівники пишемо разом, а складені – окремо. **НАПРИКЛАД:** *п'ятдесят; сто чотири; триста сорок восьмий.*

У кінці деяких числівників після *т* пишемо м'який знак (*п'ять, дев'ять*). Проте всередині складних числівників м'який знак **не пишемо**. **НАПРИКЛАД:** *п'ятнадцять, шістдесят, дев'ятсот.*

579 I. Випишіть спочатку прості числівники, далі – складні, а потім – складені. Яке одне слово залишилося невиписаним? Чому?

Шістдесят, дев'ять, двадцять п'ять, мільярд, дев'яносто, сто дев'ятнадцять, дев'ятсот, десятка, сорок, шість третіх, двісті, тисяча п'ятнадцять.

II. Підкресліть орфограму «М'який знак у числівниках».

580 I. Спишіть. Підкресліть члени речення.

ЗРАЗОК. Акторка знялася в чотирьох фільмах.

1. Сусід посадив чотири яблуни. 2. Два автомобілі зупинилися на узбіччі. 3. Пасажир придбав квиток у шостий вагон. 4. Мешканців розселили в трьох кімнатах. 5. Денис перегорнув дванадцятку сторінку. 6. Бабуся принесла чотири лимони. 7. П'ять плюс три – вісім.

II. Знайдіть у реченнях порядкові числівники. Визначте усно їхній рід, число, відмінок.

581 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви працюєте ведучим / ведучою на радіостудії. Вам необхідно озвучити оголошення. Знайдіть на одному з офіційних сайтів будь-якої установи коротку інформацію, де є числівники. Наприклад: розклад шкільних дзвінків; розклад руху транспорту; графік кіносеансів; графік роботи магазину тощо. Сформулюйте оголошення та озвучте його, чітко вимовляючи числівники.

582 I. Утворіть від кількісних числівників іменники та порядкові числівники й запишіть.

ЗРАЗОК. *Двадцять – двадцятка; двадцятий.*

Два, одинадцять, шістнадцять, сто, двісті, п'ятдесят, тридцять.

II. Складіть і запишіть речення з одним утвореним порядковим числівником. Підкресліть його відповідно до синтаксичної ролі.

583 Виконайте тестові завдання.

1. Числівниками є обидва слова в рядку

А чотири, п'ятірка

В подвоїти, сорок

Б уперше, десять

Г тисяча, вісім

2. Орфографічну помилку допущено в реченні
 А Дідусеві виповнилося шістьдесят п'ять років.
 Б Купили дев'ятнадцять кілограмів картоплі.
 В Автобус проїхав п'ятсот кілометрів.
 Г Будинок має шістнадцять поверхів.
3. Порядковий числівник є в словосполученні
 А через чотири кілометри В після першого уроку
 Б на шести поверхах Г більше трьох разів
4. Складними є всі подані числівники, ОКРІМ
 А мільйон В вісімдесят
 Б дев'яносто Г двісті
5. Зайвим за значенням є числівник
 А кілька Б декілька В півтори Г перший

584 I. Спишіть речення, записуючи цифри словами. Поясніть написання числівників із м'яким знаком або без нього.

- Довжина річки Ніл – 6671 кілометр.
- Довжина Дніпра – 2285 кілометрів, Тиси – 966, а Південного Бугу – 792.
- Найбільша глибина Азовського моря – 14 метрів, а Балтійського – 459.
- У Світовому океані нараховують 18 тисяч видів риб.

II. Визначте, яким за будовою є кожен числівник та до якої групи за значенням належить.

п'ятсот
п'ятдесят
шістсот
шістдесят

60. РОЗРЯДИ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Про цілі, дробові й збірні кількісні числівники

585 А. Прочитайте числівники. Чи всі вони є кількісними?

вісім
десять
двадцять

дві третіх
одна шоста
п'ять сьомих

двоє
восьмеро
шестеро

- Б. Які з поданих числівників ви назвали б цілими числами, які – дробовими, а які – збірними?
- В. Поміркуйте, чим дробові числівники відрізняються від цілих чисел?

Кількісні числівники поділено на три розряди.

Розряд	Що означають	Приклади
цілі числа	кількість окремих предметів	<i>десять, сорок шість</i>
дробові	кількість частин від цілого	<i>одна восьма, півтора</i>
збірні	кількість предметів як одне ціле	<i>двоє, обидва, шестеро</i>

Зверніть увагу!

Ціле число можемо сполучати з дробовим за допомогою сполучника *і*. **НАПРИКЛАД:** *п'ять і шість десятих; п'ять цілих і шість десятих.*

586 Запишіть кількісні числівники в три колонки залежно від розряду: 1) цілі числа; 2) дробові; 3) збірні.

Чотири, одна шоста, одинадцяттеро, п'ятдесят, четверо, чотири п'ятих, тисяча, обидві, півтора, двісті.

587 І. Спишіть прислів'я, записуючи на місці пропуску один із поданих числівників у відповідній формі. Кожен числівник ви можете використати двічі.

сім / сьомий / семеро

1. Тримати за ... замками. 2. Відчувати себе на ... небі.
3. ... одного не ждуть. 4. Працювати до ... поту. 5. Наговорив ... мішків гречаної вовни. 6. Один із сошкою, а ... з ложкою.

II. Визначте групу за значенням і розряд (якщо є) використаних числівників.

Збірні числівники

Збірні числівники утворюємо тільки від числівників від *двох* до *двадцяти* та від числівника *тридцять*. **НАПРИКЛАД:** *семеро, десятеро*. Від деяких збірних числівників можна утворити слова з пестливим значенням: *трійко, п'ятірко*.

Збірні числівники поєднуємо не з усіма іменниками.

Збірний числівник поєднуємо тільки з іменником:

який є назвою істоти чоловічого роду	<i>трое коней, семеро хлопців</i>
який є назвою неістоти середнього роду або назвою малої за віком тварини	<i>двое вікон, троє ведмежат</i>
який має форму лише множини	<i>четверо дверей, троє саней</i>

Зверніть увагу!

З іменниками жіночого роду вживаємо тільки збірний числівник *обидві*. **НАПРИКЛАД:** *обидві сестри, обидві дівчини*.

588 I. Оберіть із поданого переліку лише ті іменники, з якими можна поєднати збірні числівники. Поясніть свій вибір.

Будинок, підліток, ножиці, цукор, каченя, козак, олея, вікно, дівчинка, день, око, автомобіль.

II. Складіть і запишіть словосполучення, поєднавши обрані іменники із збірними числівниками.

589 I. Знайдіть три речення, у яких недоречно вжито збірні числівники. Поясніть суть допущених помилок.

1. Четверо гелікоптерів кружляли над полем. 2. Обидві стюардеси були досвідченими. 3. На полювання вийшло троє мисливців. 4. Троє біатлоністок завоювали золоті медалі. 5. На посту залишилося двоє охоронців. 6. Двоє кораблів було пошкоджено.

II. Складіть і запишіть речення із числівниками *семеро, дев'ятеро*.

590 **ПОПРАЦЬОУЄ В ПАРАХ.** I. Розподіліть між собою групи числівників. Продиктуйте свої числівники однокласнику (однокласниці) й перевірте правильність написання.

Група 1. Одинадцять, тридцять шість, чотири сьомих, п'ятдесят, п'ятсот, шістсот, мільйон, тисяча двадцятий.

Група 2. Чотирнадцять, п'ять шостих, шістдесят, дев'ятсот, кількасот, мільярд, двадцять, двісті сьомий.

II. Знайдіть числівники на позначення цілих чисел, від яких можна утворити збірні числівники.

591 Хто пригадає п'ять літературних творів (казок, оповідань, повістей, віршів, пісень), кінофільмів чи мультфільмів, у назвах яких є числівники? А хто ще більше?

592 I. Утворіть і запишіть словосполучення, вибравши з дужок потрібне слово. Обґрунтуйте свій вибір.

Семеро (хлопців, дівчат), четверо (козаків, дубів), троє (вікон, сестер), десятеро (автобусів, пасажирів), двоє (дверей, кімнат), троє (доріг, саней), двоє (років, століть).

II. Складіть і запишіть одне речення, використавши два словосполучення.

61. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ, ЦЮ ОЗНАЧАЮТЬ ЦІЛІ ЧИСЛА

Про закінчення числівників та особливості вживання їх у непрямих відмінках

ПРИГАДАЙМО. Які відмінки має іменник і прикметник?

593 А. Розгляньте зразки відмінювання числівників *один, два, три, чотири*.

Числівник *один*

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н.	один	одна	одне, одно	одні
Р.	одного́	одної́, однієї́	одного́	одних
Д.	одному́	одній	одному́	одним
Зн.	один, одного́	одну	одне, одно	одні, одних
Ор.	одним	одною, однією	одним	одними
М.	(на) одному́, одні́м	(на) одній	(на) одному́, одні́м	(на) одних

Числівники *два, три, чотири*

	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід		
Н.	два	дві	три	чотири
Р.	двох	двох	трьох	чотирьох
Д.	двом	двом	трьом	чотирьом
Зн.	два, двох	дві, двох	три, трьох	чотири, чотирьох
Ор.	двома	двома	трьома	ртьох
М.	(на) двох	(на) двох	(на) трьох	чотирма (на) чотирьох

Б. Розкажіть про закінчення поданих іменників у родовому та орудному відмінках.

В. Зробіть висновок, у яких відмінках подані числівники мають паралельні форми.

Зверніть увагу!

У формі **орудного** відмінка числівник *чотири* має закінчення *-ма*. М'який знак не пишемо – *чотирма*.

594 Провідмініайте письмово одне з поданих словосполучень.

Один будинок, одна галявина, три дороги, чотири ялинки.

чотирьох
чотирьом
чотирма

595 Спишіть прислів'я і приказки, ставлячи подані в дужках числівники в потрібній відмінковій формі. Визначте відмінок кожного числівника.

1. З (одна) квітки весна ще не починається. 2. За (один) вченого (два) невчених дають. 3. З (один) волом хліба не доробишся. 4. З (одна) ягоди немає вигоди. 5. За (два) зайцями поженешся – жодного не піймаєш. 6. (Два) правди не буває. 7. (Одна) рукою в долоні не заплещеш.

5–20, 30

Числівники від *п'яти до двадцяти, тридцять, кільканадцять* в усіх відмінках, крім називного, мають паралельні форми. **НАПРИКЛАД:**

Н.	п'ять	сім
Р.	п'яти, п'ятьох	семи, сімох
Д.	п'яти, п'ятьом	семи, сімом
Зн.	п'ять, п'ятьох	сім, сімох
Ор.	п'ятьма, п'ятьома	сьома́, сімома
М.	на / у п'яти, п'ятьох	на / у семи, сімох

Зверніть увагу на орудний відмінок! **СКІЛЬКОМА?**

У **знахідному** відмінку числівники від *двох до двадцяти, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* мають форму **називного** відмінка (якщо іменник, з яким сполучаємо числівник, означає **неістоту**) або форму **родового** відмінка (якщо цей іменник означає **істоту**). **ПОРІВНЯЙМО:** подарував *три троянди*; бачив *трьох тигрів*.

Зверніть увагу!

У числівниках *шість, сім і вісім* під час відмінювання відбувається чергування голосних (*шести, семи, восьми*).

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного й знахідного, мають закінчення *-а*. **НАПРИКЛАД:** *близько сорока днів, у ста будинках.*

596 I. Провідмініайте подані числівники спочатку усно, а потім – письмово. Наведіть у непрямих відмінках паралельні форми (якщо є).

Шість, двадцять, сорок.

II. Перевірте, чи правильно ви написали числівники в орудному відмінку. Виділіть закінчення в цьому відмінку.

Н.	сорок
Р.	сорока
Д.	сорока
Зн.	сорок
Ор.	сорока
М.	на/у сорока

597 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому лише в першому реченні виділене словосполучення можна вважати граматично правильним?

1. Учителька похвалила **трьох** дітей.
2. Учителька похвалила **три** дитини.

Десятки, сотні

У числівниках на позначення **десятків** (*п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, кількадесят*) відмінюємо лише **другу частину**.

У числівниках на позначення **сотень** (від *двохсот до дев'ятисот, кількасот*) відмінюємо **обидві частини**. **ПОРІВНЯЙМО:**

	Десятки	Сотні	
Н.	шістдесят	шістсот	двісті
Р.	шістдесяти, шістдесятьох	шестисот	двохсот
Д.	шістдесяти, шістдесятьом	шестистам	двомстам
Зн.	шістдесят, шістдесятьох	шістсот	двісті
Ор.	шістдесятьма, шістдесятьома	шістьмастами, шістьомастами	двомастами
М.	на/у шістдесяти, шістдесятьох	на/у шестистах	на/у двохстах

Числівники *тисяча, мільйон, мільярд* відмінюємо як іменники. **НАПРИКЛАД:** *тисячею, мільйоном, мільярдом* і т. д.

Складені числівники

У складених кількісних числівниках **кожне слово** відмінюємо **окремо**.

598 Розгляньте таблицю. Порівняйте форми орудного відмінка числівників *дев'яносто, шістдесят, шістсот, чотириста*. Обґрунтуйте правильний варіант.

	Орудний відмінок	
	Правильно	НЕправильно
90	дев'яноста	дев'яностами
60	шістдесятьма/шістдесятьома	шестидесятьма
600	шістьмастами/шістьомастами	шестистами
400	чотирмастами	чотирьомастами

599 I. Спишіть речення, замінюючи цифри словами. Підкресліть орфограму «М'який знак у числівниках».

Сума чисел 500 і 50 дорівнює 550.

II. Провідмініайте числівник *п'ятсот п'ятдесят*.

600 I. Запишіть числівники у формі родового й орудного відмінків. Наведіть паралельні форми виділеного числівника.

П'ятнадцять, сімсот тридцять шість, тисяча п'ятсот сорок сім, три тисячі шістдесят, кількасот.

II. Складіть і запишіть речення з одним із числівників у формі орудного відмінка.

601 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою групи сполучень слів. Спишіть, замінюючи цифри словами. Перевірте одне в одного правильність виконання.

1. Після 40 років, замість 6 учнів, на 10 будинках, із 60 туристами, нагодував 3 поросят.

2. Після 90 днів, замість 5 учениць, на 20 автобусах, із 50 виборцями, напоїв 4 лоша́т.

602 Спишіть речення, замінюючи цифри словами.

1. Дитинчата китів набирають щодня більше 80 кілограмів. 2. Близько 70 відсотків живих істот на Землі – це бактерії. 3. Новонароджена газель може розігнатися до 95 кілометрів за годину. 4. Імператорські пінгвіни можуть пірнати на глибину до 500 метрів. 5. Колібри махають крилами від 60 до 80 разів за секунду.

603 Провідмініайте одне з поданих сполучень слів спочатку усно, а потім – письмово.

1. Сімсот сімдесят сім гривень.
2. Вісімсот вісімдесят вісім кілограмів.

604 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам потрібно в месенджері повідомити мамі (татові, сестрі, брату), скільки часу ви були в магазині, що там купили, скільки грошей витратили, скільки залишилося, о котрій годині повернетесь. Напишіть відповідне коротке повідомлення. Числа запишіть словами.

двісті гривень
о шостій годині
через двадцять
хвилин
два кілограми
пів буханки

605 I. Знайдіть у кожній парі складених числівників неправильну відмінкову форму. Поясніть свою відповідь.

вісімсот восьми
п'ятьмастами шестидесятьма
сто двадцятьма дев'ятьма
чотиристам шести
чотирьомастами
тридцяти сіми
двомстами сорока трьома
дев'ятстами п'ятидесятьма
шістсот трьох

восьмисот восьми
п'ятьмастами шістдесятьма
ста двадцятьма дев'ятьма
чотирьомстам шести
чотирмастами
тридцяти семи
двомастами сорока трьома
дев'ятьмастами п'ятдесятьма
шестисот трьох

II. Складіть і запишіть речення з одним із поданих числівників.

606 Прочитайте вголос математичні вирази. Запишіть їх, замінюючи цифри й знаки словами.

ПРАЗОК. *До трьохсот сімдесяти шести додати десять.*

1. $86 + 8$
2. $375 - 18$
3. $4532 + 777$
4. $642 - 14$
5. $785 + 48$
6. $64 - 11$

607 I. Спишіть, замінюючи цифри словами. Прочитайте текст уголос, правильно вимовляючи числівники.

ПЕРШІ АВТОМОБІЛЬНІ ПЕРЕГОНИ

Перші перегони на автомобілях відбулись у Франції в 1894 році. Учасники мали проїхати 126 км від Парижа до Руана, а потім повернутися назад. Дійти до фінішу вдалося лише 21 автомобілю зі 100.

Під час перегонів разом з учасниками їхав американський репортер... на велосипеді! Не дивуйтеся, адже швидкість перших авто була лише близько 18 км/год (З довідника).

II. Прочитайте поданий нижче текст. Знайдіть у ньому неправдиву інформацію. Обґрунтуйте свою відповідь. Поясніть, чим може бути небезпечна фейкова інформація.

Усі учасники перших автомобільних перегонів у Франції намагалися дійти до фінішу. Але лише двадцять одне авто зуміло подолати відстань у 252 км. Переможцю це вдалося зробити майже за десять годин.

Увага!
Фейк!

608 I. Спишіть, замінюючи цифри словами.

1. Протягом доби немовля кита випиває до 400 літрів материнського молока. 2. Жайворонка не видно, коли він злітає на висоту до 300 метрів, а його пісню чути навіть з висоти 600 метрів. 3. Довжина китів сягає 33 метрів, а вага – 120 тонн. 4. У звичайного садового слимака 14 175 зубів. 5. Жук-носоріг важить усього 14 грамів, а може тягти вантаж до 1580 грамів.

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір першого речення.

III. Сформулюйте за змістом прочитаного два запитання, у відповідях на які потрібно було б використати числівники. Відповіді на запитання запишіть. Числа записуйте словами.

62. ВІДМІНЮВАННЯ ДРОБОВИХ І ЗБІРНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Про те, як відмінюємо чисельник і знаменник дробового числівника та про секрети відмінювання збірних числівників

ПРИГАДАЙМО. Що означають математичні терміни *чисельник* і *знаменник*?

609 А. Розгляньте зразки відмінювання дробових числівників.

Н.	дві п'ятих	шість десятих
Р.	двох п'ятих	шести десятих
Д.	двом п'ятим	шести десятим
Зн.	дві п'ятих	шість десятих
Ор.	двома п'ятими	шістьма десятими
М.	на / у двох п'ятих	на / у шести десятих

- Б. Визначте, яку частину (чисельник чи знаменник) в поданих числівниках відмінюємо як відповідний кількісний числівник, а яку – як порядковий.
В. Зробіть висновок про особливості відмінювання дробових числівників.

Дробові числівники

У дробових числівниках першу частину відмінюємо, як відповідний кількісний числівник, а другу – як порядковий. Зразок такого відмінювання наведено у вправі 610.

Дробові числівники *півтора́, півтори́, півтора́ста* (*півтора відра, півтори тисячі*) не відмінюємо.

Зверніть увагу!

Дробові величини можемо позначати словами *половина* ($1/2$), *третина* ($1/3$), *чверть* ($1/4$).

610 I. Прочитайте речення. Знайдіть числівники, визначте їхній розряд та відмінок.

1. За одну десятю секунди космічний корабель пролітає один кілометр.

2. Молоко коров'яче містить три цілих й одну десятю відсотка білків.

3. Найбільші звірі Арктики – моржі. Вони важать дві з половиною тонни.

II. Провідмініайте виділений числівник спочатку усно, а потім – письмово.

611 Спишіть словосполучення, записуючи цифри словами.

До $4/3$ грама, понад $1/4$ мільйона, від $2/4$ відсотка, через $1/2$ години, на $1/6$ планети.

612 Прочитайте вголос математичні вирази. Запишіть, замінюючи цифри й знаки словами.

ЗРАЗОК. До однієї цілої і двох шостих додати сім восьмих.

1. $3/8 + 1/2$

3. $70,6 - 14$

2. $7/2 - 1/6$

4. $4 \frac{3}{4} + 3/5$

613 Провідмініайте письмово числівник *шість цілих і чотири десятих*.

Збірні числівники

Збірні числівники в непрямих відмінках мають такі самі відмінкові форми, як і відповідні кількісні числівники.

Збірні числівники *обидва, обидві* відмінюємо за поданим нижче зразком.

Н.	четверо	обидва, обидві
Р.	чотирьох	обох
Д.	чотирьом	обом
Зн.	четверо, чотирьох	обидва, обидві
Ор.	чотирма	обома
М.	на/чотирьох	на/у обох

614 Спишіть словосполучення, уставляючи на місці пропусків подані у рамці збірні числівники у відповідній формі. Кожен числівник ви можете використати лише один раз.

допомогли ... бабусям
зустріли ... мандрівників
прийшли з ... побратимами
записали ... відвідувачів
нагородили ... винахідників
жалюзі на ... вікнах

обидві
трое
четверо
десятеро
тринадцятеро
двоє

615 I. Прочитайте словосполучення. У яких із них кількісні числівники можна замінити на відповідні збірні?

Шість цукерок, три блокноти, два однокласники, сто глядачів, дев'ять спортсменів, двадцять років, чотири лимони, шість яблук, вісім яблунь.

II. Провідмініайте за відмінками й запишіть словосполучення із збірними числівниками.

616 Складіть і запишіть чотири речення на запропоновані теми. Використайте в кожному реченні дробовий числівник.

1. Рецепт улюбленої страви. 2. Сільськогосподарські роботи. 3. Екологія та охорона довкілля. 4. Рослинний і тваринний світ.

617 I. Прочитайте текст уголос, а потім спишіть його, замінюючи цифри словами. Над кожним числівником скорочено надпишіть відмінок.

КНИЖКИ-РЕКОРДСМЕНИ

Найбільшою книжкою у світі є «Суперкнига». Її розміри 2,74 на 3,07 метра, а вага – 252,6 кілограма. Вона має 300 сторінок і була опублікована в Денвері, США, в 1976 році.

Найменша книжка опублікована в 1985 році в Шотландії в кількості 85 примірників. Це дитяча казка «Старий король Коул». Вона була надрукована на папері розміром

близько 1 міліметра квадратного. Її сторінки потрібно перегортати обережно за допомогою голки (З довідника).

В. Рекуненко.
На дозвіллі

II. Хто швидше визначить, скільки власних назв ужито в тексті?

618 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які книжки ви любите читати? А які кінофільми дивитися?

Культура мовлення

Як правильно читати дробові числівники

$1/2$ – одна друга

$2/3$ – дві третіх

$2/7$ – дві сьомих

$3/4$ – три четв'єртіх

$3/5$ – три п'ятих

$4/3$ – чотири третіх

$5/2$ – п'ять других

$9/10$ – дев'ять десятих

63. ВІДМІНЮВАННЯ ТА НАПИСАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Про відмінкові форми порядкових числівників, а також про позначення дат і годин

ПРИГАДАЙМО. Чи змінюємо прикметники за родами й числами?

619 А. Розгляньте зразок відмінювання словосполучення з порядковим числівником.

Н.	двадцять третій день
Р.	двадцять третього дня
Д.	двадцять третьому дню
Зн.	двадцять третій день
Ор.	двадцять третім днем
М.	(на) двадцять третьому дні

Б. Чи обидва слова в складі порядкового числівника під час відмінювання змінили свою форму?

В. Зробіть висновок про особливості відмінювання порядкових числівників.

Порядкові числівники

Порядкові числівники змінюємо за родами, числами й відмінками, як прикметники.

У роді, числі й відмінку ці числівники узгоджуємо з іменником, від якого вони залежать. **НАПРИКЛАД:** шостий клас, шостого класу, шості класи.

Відмінювання

Порядкові числівники відмінюємо, як прикметники твердої групи, крім числівника *третій* (*третья, третье*), який відмінюємо, як прикметник м'якої групи.

У складених порядкових числівниках відмінюємо тільки останнє слово. **НАПРИКЛАД:**

Н.	третій	триста п'ятдесят сьомий
Р.	третього	триста п'ятдесят сьомого
Д.	третьому	триста п'ятдесят сьомому
Зн.	третій, третього	Н. в. або Р. в.
Ор.	третім	триста п'ятдесят сьомим
М.	(на) третьому, третім	(на) триста п'ятдесят сьомому (сьомім)

Зверніть увагу!

У реченні порядкові числівники є означеннями. **НАПРИКЛАД:** Жили в двадцять першій квартирі.

620 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою групи словосполучень. Провідмініайте їх письмово. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

Група 1. Десята буква; двадцять перше століття.

Група 2. Дванадцята сторінка; тридцять шостий день.

621 I. Спишіть словосполучення, замінюючи подані в дужках цифри відповідними порядковими числівниками.

(99) стаття Конституції; зупинка на (756) кілометрі; народивсь у (1995) році; на (45) хвилині матчу; після (19) години; записано на (87) сторінці; місце в (14) вагоні.

II. Складіть і запишіть діалог-розпитування (4–5 реплік), використавши одне з поданих словосполучень.

622 Хто за одну хвилину пригадає три прислів'я (приказки) з порядковими числівниками? А хто ще більше?

Правопис

Порядкові числівники із *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний* пишемо **разом**. **НАПРИКЛАД:** *трьохсотий, п'ятитисячний, шестимільйонний*.

Зверніть увагу!

Потрібно розрізняти порядкові числівники й складні прикметники. **ПОРІВНЯЙМО:**

Числівники	Прикметники
<i>чотирьохтисячний двадцятимільйонний</i>	<i>чотириденний двадцятирічний</i>

623 I. Знайдіть у кожному рядку «зайве» слово. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Стомільйонний, двохтисячний, чотирикутний.
2. Стовідсотковий, п'ятитисячний, шестисотий.
3. П'ятнадцятий, десятиповерховий, шістдесятый.
4. П'ятитисячний, семимільйонний, восьмирічний.

II. Виконайте словотвірний розбір слів одного з рядків (на вибір).

624 I. Утворіть від кожної групи слів порядковий числівник і запишіть.

ЗРАЗОК. *Два, сто – двохсотий.*

Сто, мільйон; шість, сто; п'ять, мільйон; чотири, мільярд; шість, тисяча; сім, мільйон; п'ятдесят, два, мільйон; вісімнадцять, тисяча; сто, двадцять, тисяча.

II. Складіть і запишіть речення з одним утвореним числівником (на вибір).

625 Напишіть відповіді на запитання, використавши порядкові числівники. За потреби скористайтеся довідкою. Цифри запишіть словами.

1. Коли відзначають День Незалежності України?
2. Коли народився Тарас Шевченко?
3. Коли відзначають День української писемності та мови?
4. У якому році представниця від України вперше стала переможницею пісенного конкурсу «Євробачення»?

ДОВІДКА. 9 березня 1814 року; 24 серпня; 9 листопада; у 2004 році.

Числівники на позначення дат і часу

У датах назви місяців уживаємо тільки в родовому відмінку однини. **НАПРИКЛАД:** *перше січня, до першого січня, першому січня, з першим січня.*

626 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому з двох запропонованих речень лише перше можна вважати таким, у якому немає помилок.

1. Вітаю з 1 квітня!
2. Вітаю з 1 квітням!

627 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки й записуючи назву місяця у відповідному відмінку.

1. Зустрінемося 26 (вересень). 2. Фестиваль пройде з 16 по 20 (лютий). 3. Інтерв'ю записано 17 (квітень). 4. Вибори пройдуть 24 (березень). 5. Наказ підписано після 4 (листопад). 6. Прем'єру призначено на 16 (лютий). 7. Набір учнів завершено 31 (серпень).

II. Запишіть словами число й місяць свого народження. Провідмінійте це сполучення за відмінками.

628 Доповніть речення числівниками на позначення часу й запишіть. За потреби використовуйте іменники *година, хвилина, вечір, ранок, день, ніч.*

ЗРАЗОК. *Магазин зачиняють о двадцятій годині.*

1. Початок футбольного матчу о 2. Електричка прибуває о 3. Години роботи аптеки: з ... до 4. Я лягаю спати після 5. Брат приїжджає о 6. Комендантська година триває з ... до 7. Усі мають повернутися до

629 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що до вас звернулися із запитанням «Котра година?». Використавши зображення годинників, дайте усні відповіді на це запитання.

Запам'ятайте!
КОТРА
ГОДИНА?

ЗРАЗОК. *Пів на другу годину дня; тринадцята година тридцять хвилин; за тридцять хвилин друга*

630 Складіть і запишіть речення, які були б відповідями на запропоновані запитання.

1. О котрій годині ви лягаєте спати?
2. Скільки хвилин ви витрачаєте на ранкову гімнастику та водні процедури?
3. О котрій годині ви снідаєте?
4. О котрій годині ви виходите з дому до закладу освіти?
5. О котрій годині закінчується останній урок у середу?

631 1. Прочитайте речення і знайдіть у них помилки у вживанні числівників. Запишіть речення правильно. Обґрунтуйте свою думку.

1. Змагання розпочнуть рівно в сім годин вечора.
2. Я прокидаюся після семи годин ранку.
3. Електричка прибуває в тринадцять п'ятдесят.
4. Години роботи магазину: з семи до двадцяти двох.
5. Автобус від'їжджає в шість годин двадцять хвилин.

632 Напишіть повідомлення (5–7 речень), яке можна розмістити в соціальній мережі, про подію, що відбулася чи відбудеться. Використайте числівники на позначення дати й часу. За потреби скористайтеся рубрикою «Культура мовлення».

Культура мовлення

Правильно	Неправильно
сьома година о шостій годині дев'ята тридцять пів на сьому за чверть дев'ята	сім годин у шість годин дев'ять тридцять пів сьомої за чверть дев'ять

Розбір числівника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок).
3. Група за значенням (кількісний, порядковий).
4. Розряд за значенням (для кількісних: ціле число, дробовий, збірний).
5. Група за будовою (простий, складний, складений).
6. Відмінок.
7. Рід, число (якщо є).
8. Синтаксична роль.

Зразок усного розбору

Три дні минуло, а лелеки не з'являлися (Ю. Збанацький).

Три – числівник, початкова форма – три, кількісний, ціле число, простий, ужито в називному відмінку, у реченні є підметом (разом з іменником).

Зразок письмового розбору

Три – числ., п. ф. три, кільк., ціл., прост., Н. в., підмет.

633 I. Випишіть із шкільних підручників або з енциклопедичних видань чотири речення, у яких є числівники. Цифри запишіть словами.

II. Виконайте письмово розбір числівників, використаних у реченнях, як частини мови.

Для вас, допитливі

У назвах населених пунктів України знайшли свій відбиток і числівники. Наприклад: Триліси (Київщина), Шостка (Сумщина).

Як саме утворилися ці та інші числові назви поселень, можна дізнатись із книжки Алли Коваль «Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України». Про те, що вам найбільше сподобалося, розкажіть одноліткам, рідним, знайомим.

64. УЗГОДЖЕННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ З ІМЕННИКАМИ

Про те, як числівник впливає на закінчення іменника, а також про культуру мовлення

634 А. У якому відмінку й числі вжито іменники в словосполученнях із числівником *два*?

два телефони

два човни

Б. Поміркуйте, яку помилку можна допустити, поєднуючи іменник із числівником *два*.

В. Зробіть висновок про особливості узгодження числівника *два* з іменником.

Цілі числа

Із числівниками *два, три, чотири, обидва* в називному відмінку іменники вживаємо в називному відмінку множини. **НАПРИКЛАД:** *два блокноти, три кити, чотири сини.*

Із числівниками *п'ять і більше* в називному відмінку іменники вживаємо в родовому відмінку множини. **НАПРИКЛАД:** *п'ять блокнотів, шість метрів, десять відер.*

Правильно	Неправильно	
<i>чотири апельсини</i>	<i>чотири апельсина</i>	2 → Н.в.
<i>три місяці</i>	<i>три місяця</i>	3 → мн.
<i>два кілограми</i>	<i>два кілограма</i>	4 →

АЛЕ: 1) іменники із суфіксом *-ин-*, який зникає у множині (*киянин – кияни*), узгоджуємо із числівниками *два, три, чотири, обидва* в родовому відмінку однини (*два киянина, три харків'янина, чотири громадянина*); 2) *два чоловіка* (людина, особа), *два друга*.

У **непрямих** відмінках іменник уживаємо в тому самому відмінку, що й числівник. **НАПРИКЛАД:** *семи учнів, сімом учням, сімома учнями.*

Із числівниками *тисяча, мільйон, мільярд* іменники незмінно вживаємо в родовому відмінку.

Н.	два метри	мільйон зірок
Р.	двох метрів	мільйона зірок
Д.	двома метрами	мільйону зірок
Зн.	два метри	мільйон зірок
Ор.	двома метрами	мільйоном зірок
М.	на/у двох метрах	(на) мільйоні зірок

635 Запишіть послідовно, розкриваючи дужки, словосполучення у дві колонки: 1) у яких іменники вживаємо в називному відмінку; 2) у яких іменники вживаємо в родовому відмінку.

Одна (слива), вісім (озеро), п'ять (картина), два (кілометр), шість (автобус), три (ананас), вісім (ожина), п'ять

(удав), два (килим), шість (пиріг), десять (острів), два (светр), п'ятнадцяте (квітень), вісім (лящ), сім (стебло), три (колесо), два (смайлик), дев'ять (колір), чотири (будинок).

КЛЮЧ. У кожному іменнику підкресліть другу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте крилатий вислів. Поясніть його значення.

Дробові числівники

Із **дробовими** числівниками (крім *півтора, півтори*) іменники незмінно вживаємо в **родовому** відмінку **однини**. **НАПРИКЛАД:** *одна друга лимона, дві третіх кілограма.*

Із числівниками *півтора, півтори* іменник уживаємо за поданим нижче зразком.

Н.	дві п'ятих метра	півтора метра
Р.	двох п'ятих метра	півтора метра
Д.	двом п'ятих метра	півтора метрам
Зн.	дві п'ятих метра	півтора метра
Ор.	двома п'ятих метра	півтора метрами
М.	на / у двох п'ятих метра	на / у півтора метрах

Якщо до складу числівника входять слова з *половиною, із чвертю*, то іменник узгоджуємо із назвою цілого числа. **НАПРИКЛАД:** *два з половиною лимони, шість із половиною лимонів, два із чвертю кілограми.*

Іменники із складеними числівниками уживаємо в тому відмінку, якого вимагає останнє слово. **НАПРИКЛАД:** *двадцять три дні, двадцять п'ять днів.*

два / три / чотири
+
називний відмінок
множини

дробовий числівник
+
родовий відмінок
однини

половина / із чвертю
↙ ↘
узгоджуємо з формою
цілого числа

636 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому в кожному з поданих речень іменник *день* ужито в різних формах.

1. Подорожували два дні.
2. Подорожували п'ять днів.
3. Подорожували півтора дня.

637 I. Спишіть словосполучення, ставлячи іменник у потрібній формі. Обґрунтуйте вибір форми.

Два (комп'ютер), три (місяць), дві п'ятих (метр), обидва (кролик), два (учень), три (мегабайт), два з половиною (кілограм), чотири (львів'янин), півтора (зошит), двадцять чотири (альпініст), чотири (бургер), сорок з половиною (відсоток), три (сантиметр), півтора (місяць), два (коктейль), чотири (олівець), три (кілометр), тисяча (глядач).

II. Складіть і запишіть речення з одним словосполученням.

638 I. Прочитайте словосполучення. Визначте розряд числівників і відмінок, у якому вжито іменники.

Три шостих кілометра, два з половиною місяці, півтори хвилини, дві третіх сантиметра.

II. Провідмініяйте усно два з поданих словосполучень. Відмінювання одного з них запишіть (на вибір).

639 I. Спишіть, ставлячи подані в дужках іменники у відповідній формі й записуючи цифри словами.

1. Територія України простяглась із заходу на схід на 1316 (кілометр), з півночі на південь – на 893 (кілометр).
2. Колібри махають крилами від 60 до 80 (раз) за секунду.
3. Одне дерево бук «виробляє» за годину 1,7 (кілограм) кисню.
4. Тропічний ліс укриває лише 7,3 (відсоток) території земної кулі.

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір останнього речення.

640 СИТУАЦІЯ Уявіть, що вам потрібно зробити замовлення для доставки їжі. Укладіть відповідний список із чотирьох-п'яти найменувань, скориставшись поданим орієнтовним переліком і записуючи іменники у відповідній формі.

Орієнтовний перелік замовлення

- ✓ два овочевих (салат)
- ✓ три (гамбургер)
- ✓ чотири (пиріжок) з м'ясом
- ✓ чотири (голубець)

- ✓ чотириста (грам) морозива
- ✓ три (млинець) із сиром
- ✓ два заварних (тістечко)
- ✓ два (рогалик) з абрикосами
- ✓ півтори (порція) хінкалі
- ✓ два (капучино)

641 Виконайте тестові завдання.

1. Правильно узгоджено числівник з іменником у рядку
А три апельсини **В** два яблуки
Б чотири лимона **Г** три горішка
2. Неправильно узгоджено числівник з іменником у рядку
А півтора місяця **В** одна друга метра
Б два з половиною дні **Г** чотири кілометра
3. Неправильно поєднано числівник з іменником у реченні
А Максимальна довжина тіла уссурійського тигра – три метри.
Б Щупальця гігантської арктичної медузи можуть сягати тридцяти трьох метрів.
В Довжина найбільшого алігатора становить чотири метра тридцять п'ять сантиметрів.
Г Індійська кобра може плюнути отрутою в око жертви з відстані два з половиною метри.

642 СИТУАЦІЯ. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Уявіть, що ви прийшли в магазин, щоб купити шкільне приладдя. Складіть і запишіть діалог із продавцем відповідно до поданого списку товарів та використовуючи числівники на позначення цін.

Список канцтоварів

3 (олівець)	4 (альбом)
22 (зошит)	2 (маркер)
10 (обкладинка)	2 (циркуль)
24 (блокнот)	23 (файл)
5 (ручка)	

Варіант Б. Уявіть, що ваша родина має купити продукти харчування на тиждень. Складіть відповідний список із зазначенням кількості, ваги та ціни, дотримуючись правил узгодження числівників з іменниками.

643 Спишіть, вставляючи на місці пропусків числівники. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Спекли ... пироги; з'їли ... пирога; пригостили ... пирогами.

2. Купив ... альбоми; замалював ... альбому; продали ... альбомів.

3. Проїхали ... кілометри; заасфальтувати ... кілометрів.

4. Насипав ... кілограми; зважив ... кілограма; приніс ... кілограмів.

644 I. Спишіть, замінюючи цифри словами й ставлячи іменники у відповідній формі. Обґрунтуйте свій вибір.

62 (метр), $1/7$ (гектар), $2/3$ (грам), 3 (самокат), 4 (ліжко), 0,12 (відсоток), 4,63 (сантиметр), 2 (нетбук), 3 (пенал), 4 (трамвай), 6,2 (кілограм), 4 (будинок), 3 (номер), обидва (селянин), 4 з половиною (кілометр), 23 (офіцер).

II. Складіть і запишіть речення з двома словосполученнями (на вибір).

65. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ЧИСЛІВНИК»

645 I. Прочитайте текст. Визначте його тему та мікротеми. Поясніть роль числівників у тексті. Чи допомогли вони надати прочитаному переконливості, точності?

ПТАХИ

За розміром і забарвленням птахи надзвичайно різноманітні. Серед них є карлики, наприклад колібрі (важить від 1,6 до 20 г). До велетнів можна віднести нанду (важить до 30 кг), лебедя (до 14 кг).

Тривалість життя вивчено краще в тих птахів, які живуть поруч із людиною. У неволі чорні стрижі жили 7 років, золоті фазани – до 20, яструби – до 25, орли – до 50, ворони – до 60, папуги – до 120 років (З довідника).

М. Дж. Хед.
Орхідея і три колібрі

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Спишіть, замінюючи цифри словами. Графічні скорочення запишіть повністю.

2. Визначте усно розряд кожного числівника за значенням та групу за будовою.

3. Підкресліть й обґрунтуйте орфограми в числівниках.
4. Розберіть один числівник із тексту як частину мови (на вибір).

646 Прочитайте речення. Поясніть суть допущених помилок. Запишіть виправлені речення.

1. У скільки годин розпочнеться фестиваль? 2. Магазин зачиняють після сімнадцяти годин. 3. Потяг прибуває в чотирнадцять двадцять. 4. Таксі замовили на п'ять годин вечора. 5. Урок закінчується в половині дванадцятого. 6. Протяжність траси чотири з половиною кілометрів. 7. На лаві запасних було три футболіста.

647 Прочитайте вголос, а потім запишіть, замінюючи цифри словами.

1. $2/6 + 7/8$. 2. $5/7 + 3/5$. 3. $9,6 - 1,4$. 4. $6 \frac{3}{4} + 2/7$.

648 I. Спишіть, замінюючи цифри словами.

1. Оголошення прозвучало після 22 години на 9 телеканалах. 2. Продовжили читати з 396 сторінки. 3. Зустрілись із 47 студентами. 4. Запрошення надіслали 98 мешканцям. 5. До найближчої зупинки близько 550 метрів.

II. Провідмініайте один числівник (на вибір).

649 Спишіть речення, вставляючи на місці пропуску один із поданих числівників. Кожен числівник ви можете використати лише один раз.

півтора / п'ять з половиною / три

1. Лише ... дні було сонячно.
2. Дощ припиниться через ... дня.
3. Майже ... днів на вулиці хурделиця.

650 I. Спишіть, записуючи цифри словами.

Основна географічна особливість Землі – **нерівномірний розподіл суші й моря**. З 510 мільйонів квадратних кілометрів її площі суша займає 149 мільйонів (29,2 %), а вода – 361 мільйон (70,8 %).

II. Виконайте усно розбір числівників як частини мови. Розбір двох із них (на вибір) запишіть.

III. Розберіть за будовою виділені слова. Визначте спосіб їхнього творення.

651 I. Знайдіть у підручнику з історії два речення з датами історичних подій, а в підручнику з географії – два речення з кількісними даними (площі територій, чисельність населення, особливості клімату тощо). Спишіть ці речення, замінюючи цифри словами.

II. Складіть і запишіть діалог-розпитування (5–6 реплік), використавши виписані речення.

652 Спишіть, розкриваючи дужки та ставлячи іменники у відповідній формі.

Три (археолог), чотири (фахівець), два (турист), тридцять чотири (міліметр), півтора (кілограм), одна третя (розчин), три шостих (кілограм), двадцять два (ліхтар), три з чвертю (грам), сорок чотири (бюлетень), більше тисячі (тонна), три з половиною (метр), півтора (кілометр), після двох третіх (гектар).

Проект

Об'єднайтеся в групи. Кожна група має створити мультимедійну презентацію «Школа майбутнього» з елементами опису приміщення та використанням числівників для позначення кількості поверхів, класів, технічних засобів тощо.

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте тестові завдання.

- Числівниками є всі слова в рядку
 А тисяча, шістдесят, дев'ятка
 Б п'ятитисячний, шість, сорок
 В десять, сто, п'ятиповерховий
 Г подвоїти, вісім, двадцять
- Підметом є числівник у реченні
 А Біля школи посадили чотири тополі.
 Б Лише третього квітня було надіслано файли.
 В П'ятикласники виконали дві пісні.
 Г На клумбі біля заводу росли чотири троянди.
- Неправильно в орудному відмінку записано числівник у рядку
 А п'ятистами В шістдесятьма
 Б тринадцятьома Г шістьмастами

Моя сторінка

ЦІКАВО ЗНАТИ

ПРО ЧИСЛІВНИК СІМ

Числівник *сім* має особливу повагу й шану в людей. Про це свідчать народні прислів'я і приказки: *Сім раз відмір, один раз відріж*; *Семеро одного не ждуть*; *Один із сошкою, а семеро з ложкою*; *Сім верств до небес і все лісом*; *Сім п'ятниць на тиждень* та багато інших. Щоб запевнити в непохитності свого слова чи клятви, кажуть: «*Міцно, як сім*». А вислів «*на сьомому небі*» означає «безмежно щасливий».

Число *сім* відповідає кількості небесних світил, які виділяють серед інших – Сонце, Місяць, Венера, Марс, Юпітер, Меркурій і Сатурн. А ще ми маємо сім днів тижня і сім чудес світу (*3 посібника*).

ЯК ЦЕ БУЛО

ТРИДЕСЯТЕ ЦАРСТВО

Сучасні числівники *одинадцять* – *дев'ятнадцять* у давньоукраїнській мові мали форми словосполучень: *одинь на десяте*, *три на десяте* і т. д. Поняття «двадцять» виражалось словосполученням *дъва десяти*, а «тридцять» – *три десяте* (або *десяти*). Але в процесі спілкування ці словосполучення поступово перетворилися на слова.

Сучасне слово *сорок* у давньоукраїнській мові мало значення «сорочка, мішок». У сорок уміщали чотири десятки соболиних шкурок – повний комплект для пошиття шуби (*3 посібника*).

НА ДОЗВІЛІ

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

1. Який числівник, ставши за «нами», утворює жіночу прикрасу?
2. Яким числівником треба замінити перший склад у слові *ворона*, щоб утворити інший іменник?
3. Яким числівником треба замінити другий склад у слові *тіло*, щоб утворити нове слово?
4. Яку ноту треба додати до числівника *сто*, щоб вийшов іменник на позначення населеного пункту?
5. Як у двох клітинках написати слово *сім'я*?

Розгадайте ребуси

1. **40а** **3**
 мка
2. **3 тон** 3. **ГІА** 4. **3 буня** 5. **ті** 6. **100**

ЗАЙМЕННИК

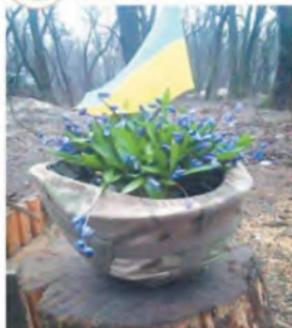
66. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Про ознаки займенників та їхні розряди за значенням

ПРИГАДАЙМО. Які є особові займенники?

653 А. Який із поданих текстів більш досконалий? Чому?

Миліше за все – рідна земля. Особливо прекрасна земля навесні. Скрізь чути голос жайворонка. До жайворонкової пісні прислухається навіть травичка.

Миліше за все – рідна земля. Особливо прекрасна **вона** навесні. Скрізь чути голос жайворонка. До **його** пісні прислухається навіть травичка.

Б. Замість слів якої частини мови вжито виділені в другому тексті займенники?

В. Зробіть висновок, чому займенник отримав таку назву та яка його роль у мовленні.

Займенник – це самостійна частина мови, яка вказує на особу, предмет, ознаку, кількість, але не називає їх. **НАПРИКЛАД:** *він, ми, щось* (вказують на особу, предмет); *той, мій, усякий* (вказують на ознаку); *скільки, стільки* (вказують на кількість).

Займенники змінюємо за **відмінками**, а деякі, як і прикметники, – ще й за **родами та числами**.

У реченні займенник найчастіше виступає підметом, додатком або означенням. **НАПРИКЛАД:** ***Я** принесу **тобі** **свою** надію...* (В. Симоненко).

Займенники допомагають уникнути небажаного повтору слів і є одним із засобів зв'язку речень у тексті.

Розряди займенників

За значенням і морфологічними ознаками займенники поділено на дев'ять розрядів.

Розряди	Займенники
Особові	<i>я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони</i>
Зворотний	<i>себе</i>
Питальні	<i>хто? що? який? чий? котрій? скільки?</i>
Відносні	<i>хто, що, який, чий, котрій, скільки</i>
Неозначені	<i>щось, хто-небудь, будь-який, абійщо, деякий та ін.</i>
Заперечні	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрій, ніскільки</i>
Присвійні	<i>мій, твій, наш, ваш, свій, його, її, їхній, їх</i>
Вказівні	<i>цей, той, такий, стільки</i>
Означальні	<i>весь, усякий, кожний, жодний, інший, сам, самий</i>

Зверніть увагу!

Прийменники із займенниками пишемо окремо. *Наприклад: до нас, у вас, зі мною, піді мною.*

654 І. Прочитайте текст. Визначте його тип мовлення. Як би ви відповіли на поставлене в заголовку запитання? Чи маєте ви домашні обов'язки? Які саме?

ЧИ ПОВИННІ ДІТИ ДОПОМАГАТИ БАТЬКАМ?

Деякі батьки не навантажують дітей домашніми обов'язками. Вони вважають, що робота по дому відніме в їхніх чад безтурботне дитинство.

Але діти, які допомагають батькам, стають повноправними членами родини, навчаються бути відповідальними, краще взаємодіють із дорослими й однолітками.

Підліткам, наприклад, можна доручити прибирати в кімнаті, мити посуд, прасувати білизну, міняти постіль, купу-

вати продукти за списком, накривати стіл, закріпити листя, планувати вихідні та святкові дні тощо.

Важливо з дитинства навчитися піклуватися про себе та свою оселю. Ці навички обов'язково знадобляться в майбутньому (З мережі інтернет).

II. Поясніть роль виділених займенників у тексті. На що вказує кожен із них та на яке питання відповідає?

III. Спишіть два перших речення. Підкресліть використані в них займенники як члени речення. Визначте число й відмінок займенників.

655 Прочитайте твердження. Знайдіть інформацію, яка суперечить поданому у попередній вправі тексту. Поясніть свою відповідь.

Діти мають коло домашніх обов'язків. Допомагаючи батькам, підлітки стають повноправними членами родини й отримують право самостійно вирішувати, де і як проводити свій вихідний день та о котрій годині повертатися додому.

Суперечлива
інформація

656 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть особливості поєднання і написання прийменників із займенниками.

(У) нього, (з) усіма, (наді) мною, (зі) мною, (у) когось, (перед) ним, (до) нас, (за) кожним, (на) стількох, (переді) мною, (з) нами.

II. Складіть і запишіть речення з однорідними членами, використавши одне із сполучень (на вибір).

переді
мною
наді мною
зі мною

657 I. Прочитайте висловлення, розміщені на бігбордах українських міст або поширені в соціальних мережах. Поміркуйте, чи актуальними є ці висловлення. Яке із висловлень вам імпонує найбільше? Чому?

Важко передати свої почуття, бо бракує слів? Створи нові! Ми так отримали «мистецтво», «мрію» і «майбутнє».

Нас не знищити, нас береже сила трьох форм майбутнього часу: ми підемо, ітимемо, будемо йти до перемоги попри все.

Лиш окупант не шанує мови народу, до якого прийшов.

II. Випишіть використані займенники та визначте розряд за значенням.

658 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Знайдіть і сфотографуйте (запишіть) актуальні висловлення із займенниками про мову, рідну землю, захист довкілля тощо, розміщені на бігбордах вашого населеного пункту або в соціальних мережах.

Варіант Б. Доберіть 2–3 висловлення із займенниками про мову, рідну землю, захист довкілля тощо, які ви хотіли б розмістити на бігбордах у своєму місті (селі) або на вебсайті свого закладу освіти.

659 I. Складіть і запишіть словосполучення із займенниками, використовуючи подані дієслова й запитання. Намагайтеся, використати різні займенники.

ЗРАЗОК. *Сумувати (за ким?) – сумувати за тобою.*

Дякувати (кому?), доглядати (кого?), вибачати (кому?), поглянути (на кого?), хвилюватися (про кого?), милуватися (ким?), глузувати (з кого?), сміятися (над ким?), наближатися (до кого?), телефонувати (кому?).

II. Оберіть два словосполучення. Складіть із кожним із них речення і запишіть.

660 I. Проведіть гру-конкурс «Я – літературний редактор». Хто зможе відновити текст вірша, доповнивши його всіма необхідними займенниками на місцях пропусків? Поясніть, як ви обирали займенники. За кожен правильно дібраний займенник – 1 бал.

ТИ І Я

Я люблю траву холодну
З ранньою росою,
Бо ... завжди лоскоче
ноги нам з
Біжимо ... рано-вранці,
посмішка широка,
А навколо ... природа –
не сягнути оком...

Ти говориш про озера,
про турботу неньки.
Я ... дивлюся в очі,
стукотить серденько.
В ... очах любов до світу,
до трави з росою,
Я люблю ... безмежно,
добре ... з тобою!

О. Обозовська

II. Знайдіть вірш «Я і ти» О. Обозовської в інтернеті. Зіставте його із відновленим вами текстом. Чи всі займенники ви дібрали правильно? Прочитайте вірш уголос, дотримуючись відповідної інтонації.

661 I. Спишіть речення. Знайдіть займенники й підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі. Надпишіть скорочено над кожним із них його розряд.

1. Натягне дощ свої осінні струни (*Л. Костенко*). 2. І журиться вікнами наша хатина (*А. Малишко*). 3. Тополя знову заглянула до вікна, а за нею одним рогом виткнувся місяць (*Г. Косинка*). 4. На сонце-скрипці бабиного літа ніхто із скрипалів ще не зіграв (*Н. Петрук*). 5. По стежці щось веде мене до хати... (*О. Довгон'ят*). 6. Гарний був Київ у цей свіжий осінній ранок (*В. Собко*).

II. Доберіть якомога більше синонімів до виділених слів. За потреби скористайтеся словником.

67. ОСОБОВІ ТА ЗВОРОТНИЙ ЗАЙМЕННИКИ

Про займенники першої, другої та третьої особи, а також про займенник себе

ПРИГАДАЙМО. Які займенники належать до першої особи?

662 А. Прочитайте і знайдіть особові займенники.

Я хочу на озеро Світязь,
в туман таємничих лісів
(*Л. Костенко*).

Вітре буйний, вітре
буйний! Ти з морем гово-
риш... (*Т. Шевченко*).

Скільки вовка не годуй,
а він усе в ліс дивиться
(*Нар. творчість*).

- Б.** Поміркуйте, який із займенників указує на особу, яка говорить; який – на того, до кого звертаємося; а який – на того, про кого говоримо.
В. Зробіть висновок про роль особових займенників у мовленні.

Особливості особових займенників

Особові займенники вказують на того, хто говорить (*я, ми*), до кого говорять (*ти, ви*) або про кого говорять (*він, вона, воно, вони*).

Особові займенники поділено на три особи.

Особа	Однина	Множина
1-ша	я	ми
2-га	ти	ви
3-тя	він, вона, воно	вони

Особові займенники змінюємо за відмінками, а займенник *він* – ще й за родами.

Відмінювання особових займенників

	Перша особа		Друга особа	
Н.	я	ми	ти	ви
Р.	менé (до мене)	нас	тебе́ (до тебе)	вас
Д.	мені	нам	тобі	вам
Зн.	менé (на мене)	нас	тебе́ (на тебе)	вас
Ор.	мною	нами	тобою	вами
М.	на/у мені	на/у нас	на/у тобі	на/у вас

	Третя особа			
Н.	він	вона	воно	вони
Р.	його́ (до нього)	її́ (до неї)	його́ (до нього)	їх (до них)
Д.	йому́	їй	йому́	їм
Зн.	його́ (на нього)	її́ (на неї)	його́ (на нього)	їх (на них)
Ор.	ним	нею	ним	ними
М.	на/у ньому́ (нім)	на/у ній	на/у ньому́ (нім)	на/у них

Форми займенника третьої особи після прийменників уживаємо з приставним звуком [н]. **НАПРИКЛАД:** *його* – до нього, *її* – на неї, *їх* – у них. Орудний відмінок має форму з [н] і без прийменника.

З особовим займенником *я* в орудному відмінку вживаємо прийменники *зі (зо), піді (підо), наді (надо)*. **НАПРИКЛАД:** *зо мною, наді мною*.

Зверніть увагу!

У формах родового й знахідного відмінків після прийменників наголос переходить з останнього складу на передостанній. **НАПРИКЛАД:** *менé* – до мене.

663 І. Спишіть, ставлячи подані в дужках особові займенники в потрібному відмінку. Визначте усно особу та число кожного займенника.

ЗРАЗОК. Заспівай для (я) – заспівай для мене.

Намалювала для (він), земля піді (я), переказав через (вони), розповіли про (ми), зупинили погляд на (він), глянув (вона) у вічі, надіявся на (він),

допоможу (вони), усміхнулася до (вони), небо наді (я), за-
пізнився через (він), перед (він), переді (я), зустрівся зі (я).

II. Провідмініайте один із поданих займенників (на вибір).

664 ГРА «ЗАЙМЕННИК». Кожен / кожна має виписати з тексту вірша особові займенники, зазначаючи в дужках відмінок, число й особу. За кожне правильно виписане слово – 1 бал.

- Нащо калоші ти взуваєш?
- Я в них на вулицю піду!
- Але ж грязюки там немає...
- Нічого, я її знайду!

Г. Бойко

Зворотний займенник

Зворотним є лише один займенник *себе*, який указує на того, хто виконує дію. **НАПРИКЛАД:** *розкажу всім про себе, куплю собі телефон.*

Займенник *себе* не має форми називного відмінка, а також не має значення роду й числа. Його змінюємо лише за відмінками.

У реченні займенник *себе* завжди є **додатком**. **НАПРИКЛАД:** *Великого каменя вода з собою не забере (Нар. творчість).*

Н. ---
Р. себе (до себе)
Д. собі
Зн. себе (на себе)
Ор. собою
М. на/у собі

665 I. Прочитайте фразеологізми. Установіть відповідність між ними та лексичними значеннями.

Фразеологізм	Лексичне значення
тримати себе в руках	мати гідність, самоповагу
записати собі на лобі	виявити свої здібності, позитивні якості
знати собі ціну	стримувати свої почуття, володіти собою
бити себе в груди	дуже добре, надовго запам'ятати
не чути землі під собою	бути у надзвичайно піднесеному стані
перехитрити самого себе	не потребує доказів, пояснень
говорить сам за себе	переконуювати кого-небудь у чомусь
показати себе на ділі	помилитися в розрахунках

II. Знайдіть у кожному фразеологізмі зворотний займенник. Усно визначте відмінок займенника.

666 I. Спшишіть речення, уставляючи на місці пропусків займенник себе

у відповідному відмінку.

1. Найменше думаю про ... (О. Підсуха). 2 Ти не милуйся сам ... , як кажуть, ніс не задирай (С. Олійник). 3. Ти дуже хитрий, такий хитрий, що аж **самого ... перехитрив** (І. Франко). 4. Бери ношу по ... , щоб не впасти при ходьбі (Нар. творчість). 5. Лько ступав за батьком, не відчуваючи під ... землі (П. Панч). 6. З ... ми пісню візьмемо в дорогу життя (П. Тичина).

II. Підкресліть зворотні займенники як члени речення. Надпишіть скорочено над кожним із них відмінок.

667 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому виділене слово можна вважати займенником лише в першому реченні.

Дід налив собі молока.

Жили собі дід і баба.

А дитя сидить собі спокійно.

кому?

І ТАКЕ БУВАЄ

– Мені дідусь подарував велосипед. Він дуже турботливий, найкращий у світі! – радісно вигукує Олексій.

– Можливо, твій велосипед і найкращий, але ж він не може бути турботливим, – спантеличено відповідає Максим.

– Ти не правильно мене зрозумів. Це мій дідусь турботливий і найкращий у світі.

Поясніть, чому виникло непорозуміння між друзями. Як Олексію потрібно було висловити свою думку?

Фото з мережі інтернет

Зверніть увагу!

Не можна, щоб займенник одночасно стосувався кількох іменників у реченні. Наприклад: *Назар вийняв із рюкзака блокнот і віддав його Наталці*. У цьому реченні займенник *його* стосується як іменника *пенал*, так й іменника *рюкзак*, тому не зрозуміло, що саме дали Наталці. Правильний варіант речення: *Назар віддав Наталці блокнот, який вийняв із рюкзака*.

668 I. Прочитайте речення. Знайдіть у них помилки у вживанні займенників. Запишіть відредаговані речення.

ЗРАЗОК. *Ми з мамою їхали на машині. Вона була черво-на. – Ми з мамою їхали на червоній машині.*

1. Учора ми з бабусею дивилися художній фільм. Він дуже цікавий. 2. Тато купив кавун. Він дуже великий. 3. Туристи подякували організаторам мандрівки. Вони були задоволені. 4. Садівники зірвали яблука й склали їх у ящики. Їх було багато. 5. Тренер зібрав м'ячі в дітей, а потім поклав їх у кошик. 6. Денис вийняв із пенала циркуль і передав його Богдану.

II. Доберіть і запишіть синонім до виділеного слова. За потреби скористайтеся словником синонімів.

669 Виконайте тестові завдання.

- Особовий займенник є в словосполученні
А побачив свого товариша В щось маю розпитати
Б запросив на свій урок Г пролетів наді мною
- До другої особи належать усі займенники в рядку
А тебе, вам, нам В його, тобі, вас
Б вами, тобою, ви Г ви, тебе, йому
- Зворотний займенник є в реченні
А З ним каші не звариш.
Б Далі свого носа не бачить.
В Не кожна хмара приносить дощ.
Г Я собі по носі не дам грати.
- Правильно вжито відмінкову форму займенника в усіх поданих висло-вах, ОКРІМ
А дякую тобі В вибачте йому
Б дякую Вас Г вибачте мені

Займенник *ви*

Займенник *ви* передає поважне, шанобливе ставлення до старшої за віком, за посадою або до малознайомої лю-дини. За офіційних обставин навіть добре знайомі дорос-лі найчастіше спілкуються на «ви».

В офіційних листах, повідомленнях, привітаннях, за-прошеннях тощо, які адресовано навіть одній особі, зай-менник *Ви* пишемо з великої букви. **НАПРИКЛАД:** *Оксано Сергіївно, запрошуємо Вас на зустріч із випускниками.*

У цих випадках дієслова й прикметники *ви* вживаємо також у множині. **НАПРИКЛАД:** *Іване Петровичу, чи телефонували Ви вчора до нашого офісу?*

670 I. Прочитайте уривки з офіційно-ділових листів. Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання займенника *ви* з великої чи малої букви.

1. Тамаро Сергіївно, запрошуємо (В,в)ас на відкриття фестивалю.
2. Пане директоре! Повідомте, будь ласка, про прийняте (В,в)ами рішення.
3. Сергію Петровичу, чи отримали (В,в)и надіслані (В,в)ам результати обстеження?
4. Олександрє Івановичу! Чи можете (В,в)и спрогнозувати результат футбольного матчу?
5. Пане Президенте! Просимо (В,в)ас розглянути наше звернення.

II. Напишіть у вайбері (телеграмі) текст привітання (3–4 речення) з Великоднем. Надішліть це привітання вчителю / вчительці української мови або класному керівнику (за їх згодою) для перевірки правильного написання. Використайте в тексті звертання до однієї особи та займенник *ви* у відповідній формі.

671 I. Спишіть речення, ставлячи особові займенники, що в дужках, у непрямому відмінку. Обґрунтуйте вживання розділових знаків у шостому реченні.

1. Цей ліс живий. У (він) добрі очі (*Л. Костенко*).
2. Я б (ти) пісню приніс, якщо можна (*А. Малишко*).
3. Зорі світлими очима з неба дивляться на (ми) (*В. Сосюра*).
4. (Я) дорога лише земля, з якої я расту (*Л. Костенко*).
5. Весна (я) багато говорила (*Леся Українка*).
6. Не розпитуй, матушенько, що було зо (я) (*Т. Шевченко*).
7. У (він) не розживешся і серед зими льоду (*Нар. творчість*).

II. Підкресліть особові займенники як члени речення.

III. Складіть і запишіть одне речення з особовим займенником і одне речення – із зворотним займенником.

68. ПИТАЛЬНІ Й ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ

Про займенники, за допомогою яких будують питальні речення та зв'язують частини складного речення

ПРИГАДАЙМО. Які речення називаємо складними?

672 А. Яке з поданих речень є питальним? Який займенник допоміг сформулювати запитання?

Хто завжди
правду каже?

Добре того лякати,
Хто боїться.

Б. Яке з поданих речень є складним? Який займенник допоміг поєднати його частини?

В. Зробіть висновок, для чого потрібен займенник *хто*.

Розмежування займенників

Питальні займенники використовуємо для вираження питань про особу, предмет, ознаку, кількість. Питальними є займенники: *хто, що, який, чий, скільки, котрий*.

За допомогою питальних займенників будуюмо питальні речення.

Відносні займенники – це ті самі займенники, що й питальні, але які вживаємо для поєднання частин складного речення. **ПОРІВНЯЙМО:**

питальний займенник

відносний займенник

Хто гратиме в шахи? Я знаю, *хто* гратиме в шахи.

Займенники *який, чий, котрий* змінюємо за відмінками, родами й числами, а займенники *хто, що, скільки* – лише за відмінками.

Займенники *хто, що* в реченні виконують синтаксичну роль підмета або додатка, а займенники *який, чий, котрий* – означення. **НАПРИКЛАД:** 1. *Хто мовчить, а всіх людей навчить?*

2. *У кого кам'яна сорочка?* 3. *Яких каменів немає в морі?* У цих реченнях замість виділених займенників можна поставити відповідно слова: *книжка, черепаха, сухих*.

Відмінювання питальних і відносних займенників

			Однина			Мно- жина
			Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н.	хто	що	чий	чия	чій	чий
Р.	кого	чого	чийого	чийої	чийого	чийих
Д.	кому	чому	чийому	чийій	чийому	чийім
Зн.	кого	що	(чийому)	чийю	(чийому)	чийі,
Ор.	ким	чим	чий, чийого	чийєю	чийє	чийих
			чийім		чийім	чийіми
М.	на/у кого (ким)	на/у чому (чим)	на/у чийому (чийому, чийім)	на/у чийій	на/у чийому, (чийому, чийім)	на/у чийих

Зверніть увагу!

Займенники **який, чий, котрий** відмінюємо, як прикметники, а займенник **скільки** – як числівник **два**.

673 ЧОМУ ТАК? I. Поясніть, чому лише в останньому реченні займенник **хто** є питальним.

1. Той ніколи не має часу, **хто** нічого не робить (*Нар. творчість*).
2. Щасливий той, **хто** бачив мрію (*Д. Павличко*).
3. **Хто** може сонце погасить? (*В. Сосюра*).

II. Поясніть, як ви розумієте сказане в першому реченні? Спишіть це речення і підкресліть займенники відповідно до синтаксичної ролі.

674 I. Перебудуйте подані речення так, щоб питальні займенники стали відносними. Надпишіть скорочено над займенниками розряд за значенням. Обґрунтуйте розділові знаки в середині та в кінці речень.

ЗРАЗОК. *Яка найбільша річка України? – Дізнайтеся з довідника, яка найбільша річка України.*

1. Що ти хотів би на день народження?
2. Яка твоя заповітна мрія?
3. О котрій годині розпочнеться вистава?
4. Які книжки ти любиш читати?
5. Кому ти хочеш подякувати?

II. Складіть і запишіть діалог-розпитування (4–5 реплік), використавши питальний і відносний займенники.

675 I. Перебудуйте подані прості речення в складні, уникаючи невмотивованого повтору слів і використовуючи відносні займенники.

ЗРАЗОК. Хлопці підійшли до лісового озера. В озері нібито жив невідомий звір. – Хлопці підійшли до озера, у якому нібито жив невідомий звір.

1. Усією сім'єю ми пішли в супермаркет. Супермаркет було відкрито нещодавно. 2. Учні підготували цікаві повідомлення. Повідомлення знайшли в мережі інтернет. 3. Найбільша сучасна тварина – синій кит. Чисельність синього кита з початку ХХ століття швидко знижується. 4. Журавлине – унікальне та водночас таємниче озеро. Навколо озера розкинулася болотиста місцевість. 5. Херсон розташовано на правому березі Дніпра. Дніпро є четвертою за довжиною річкою Європи.

II. Складіть і запишіть одне складне речення, частини якого поєднано відносним займенником, та одне просте речення з питальним займенником.

676 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Випишіть із текстів сучасних українських пісень 3–4 речення, у яких є питальні займенники.

Варіант Б. Пригадайте матеріал одного з параграфів вашого підручника з історії або математики. Придумайте за цим матеріалом 3–4 запитання, використавши питальні займенники, і запишіть.

Варіант В. Знайдіть у соціальних мережах і прочитайте цікаву інформацію про обласні центри України або про невеликі міста й села. Придумайте за цим матеріалом 3–4 запитання, використавши питальні займенники, і запишіть.

677 I. Відновіть прислів'я, ставлячи на місцях пропусків потрібні за змістом займенники. Використайте для кожного прислів'я слова однієї із запропонованих груп.

мій, нього

тому, хто

кожна, своє

що, що

кого, того

1. У ... бджоли, у ... й мед.
2. Брат ... , а розум у ... свій.
3. Важко ... жити, ... не хоче робити.
4. ... жаба ... болото хвалить.
5. Думай, ... робити, а роби те, ... надумав.

II. Запишіть відновлені прислів'я. Над кожним займенником надпишіть скорочено його розряд за значенням.

III У якому з поданих прислів'їв найбільше займенників?

678 I. Провідмініайте за відмінками два словосполучення (на вибір), а інші – запишіть у формах родового та давального відмінків.

Чий велосипед, чиє повідомлення, чия правда, чії думки, котра година, скільки кілометрів.

II. Складіть з одним словосполученням (на вибір) два речення так, щоб у першому з них займенник був питальним, а в іншому – відносним.

69. ЗАПЕРЕЧНІ Й НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ

Про творення займенників та написання їх разом, з дефісом чи окремо

ПРИГАДАЙМО. Що таке префікс і суфікс?

679 А. З'ясуйте, за допомогою яких суфіксів і префіксів утворено подані займенники.

Заперечні

ніщо, ніхто, нічий

Неозначені

будь-що, хтось, чий-небудь

Б. Поміркуйте, від займенників якої групи утворено всі подані слова?

В. Зробіть висновок, як можна утворити заперечні займенники, а як – неозначені.

Творення займенників

Заперечні займенники вказують на відсутність особи, предмета, ознаки чи кількості.

Заперечні займенники утворюємо від питальних шляхом додавання префікса **ні**. **НАПРИКЛАД:** *ні+що = ніщо; ні+який = ніякий; ні+скільки = ніскільки.*

Неозначені займенники вказують на нечітко визначену особу, предмет, ознаку, кількість.

Неозначені займенники утворюємо від питальних за допомогою часток **абі-, де-, казна-, хтозна-, бозна-, будь-**, які в слові є **префіксами**, та часток **-сь, -небудь**, які в слові є **суфіксами**. **НАПРИКЛАД:** *абічий, казна-хто, хтозна-який, будь-кому, якась, який-небудь.*

Змінювання займенників

Заперечні та неозначені займенники змінюємо за відмінками, родами й числами так, як і питальні займенники, від яких їх утворено.

Відмінювання заперечних і неозначених займенників

Н.	ніхто	яка́-небу́дь
Р.	ніко́го	яко́ї-небу́дь
Д.	ніко́му	яко́їй-небу́дь
Зн.	ніко́го	яку́-небу́дь
Ор.	нікі́м	якою́-небу́дь
М.	ні на ко́му	на/у яко́їй-небу́дь

Зверніть увагу!

Слова *який-небудь, дехто, будь-який, ніхто* тощо – займенники, а слова *як-небудь, деколи, будь-куди, нікуди* тощо – прислівники.

680 I. Прочитайте вголос текст, правильно наголошуючи виділені займенники.

Знай, що в житті є **деякі** речі, які ні з чим не можна порівняти й зіставити. Це рідний край, наша Вітчизна. Без **будь-кого́** з нас Батьківщина може обійтися, але **будь-хто́** без Батьківщини – **ніщо́** (*В. Сухомлинський*).

II. Випишіть виділені займенники. Напишіть біля кожного з них його розряд за значенням і позначте префікс або суфікс, за допомогою якого це слово утворено.

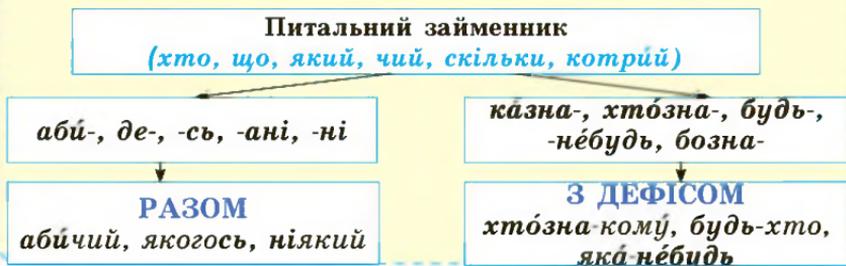
III. Як ви розумієте сказане автором? Чи поділяєте ви його точку зору?

681 I. Провідмінюйте займенники *ніякий, хтозна-яка* спочатку усно, а потім – письмово, скориставшись наведеним вище зразком.

II. Складіть і запишіть речення з кожним поданим займенником у формі непрямого відмінка.

Написання займенників

Заперечні й неозначені займенник пишемо разом або з дефісом.

Зверніть увагу!

Якщо між часткою і займенником ужито прийменник, то всі три слова пишемо окремо. **НАПРИКЛАД:** *де в чому, будь у кого, аби з ким, хтозна до кого, ні до чого.*

ОРФОГРАМИ

- Ні в заперечних займенниках
- Дефіс у неозначених займенниках

682 I. Запишіть слова під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Підкресліть й обґрунтуйте орфограми.

Кого́-небу́дь, будь-хто́, ніхто́, де́що, будь у кого, хто́зна-які́, аби́хто, ні з ким, ка́зна-чий, скі́льки-небу́дь, будь-яко́ї, аби з ким, ніскі́льки, будь-що́, ка́зна-чо́го, ні для чо́го, ка́зна в чо́му.

II. Складіть і запишіть два словосполучення: 1) «дієслово + неозначений займенник»; 2) «іменник + неозначений займенник».

683 I. Запишіть слова в три колонки залежно від написання: 1) разом; 2) з дефісом; 3) окремо. Обґрунтуйте написання.

Котрий/сь, аби/що, хтозна/з/ким, яко-го/небудь, де/якої, будь/для/кого, **будь/хто**, ні/яких, ні/до/чого, який/сь, аби/чого, казна/скільки, ні/чий, хтозна/чийого, де/в/кого, де/чийх, будь/чий, **хто/небудь**, ні/на/який.

ка́зна-кому́
хто́зна-кому́
бу́дь-кому́
кому́-небу́дь
аби́кому

II. Розберіть виділені слова за будовою та складіть і запишіть із ними речення.

684 I. Утворіть від кожного з поданих питальних займенників по одному неозначеному й запишіть. Спробуйте використати різні частки. Позначте суфікси й префікси.

Який, чому, скількох, чиє, хто, ким, чийого.

II. Складіть і запишіть речення, у якому підмет був би виражений одним із утворених займенників.

685 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Обґрунтуйте написання.

1. Не чути на селі ні/якого гомону, ні/чийого співу (С. Васильченко). 2. Тільки той не помиляється, хто ні/до/чого не торкається (Нар. творчість). 2. О краю рідний!.. Твою красу ні/з/чим, ні/з/чим я не зрівняю (В. Со-

сюра). 3. Ні/з/ким буде поплакати, ні поговорити (Т. Шевченко). 4. У нас склалася особлива дружба, яка не допускала будь/яких секретів один від одного (Ю. Збанацький). 5. Матч відбудеться за будь/якої погоди (З оголошення). 6. Хтозна/в/кого не проси, будь/кого не перепрошуй (Нар. творчість).

II. Запишіть виділене слово фонетичною транскрипцією. Назвіть букви, вимовте звуки.

686 Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

Варіант А. Випишіть із художніх творів 4 речення з неозначеними або заперечними займенниками. Підкресліть ці займенники як члени речення.

Варіант Б. Доберіть 5–6 прислів'їв, приказок, фразеологізмів із неозначеними або заперечними займенниками й запишіть. Підкресліть займенники як члени речення.

Зверніть увагу!

Займенники *ніхто, ніщо* в непрямих відмінках вживаємо з різним наголосом залежно від значення. **ПОРІВНЯЙМО:**

ніко́го, нічо́го, ніко́му, нічо́му
відсутність будь-кого чи будь-чого

нікого́, нічого́, нікому́, нічому́
неможливість скористатися будь-ким чи будь-чим

687 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та ставлячи на місці пропуску один із поданих займенників. Обґрунтуйте свій вибір.

ніко́му

нічо́го

нічим

нікому́

нічо́го

1. Тих сліз ... не зібрати якими відтужили журавлі (Л. Тельнюк). 2. Самовар кипить та ... чай пить (Нар. творчість). 3. Красно говорить а слухати ... (Нар. творчість). 4. Насмішки боїться навіть той хто вже ... не боїться (Нар. творчість). 5. І змовкла та пісня і зложила крила і ... не міг я втішити її (Олександр Олесь).

II. Прочитайте речення вголос, правильно наголошуючи займенники.

III. Складіть і запишіть по одному реченню із займенниками *нікого* й *нічо́го*.

688 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що хтось з однолітків або дорослих пропонує вам зробити щось таке, що може загрожувати вашому життю, здоров'ю або суперечить вашим переконанням. Складіть і запишіть 4–5 коротких висловлень (реплік), які містили б чітку відмову від такої пропозиції. Використайте заперечні займенники.

- ✓ ніхто не змусить
- ✓ нікому не буду казати
- ✓ нікого не буду слухати
- ✓ ніхто не завадить
- ✓ ніскільки не шкодую
- ✓ ніщо не варте того
- ✓ ні на кого не буду дивитися

689 Запишіть кожне речення двічі, ставлячи на місці пропуску неозначений займенник, який пишемо разом і який пишемо з дефісом.

1. Богдан хотів про ... запитати. 2. Хай заспіває ... пісню. 3. Дідуся попросили розповісти ... історію. 4. Заходь ... до мене. 6. Купи мені

690 Виконайте тестові завдання

1. З дефісом треба писати всі займенники в рядку

А ні/чий, хтозна/що, скільки/небудь

Б що/небудь, де/кому, аби/який

В будь/який, казна/чир, хто/небудь

Г хтозна/на/чому, будь/із/ким, будь/який

2. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Батьки купують дітям якісні фрукти, а не які-небудь.

Б У магазинах можна купити дитяче взуття будь-якої моделі.

В Не можна залишати маленьку дитину на будь-кого.

Г Перше вересня – це не аби-який день для кожної дитини.

691 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання займенників. До яких розрядів вони належать?

Намалюй що (небудь); розкажи про що (сь) цікаве; не запитуй ні (в) кого; згадай який (небудь) випадок; обіцяли чим (небудь) допомогти; не зустрів (ні) кого; написав (казна) що; допоможу (будь) кому; заспівав (аби) яку пісню; передав (хтозна) кому.

II. Позначте в займенниках суфікси й префікси.

III. Складіть і запишіть із двома поданими словосполученнями (на вибір) речення. Підкресліть займенники відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

70. ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ

Про займенники, які вказують на належність чогось особі та особливості їхнього наголошування

ПРИГАДАЙМО. Які прикметники називаємо присвійними?

692 А. Знайдіть на кожному плакаті присвійний займенник. На що він указує?

Б. Чи можна в цих займенниках визначити рід і число? А чи можемо провідмінити їх за відмінками?

В. Зробіть висновок про особливості присвійного займенника *мій*.

Особливості присвійних займенників

Присвійні займенники вказують на належність чогось певній особі.

Присвійними є займенники *мій, наш, твій, ваш, свій, його*. **НАПРИКЛАД:** 1. Для *нашого* Федота не страшна ніяка робота (Нар. творчість). 2. Будь господарем *своєму* слову (Нар. творчість).

Присвійні займенники змінюємо за відмінками, числами й родами так, як прикметники.

Відмінювання присвійних займенників

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н.	мій	моя	моє	мої
Р.	мого	моєї	мого	моїх
Д.	моєму	моїй	моєму	моїм
Зн.	мій, мого	мою	моє	моїх
Ор.	моїм	моєю	моїм	моїми
М.	на/у моєм (моїм)	на/у моїй	на/у моєму (моїм)	на/у моїх

Присвійні займенники в усіх відмінках мають наголошений другий склад: *твоя, моя, твоєму, свого, твого*.

Зверніть увагу!

Ужиті без іменника присвійні займенники переходять в іменники.

НАПРИКЛАД: *Помагай нашим!*

693 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. I. Розподіліть між собою уривки пісень. Випишіть зі свого уривку одне словосполучення з присвійним займенником і провідмінійте за відмінками. У займеннику позначте наголос. Обміняйтеся зошитамі й перевірте одне в одного правильність виконання.

Жовто-блакитне серце
І плаче, і сміється.
Жовто-блакитне серце
Ніколи не здається.
В кожній новій події
Там є моя надія.

А. Пивоваров

Хай буде весна,
Поки ми стоїмо до кінця,
І нас не зламає війна,
Наша віра єднає серця,
Україна навіки жива.
Україна – це наша земля.

М. Барських

II. Проведіть гру «Займенник». Випишіть із поданих уривків займенники. За кожен правильно вписаний займенник – 1 бал.

694 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках займенники у відповідній формі.

1. Падають тепло і глухо яблука в (наш) саду (*В. Сосюра*). 2. У (мій) роду сто доріг (*І. Драч*). 3. Небо квіти пригортає до (свій) чола (*В. Китайгородський*). 4. (Моє) щастю не було меж (*В. Дніпровський*). 5. Пропливають зорі України над (моє) розчиненим вікном (*В. Сосюра*). 6. Без мови рідної, юначе, й народу (наш) нема! (*В. Сосюра*).

II. Підкресліть присвійні прикметники відповідно до їхньої синтаксичної ролі в реченні.

III. Визначте усно рід, число, відмінок присвійного займенника в перших двох реченнях.

Значення присвійних прикметників можуть набувати особові займенники *його, її, їх* у формі родового відмінка, якщо їх ужито з іменником. **ПОРІВНЯЙМО:**

присвійний займенник	особовий займенник
<i>зошит (чий?) його</i>	<i>не було (кого?) його</i>
<i>голос (чий?) її</i>	<i>побачив (кого?) її</i>

695 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в поданому реченні перший виділений займенник – особовий, а другий – присвійний.

І мені **його** самого стало жаль – залишалася мені **його** печаль (*Д. Павличко*).

696 Прочитайте речення. Знайдіть у кожному з них словосполучення із займенниками *його, її, їх*. Запишіть ці словосполучення у дві колонки залежно від розряду займенника: 1) з особовим займенником; 2) з присвійним займенником.

1. Яворові сниться яворина та її кохання молоде (*Д. Павличко*). 2. Лось звівся, тепер його постать чітко вимальовувалася в досвітніх сутінках (*Є. Гуцало*). 3. Світлі ідуть матері. Зір їх красою сія (*В. Сосюра*). 4. А хто ж були ті вояки відважні, що їх збирав під прапори свої Спартак? (*Леся Українка*). 5. Ходи по тій землі, що Каменяр ходив, і пий із тих джерел, які його поїли (*Л. Забашта*). 6. У Любові формула проста, лише ніхто її, на жаль, не знає (*О. Довгон'ят*).

II. Спишіть перше речення і підкресліть у ньому головні й другорядні члени речення.

III. Складіть і запишіть два речення так, щоб в одному з них займенник *їх* був особовим, а в другому – присвійним.

697 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що до вас звернувся одноліток із проханням, поданим нижче. Спробуйте допомогти йому. Тільки не переплутайте, чию книжку треба взяти, кого й де чекати. Використайте правильно присвійні займенники.

Передай, будь ласка, моїй сестрі, що я затримуюсь. Нехай візьме мою книжку, яку ти подарував мені, і чекає мене біля офіса нашої мами.

698 I. Спишіть прислів'я, ставлячи на місці пропусків присвійний займенник *свій* у відповідній формі. Прочитайте вголос, правильно наголошуючи займенники.

1. Пильнуй ... носа, а не чужого проса. 2. Від ... тіні не сховаєшся. 3. Кожна лисиця ... хвостик хвалить. 4. Біля ... нір і миші

сміливі. 5. Усяка робота ... майстра чекає. 6. Син мій, а розум у нього 7. Найкраще ... розумом жити.

II. Підкресліть займенники як члени речення. Надпишіть над кожним із них відмінок, у якому його вжито.

III. Поясніть, як ви розумієте значення поданих прислів'їв. Опишіть ситуацію, за якої можна було б використати одне з них.

699 Спишіть речення, додаючи відповідні займенники. У яких реченнях ви використали особові займенники, а в яких – присвійні?

1. (У кого?) ... на обличчі була усмішка. (На чиєму?) ... обличчі була усмішка. 2. (У кого?) ... сьогодні контрольна з історії. (Чий?) ... клас сьогодні пише контрольну з історії. 3. (До кого?) ... завітали приятелі. (Чиї?) ... приятелі завітали на гостину.

700 I. Доповніть подані речення присвійними займенниками у відповідній формі й запишіть. Підкресліть займенники як члени речення.

1. **Мабуть**, годинник поспішає. 2. **Я** відремонтував велосипед за лічені хвилини. 3. **У** місті облаштують **новий** парк відпочинку. 4. **У** публікації розкажемо, чи будуть рекордні морози. 5. **Маринка завжди** прислухається до мудрих порад дідуся. 6. **Я** люблю твори Миколи Вінграновського, **зокрема** вірші.

II. З'ясуйте за допомогою орфоепічного словника правильне наголошування виділених слів. Вимовте ці слова та позачте в них наголоси.

71. ВКАЗІВНІ Й ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ

Про займенники, які вказують на предмети та їхні ознаки

ПРИГАДАЙМО. У чому особливості нестягнених форм прикметників?

701 А. Знайдіть у поданих реченнях вказівні займенники. Який із них не тільки вказує на предмет, а й підсилює ознаки цього предмета?

Сьогодні був прекрасний вечір. **Цей** вечір ми запам'ятаємо надовго.

Учора був прекрасний вечір. **Той** вечір ми запам'ятаємо надовго.

Такий вечір ми запам'ятаємо надовго.

Б. Поміркуйте, у якому реченні вказівний займенник вказує на ближчу подію, а в якому – на більш віддалену у часі.

В. Зробіть висновок про особливості вказівних займенників.

Особливості вказівних займенників

Вказівні займенники *цей, той, такий* вказують на один предмет із низки однорідних; вказівний займенник *стільки* вказує на невизначений або невизначено-великий кількісний вияв предмета.

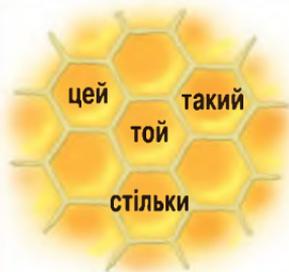
Вказівні займенники *цей, той, такий* змінюємо за родами, числами, відмінками, як прикметники. Вказівний займенник *стільки* змінюємо лише за відмінками, як числівник *два*.

Відмінювання вказівних займенників

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н.	той	та	те	ті
Р.	того́	тієї́ (тої́)	того́	тих
Д.	тому́	тій	тому́	тим
Зн.	той, того́	ту	те	ті, тих
Ор.	тим	тією́ (тою́)	тим	тими
М.	на/у то́му (ті́м)	на/у тій	на/у то́му (ті́м)	на/у тих

Вказівні займенники можуть мати форми *отой, оцей, отакий*, які вживаємо в розмовному й художньому мовленні для підсилення думки.

В усній народній творчості та в поезії як засіб вираження урочистості, емоційної піднесеності можуть вживатися нестягнені форми *тая, тее, тії, цяя, цеє, ції, такая, такеє, такії*.

702 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. І. Розподіліть між собою речення. Випишіть зі свого речення одне словосполучення із вказівним займенником і провідмініайте за відмінками. У займеннику позначте наголос. Обмінуйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

1. І над морем цим погідним я тужу тепер за вами, любими осокорами (*М. Вороний*).

2. З вікна цієї кімнати було видно яблуньку, а на самому верху – кілька золотистих яблук (*Ірина Вільде*).

II. Складіть і запишіть речення із займенником *той* у формі непрямого відмінка.

703 I. Прочитайте речення. Випишіть словосполучення із вказівними займенниками. Усно визначте рід, число, відмінок займенника.

1. А ми тую червону калину підіймемо (*С. Чарнецький*).

2. Вертається той довгий листопад (*А. Дністровий*).

3. Усе тебе пригодиться, що на полі коріниться (*Нар. творчість*).

4. Чому, сказати, й сам не знаю, живе у серці стільки літ

ота стежина в ріднім краї одним-одна біля воріт (*А. Малишко*).

5. Благословенні час той і година, коли земля ця

цвітом процвіла (*М. Рильський*).

6. По такому снігу до неї хіба що кіньми (*В. Сичевський*).

II. Розберіть за будовою та визначте спосіб творення виділених слів.

Особливості означальних займенників

Означальні займенники *весь* (*увесь, ввесь*), *усякий* (*всякий*), *кожний* (*кожен*), *жодний* (*жоден*), *інший*, *сам*, *самий* узагальнено вказують на ознаки предмета.

Ці займенники можуть мати **короткі** форми (*жоден, усяк, кожен*) та повні **нестягнені** форми (*кожня, кожне, кожній* тощо).

Означальні займенники змінюємо за **родами, числами, відмінками** як прикметники.

Відмінювання означальних займенників

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н.	весь	вся	все	всі
Р.	всього́	всієї	всього́	всіх
Д.	всьому́	всій	всьому́	всім
Зн.	весь, всего́	всю	все	всі, всіх
Ор.	всім	всією	всім	всіма́
М.	на/у всьому́, всім	на/у всій	на/у всьому́ всім	на/у всіх

Зверніть увагу!

У всіх відмінках [у] і [в] чергуємо за загальним правилом. **НАПРИКЛАД:** Переписав *увесь твір* – переписала *весь твір*; викопав *усю картоплю* – викопали *всю картоплю*.

704 I. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Обгрунтуйте свій вибір. Назвіть означальні займенники.

1. Надією і терпінням (в,у)сього досягнеш. 2. Не мірай (в,у)сіх на свій аршин. 3. (В, У)сяка пташка свої пісні має. 4. На (в,у)сякий гук не одгукнешся. 5. Скільки не купуй, (в,у)сього не матимеш. 6. У (в,у)сякого свій розум, свій лад (*Нар. творчість*).

II. Поясніть значення одного з поданих прислів'їв.

705 I. Складіть усно з поданими іменниками словосполучення, використовуючи означальні займенники (на вибір). Запишіть ці словосполучення в родовому та місцевому відмінках.

весь / кожний (кожен) / жодний (жоден) / інший

День, місяць, рік, тиждень, десятиліття.

II. Складіть і запишіть речення з одним утвореним словосполученням.

706 I. Спишіть речення, підкресліть означальні займенники як члени речення.

1. І все таке безмежне й зелене, як уві сні (*М. Кіяновська*). 2. У кожній мові, в кожному слові краси майбутнього шукай (*М. Рильський*). 3. Добрий товар сам себе хвалить (*Нар. творчість*). 4. Кожне дерево в цьому **несходимому** лісі він знає і до нього **горнеться** (*Ю. Збанацький*). 5. Увесь Дніпро був ніби помальований (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Про тата говорить уся земля (*М. Рильський*).

II. Доберіть синоніми до виділених слів. За потреби скористайтеся словником.

Потрібно розрізняти займенники *самій* і *са́мий*.

ПОРІВНЯЙМО:

самій <i>самá, самé, самі́, само́го, само́му</i>	са́мий <i>са́ма, са́ме, са́мі, са́мого, са́мому</i>
Уживаємо в значенні «тільки один»: <i>Самá вона не попро-сить.</i>	Уживаємо в сполученні з іншими словами: <i>той са́мий, тому са́мому, над са́мою (того са́мого дня; над са́мою водою)</i>

707 Доповніть репліки діалогу займенниками, які зазначено на кульках. Запишіть діалог. Надпишіть над займенниками розряди за значенням.

оту	які	своїй	її	тобі	таку	мені
-----	-----	-------	----	------	------	------

– Тату, дивися, ... кульки. Купи ... , будь ласка, ... рожеву.

– Олю, я ... вже купував ... кульку.

– Але я подарувала подрузі.

– Добре, купимо.

708 Напишіть текст листівки (4-5 речень) на паперових або електронних носіях із запрошенням на святкову подію (відкриття спортивного клубу, конкурс декламаторів, музичний фестиваль, зустріч із письменником / письменницею тощо). Використайте означальні або вказівні займенники.

709 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках займенники у відповідній формі. Позначте наголоси в цих займенниках. Прочитайте речення вголос, правильно наголошуючи слова.

1. А над (самий) водою верба похилилась (*Т. Шевченко*).
2. Дорога йшла з гори та на гору, з гори та на гору, над (сама) Россю (*І. Нечуй-Левицький*).
3. (Сама) недовго збитися з путі, та трудно з неї збитися у гурті (*Леся Українка*).
4. Того ж (самий) вечора Чіпка побіг до Грицька (*Панас Мирний*).
5. Розумний порадиться, а дурень сам за (всі) вирішить (*Нар. творчість*).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір першого речення.

Розбір займенника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма.
3. Розряд за значенням.
4. Рід і число (якщо є).
5. Відмінок.
6. Синтаксична роль.

Зразок усного розбору

Перший промінь сонця, теплий, ясний, у мою кімнату вправ (Б. Лепкий).

Мою – займенник, початкова форма – *мій*, присвійний, ужитий у знахідному відмінку однини, жіночий рід. У реченні є означенням.

Зразок письмового розбору

Мою – займ., п. ф. *мій*, присв., Зн. в., одн., ж. р., означ.

710 I. Прочитайте текст. Якими рядками з тексту можна висловити основну думку прочитаного?

СТАРА-СТАРА ВИШНЯ

Недалеко від нашої хати росла вишня. Стара-стара, уже половина гілок зовсім засохла, а на половині ще родили ой які ж смачні ягоди! Запам'яталося: весною зацвіла тільки одна гілка. Батько хотів зрубати вишню, бо вмирає ж вона... Та мати сказала:

– Не треба рубати. Цю вишню посадив ще твій дідусь. Хай вродять вишні на оцій гілці...

Вродили востаннє вишні. Зібрала мама кісточки та й посадила в землю. Виросли з тих кісточок молоденькі вишні. Стара вишня засохла, а молоді вже цвітуть і плодоносять.

Отак як та вишня не вмерла, а продовжила свій рід, так і народ ніколи не вмирає. Поки живе народ, доти живе Батьківщина... (За *В. Сухомлинським*).

II. Випишіть із тексту займенники. П'ять із них (на вибір) розберіть письмово як частину мови.

72. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ЗАЙМЕННИК»

711 I. Прочитайте текст. Поміркуйте, чи актуальною є подана в ньому інформація.

ПОТУРБУЙСЯ ПРО БЕЗПЕКУ

Під час спілкування в соцмережах радимо дотримуватися кількох правил, які допоможуть уникнути кібербулінгу й не потрапити на гачок до шахраїв.

1. Не повідомляй незнайомцям ніякої інформації про себе, своїх рідних, друзів.

2. Не розповідай, де ти зараз перебуваєш, де мешкаєш, хто твої батьки.

3. Не приймай від невідомої особи пропозиції сходити з нею в кіно, кав'ярню чи покататися на машині.

4. Не перераховуй гроші на будь-яку банківську картку.

5. Не відкривай невідомі файли, створюй складні паролі.

6. Зроби свій обліковий запис у соцмережі приватним, щоб не кожен міг переглядати твої публікації і фото.

Почувайся безпечно в інтернет-просторі та спілкуйся із задоволенням! *(З мережі інтернет).*

II. Завдання до тексту.

1. Випишіть займенники та визначте розряд за значенням кожного з них.

2. Виконайте письмовий розбір трьох виписаних займенників (на вибір) як частини мови.

3. Поясніть лексичне значення виділеного слова. Визначте його спосіб творення та обґрунтуйте написання. За потреби скористайтеся словниками.

4. Сформулюйте за змістом прочитаного два запитання, використавши питальні сполучники, й запишіть. Запропонуйте однокласнику / однокласниці дати на них відповідь.

5. Прочитайте текст уголос від імені першої особи, розпочавши його таким реченням: «Під час спілкування в соцмережах я дотримуюсь кількох правил, які допомагають мені уникнути кібербулінгу й не потрапити на гачок шахраїв».

712 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи потрібно дітям устрявати в словесну перепалку (сварку) з незнайомцями у віртуальному просторі? Чому? А чи варто спілкуватися з тими, хто сипле образливими фразами?

713 Хто зможе знайти в поданому реченні всі займенники?

Нехай ніхто не половинить, твоїх земель не розтина, бо ти єдина, Україно, бо ти на всіх у нас одна (Д. Чередниченко).

714 I. Відновіть прислів'я зі слів кожної групи й запишіть. Поясніть, як ви розумієте значення цих прислів'їв.

кожен / любить / лис / нору / свою

росте / на своєму / кожна / корені / травичка

долю / чоловік / кує / свою / працею

II. Назвіть частину мови кожного слова в записаних прислів'ях.

715 I. Спишіть, знімаючи риси. Обґрунтуйте написання.

Хтозна/який, будь/до/кого, хтозна/з/ким, де/кого, казна/кому, кому/небудь, аби/кому, аби/з/кого, ні/до/чого, ні/кому, ні/для/кого, **ні/хто**, якою/небудь, будь/чим, аби/скільки, ні/чийому, казна/чиєму, чийого/небудь, де/з/ким, хтозна/чого, ні/перед/ким.

II. Провідмініайте виділені займенники за відмінками.

716 I. Прочитайте уривки з повідомлень у соціальних мережах. У якому з них є найбільше займенників? Доведіть свою відповідь.

1. Компанія Apple вже цього року може презентувати незвичний ноутбук. Чутки про нього ходили вже й раніше.

2. Вербну неділю завжди святкують за тиждень до Великодня. Тому кожен рік дата є різною.

3. Цінні монети України беруть свій початок із 1991 року. Саме тоді держава почала карбувати перші копійки. Оті зразки є найбільш рідкісними.

4. У нашій кулінарній рубриці розповідаємо про торт без випічки, який кожен зможе приготувати лише з трьох інгредієнтів.

II. Випишіть із соціальної мережі невелике повідомлення (2–3 речення), у якому використано займенники. Поміркуйте, чи правильно й доречно використано в тексті займенники.

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте тестові завдання.

1. Правильно вжито займенник у реченні
А Тарас вийняв із пенала олівець і поклав його на стіл.
Б Бузок розцвів у садку, його посадили минулого року.
В Юрко здогадався, який подарунок йому купили батьки.
Г Бабуся попросила онука налити собі молока.
2. Означальний займенник ужито в реченні
А Весна – бажаний гість, її закликають дівчата піснями-веснянками (*О. Воронай*).
Б У кожнім слові краси майбутнього шукай (*М. Рильський*).
В Учітеся, брати мої, думайте, читайте... (*Т. Шевченко*).
Г Падають тепло і глухо яблука в нашім саду (*В. Сосюра*).
3. Доберіть приклад до кожного розряду займенників.

<i>Розряд</i>	<i>Приклад</i>
1 особовий	А такий
2 вказівний	Б вона
3 зворотний	В їхній
4 означальний	Г кожний

4. Правильно написано всі займенники в рядку
А казнащо, деяка, будь-кого, якого-небудь
Б який-небудь, де-хто, будь-кого, хтось
В будь-що, декого, аби-кому хто-небудь
Г який-небудь, якоїсь, хтозна-кому, декому
5. Три займенники вжито в реченні
А Добре того навчати, хто хоче все знати.
Б Тяжко тому жити, хто не хоче робити.
В Кожна жаба своє болото хвалить.
Г У кого бджоли, в того й мед.
6. Спишіть речення. Підкресліть займенники як члени речення. Визначте їхній розряд за значенням.
Хто розуму не має, тому й коваль не вкує (*Нар. творчість*).

Проект

Об'єднайтеся в групи. Група має виконати одне із запропонованих завдань.

1. Скласти ребуси із займенниками.
2. Скласти кросворд із займенниками.
3. Укласти короткий словничок фразеологізмів із займенниками.

Запропонуйте однокласникам / однокласницям розшифрувати ребуси, розгадати кросворд чи пояснити значення фразеологізмів.

Моя сторінка

ЦІКАВО ЗНАТИ

СКІЛЬКИ СЛІВ?

Чи спроможні ми порахувати всі слова? На жаль, ні. В 11-томному Словнику української мови (1970–1980 рр.) пояснено значення 135 тисяч слів і словосполучень, а у Великому тлумачному словнику сучасної української мови (2004 р.) – 170 тисяч.

А скільки ж слів потрібно окремішній людині? Обсяг словника конкретної особи залежить від роду її занять, освіченості та здібностей. Установлено, що мовець активно використовує близько трьох тисяч слів, а розуміє – удесятеро разів більше (3 *посібника*).

НА ДОЗВІЛІ

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

1. Якого маленького коня треба поставити між двома однаковими особовими займенниками, щоб утворити назву країни?
2. До якого особового займенника треба додати одну букву, щоб він перетворився на провалля?
3. Який заперечний займенник жіночого роду можна використати, оголошуючи результати змагання?
4. Які два займенники заважають їздити дорогою?
5. До якого вказівного займенника треба додати сотню, щоб спекти пиріг?
6. Син мого батька, а мені не брат?
7. До якого особового займенника треба додати *майку*, щоб утворити назву країни?
8. Які три займенники найчистіші?

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

ТЕМА 1. МОВЛЕННЯ ТА СПІЛКУВАННЯ

ПРИГАДАЙМО. Що таке мовлення та спілкування?

1 Уявіть, що ви тримаєте в руках кленовий листок. Складіть усно два описи листка (по 2–3 речення) відповідно до запропонованих ситуацій спілкування. Якого стилю мовлення ви будете дотримуватися в кожній із ситуацій?

Ситуація 1. На уроці природознавства потрібно розповісти про особливості листка, його функції.

Ситуація 2. На занятті літературної студії потрібно розкрити власне сприйняття листка.

Мовленнєва діяльність

Мовлення – це процес використання людиною мови для спілкування. Словесне спілкування завжди здійснюється за допомогою тієї чи тієї мови й підкоряється її законам.

Мовлення може бути усним і писемним.

Розрізняють чотири види мовленнєвої діяльності.

ВИДИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Аудіювання

Читання

Говоріння

Письмо

Спілкування

Спілкуймося, бо ми
того варті

Спілкування – це передача інформації в будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Під час спілкування учасники краще пізнають одне одного, обмінюються думками, набутим досвідом, розкривають свої почуття, мрії тощо.

Спілкування може проходити не лише в умовах безпосереднього контакту із співрозмовником, але й в умовах, коли співрозмовники розді-

лені простором і часом. Віртуальне спілкування відбувається через засоби масової комунікації – телефон, смартфон, планшет, комп'ютер, соціальну мережу тощо. Але пам'ятайте, що жодні смайлики не замінять живого спілкування.

В учасників спілкування завжди є певні очікування, і якщо ці очікування справджуються, то спілкування вважають успішним, результативним.

Ситуація спілкування

Учасники спілкування

Того, до кого спрямоване мовлення, називають **адресатом**.

Того, хто говорить або пише, називають **адресантом**.

2 СИТУАЦІЇ. Зорієнтуйтеся в ситуаціях спілкування і виберіть речення, найдоцільніше за цих умов. Обґрунтуйте свій вибір. Хто буде адресатом вашого мовлення? Яким видом мовленнєвої діяльності ви користуєтеся?

1. Уявіть, що ви зайшли до магазину, щоб купити олівець. За допомогою якого речення найдоцільніше звернутися до продавця?

А Мені дуже подобається малювати червоним олівцем.

Б Пошукайте для мене, будь ласка, червоний олівець.

В Скажіть, будь ласка, чи є в продажу червоний олівець?

2. Уявіть, що ви класний керівник і вам потрібно повідомити учнів / учениць про зміни в розкладі. За допомогою якого речення це найдоцільніше зробити?

А Що вам найбільше до вподоби: математика чи фізкультура?

Б Завтра не беріть із собою спортивної форми.

В Завтра замість фізкультури буде математика.

3 Уявіть подані нижче ситуації спілкування. Опишіть ваші дії та складіть імовірні репліки-відповіді. Спробуйте вчинити правильно, щоб уникнути небезпеки та захистити інших.

Ситуація 1. Віртуальний друг написав вам у приватних повідомленнях: «Приходь завтра в парк відпочинку. Я подарую тобі новий телефон».

Ситуація 2. Старшокласник із сусідньої школи надіслав вам повідомлення: «Якщо ти не боягуз / боягузка, то приходь уранці до скелі на березі озера. Будемо робити екстремальні фото».

Ситуація 3. До тебе підійшли однокласники / однокласниці й повідомили, що ввечері на пустирі буде бійка між старшокласниками / старшокласницями. «Тільки нікому не розкажуй. Може, й нам піти подивитися?» – запитали вони.

4 І. Прочитайте виразно вголос уривок з повісті Ярослава Стельмаха «Химера лісового озера, або Митькозавр із Юрківки».

ТАЄМНИЧІ СЛІДИ

Вранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став мов укопаний, а я з розгону наштовхнувся на нього.

– Дивись, Сергію, – тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води хижо вимальовувались відбитки здоровенних і страшних лап.

– Як у крокодила, – визначив я, нервово озираючись на озеро.

Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.

– Сергію, треба нам книжки взяти в бібліотеці.

– Правильно, підемо завтра, наберемо фантастику якунебудь, про шпигунів...

– Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

– Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі природознавства, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?

– До твого відома, зоологія – наука про весь тваринний світ. Отже, у ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще і для нас, цебто про те, що живе в цьому озері.

– Ти думаєш? – уже серйозніше глянув я на Митька...

- II. Опишіть ситуацію спілкування. Сформулюйте 2–3 запитання за змістом прочитаного.
- III. Пригадайте яку-небудь цікаву ситуацію спілкування зі свого життя. Опишіть цю ситуацію.
- IV. Поясніть, до яких видів мовленнєвої діяльності ви вдавалися, виконуючи вправу.

ТЕМА 2. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ТИПИ МОВЛЕННЯ

ПРИГАДАЙМО. Які основні ознаки тексту?

Типи мовлення

Типи мовлення	Особливості
Розповідь	Висловлення про події, що відбулися (відбуваються чи відбуватимуться) у певній послідовності. До тексту-розповіді можна поставити загальне питання <i>що сталося (відбулося)?</i> .
Опис	Висловлення про певні ознаки, властивості предмета, особи чи явища. До тексту-опису можна поставити загальне питання <i>який?</i> .
Роздум	Висловлення, у якому доводиться правильність чи неправильність певного твердження шляхом міркування та за допомогою доказів (аргументів). До тексту-роздуму можна поставити загальне питання <i>чому?</i> .

1 Прочитайте тексти. Визначте тип мовлення кожного з них, обґрунтуйте свою думку.

* * *

Три тижні не був Сергійко в школі: хворів. Скучив за товаришами й учителькою.

Радісний і збуджений прийшов хлопчик до школи після хвороби. Думалося Сергійкові: в очах друзів побачить він радість і подив. Та

їхні очі були спокійні й незворушні. Сусід по парті Микола запитав:

– А ти виконав на сьогодні завдання?

– Виконав, – тихо сказав Сергійко й засмутився (*В. Сухомлинський*).

* * *

Планшетні комп'ютери бувають і компактними, і з великими екранами. Найскромніші за розмірами – 7-дюймові моделі. Девайси від 9,6 до 10,1 дюйма часто мають док-станцію і схожі на ноутбук, але водночас вони легші й мобільніші.

Планшети можуть мати один із трьох основних типів матриць: TFT, IPS або OLED. Кут огляду в IPS-матрицях становить трохи менше 180°, а зображення – соковите з гарною передачею кольору. На відміну від IPS, зображення на OLED-дисплеї більш контрастне, з ідеальною передачею чорного кольору.

* * *

Чому до вишиванки ставляться з такою повагою та любов'ю?

По-перше, вишиванка ідеально поєднується з будь-яким одягом: шкільною формою, джинсами, шортами різних фасонів. Вишита сорочка завжди має вигляд елегантний та стриманий і водночас яскравий та оригінальний.

По-друге, вишиванку вважають потужним оберегом. Наші предки вірили в силу вишитих візерунків. Кожен елемент вишивки має своє значення, а всі разом бережуть людину від негараздів.

По-третє, вишиванку здавна вважають символом і гордістю української культури. Вона береже традиції наших предків.

Ось чому вишиванка така улюблена й популярна в нашому народі (*З посібника*).

2 І. Прочитайте виразно текст уголос. Визначте основну думку висловлення.

ЧОМУ ПОТРІБНО ЗНАТИ ІСТОРІЮ

Спробуємо уявити, що могло б статися з нашим народом, якби не було Запорізької Січі. Очевидно, тоді зовсім не було б України, українського народу, так само як і багатьох племен і народів на землі. Їх знищили б вороги, розтоптала б жорстока дійсність.

І як буває прикро, коли ми захоплюємося воєнним мистецтвом римських легіонерів, але не маємо уявлення про ратну* майстерність запорожців. Знаємо про подвиги Ганнібала й не знаємо про звитягу Самійла Кішки, Петра Сагайдачного чи Івана Сірка. Захоплюємося мужністю спартанців біля Фермопіл і не чули нічого про подвиг козаків під Берестечком...

Історією потрібно не лише цікавитися, її потрібно досконало знати, бо історія – не просто минуле народу, це – його жива душа. Ось чому той, хто не знає історії, ніколи не зрозуміє свого народу (За *М. Слабошпицьким*).

**Ратний* – бойовий, воєнний.

II. З'ясуйте, які типи мовлення поєднано в тексті. Обґрунтуйте свою думку.
III. Побудуйте усно другий абзац, замінивши авторські приклади з історії України своїми.

3 І. Розгляньте комікс. Про що нам розповів художник? Опишіть відчуття, емоції хлопчика в кожному епізоді.

II. Складіть і запишіть за коміксом текст-розповідь (6–8 речень) у художньому стилі. Попередньо сформулюйте тему й основну думку майбутнього висловлення, обміркуйте структуру (зачин, основна частина, кінцівка), складіть план. Доберіть до тексту заголовок.

ТЕМА 3. СКЛАДАННЯ І РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ

ПРИГАДАЙМО. Чим діалогічне мовлення відрізняється від монологічного?

1 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте за особами діалог (7–8 реплік) відповідно до запропонованої ситуації спілкування, дотримуючись правил мовленнєвого етикету. Використайте звертання та слова (сполучення) ввічливості. Ви можете скористатися поданими нижче зразками.

Ситуація А. Ви перебуваєте в незнайомому місті й шукаєте потрібну вулицю (будівлю). З якими словами ви звернете до перехожого? Що скажете на прощання?

Скажіть, будь ласка, де...; перепрошую, ви не знаєте...; вибачте, ви не скажете...; добродію, будьте ласкаві, підкажіть...; шановний, якщо ваша ласка, скажіть мені...; дякую вам; на все добре; приємної подорожі; чи не скажете ви...; вибачте, точно не знаю; ви мені дуже допомогли; до побачення; немає за що.

Ситуація Б. Ви зайшли до книгарні й хочете купити тлумачний словник. Поцікавтеся, чи є такі словники, скільки вони коштують, скільки в них слів, яких видавництв ці словники тощо.

2 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте за особами діалог (7–8 реплік) відповідно до запропонованої ситуації спілкування. Використайте вставні слова.

Ситуація А. Учора ви переглянули новий фільм. На перерві ваш друг / ваша подруга цікавиться вашою думкою про фільм та бажає поділитися своїми враженнями.

Ситуація Б. Ви переїхали до нового будинку й телефонуйте своєму другові / своїй подрузі, щоб поділитися враженнями про нове житло, про переїзд загалом.

Ситуація В. Ви хочете попросити вибачення в друга, якого вчора безпідставно образили.

3 I. Розгляньте комікс. Яку історію нам розповів художник?

II. **ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ.** Об'єднайтеся в пари. Розподіліть між парами кадри коміксу (1, 2, 3, 4, 5). Складіть діалог (5–6 реплік), можливий між учасниками в ситуації, змальованій у відповідному кадрі.

4 **ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ.** Складіть і розіграйте діалог, що передбачає уникання небажаного й небезпечного спілкування, протистояння маніпулятивним впливам, відповідно до описаної ситуації.

Ситуація А. Вам телефонують з невідомого номера, аби дізнатися, де працюють ваші батьки (сусіди, знайомі) та коли вони бувають удома.

Ситуація Б. Вам телефонують з невідомого номера, аби повідомити, що ви виграли приз і повинні одразу приїхати за ним за вказаною адресою.

Ситуація В. Ваш знайомий / ваша знайома цікавиться вашими справами та пропонує спробувати покурити, переконуючи, що одна цигарка – це не страшно.

ТЕМА 4. СТИЛІ МОВЛЕННЯ. ПОНЯТТЯ ПРО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ

ПРИГАДАЙМО. Які є типи й стилі мовлення?

1 Прочитайте тексти. Визначте стиль і тип мовлення кожного з них. Обґрунтуйте свою відповідь. Скористайтеся відповідною таблицею в додатку 3.

Дощ – рідкі атмосферні опади, які випадають з хмар у вигляді краплин діаметром від 0,5 до 7,0 мм. За

інтенсивністю випадання розрізняють обложний дощ (тривалі, більш-менш рівномірні опади) та зливовий (короткочасні інтенсивні опади). Краплини дощу утворюються в хмарах унаслідок коагуляції (злиття) дрібних крапель у більші (З довідника).

* * *

Усе ближчими ставали звуки грози. Важка сива хмара нависла над степом і спустила на нього свої мокрі паруси. З тихим дзвоном упали перші краплини, а потім чарівною музикою зашумів густий дощ. Вода вже блищала на розмитому шляху, а травневий дощ усе палав. Розквітла земля набиралася сили, прикрашалася зеленими шатами (О. Гончар).

2 Випишіть з підручників чи художньої літератури приклади текстів (3–5 речень) художнього та наукового стилів. Обґрунтуйте свій вибір.

Офіційно-діловий стиль

Офіційно-діловий стиль – різновид мови, який слугує для спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті.

Найхарактерніші ознаки цього стилю: офіційність, конкретність, стислість, точність формулювань, логічна послідовність, використання спеціальної лексики.

Ділові папери

Основним видом офіційно-ділового стилю є **ділові папери** (документи). **НАПРИКЛАД:** заява, план роботи, оголошення, автобіографія, наказ, договір, розписка, доручення, довідка та ін.

Зверніть увагу!

Тексти офіційно-ділового стилю не припускають двозначності сприйняття змісту. У них не можна вживати емоційно забарвлену лексику, розмовні слова.

3 1. Прочитайте текст. Визначте його тему та сферу використання (побут, освіта, законодавство, література). З якою метою створено текст? Доведіть, що він є офіційно-діловим.

Дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я та набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їхнє піклування.

Дитина, яка тимчасово чи постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою (З Конвенції про права дитини).

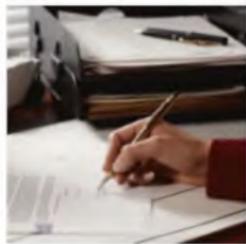

Плакат Олега Томашевича, 13 років

II. Поясніть лексичне значення виділених слів. Чи є ці слова стилістично забарвленими?

4 Прочитайте мовні звороти офіційно-ділового стилю. Складіть і запишіть мінітекст (3–4 речення) з кількома з них.

Брати участь, узяти до уваги, відповідно до закону, згідно з інструкцією, за згодою сторін, надати можливість, дозвольте нагадати, маю відмовити, просимо повідомити, вважаємо за потрібне, в установленому законом порядку, нести відповідальність, брати зобов'язання, порушити питання, оголосити подяку.

І ТАКЕ БУВАЄ

Прийшовши зі школи, Оленка пообідала та прибрала на кухні. Потім пішла до бабусі, а мамі залишила записку:

«Твоє розпорядження виконала. Оперативно реставрувала порядок у приміщенні для приготування їжі. Приходила сусідка, довго інформувала про свої справи, тому часу на студювання уроків не залишилося».

Що в цій записці вам видається смішним? Чому?

ТЕМА 5. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ОГолоШЕННЯ

1 І. Пригадайте, чи доводилося вам коли-небудь читати або складати оголошення. Про що в ньому повідомлялося? Поміркуйте, для чого потрібні оголошення.

II. Чи згодні ви з твердженням, що оголошення, як правило, відповідає на питання що? де? коли? чому? для чого? для кого?

Оголошення

Оголошення – це документ, що містить повідомлення для широкого загалу.

Особливістю оголошення є стислість формулювань і компактність.

Мета оголошення – інформувати про різні події життя, культурно-громадські та наукові заходи тощо.

Оголошення розміщують на сторінках газет, журналів, на афішах, рекламних щитах, білбордах, сайтах, озвучують на радіо, розповсюджують через соціальні мережі.

Для того щоб оголошення краще сприймалося, потрібно подбати про його оформлення: подумати, які слова написати більшими, а які – меншими буквами, удало дібрати кольори. Найголовніше – ретельно продумати текст оголошення, його структуру.

Основні складники оголошення (орієнтовно)

Назва документа	Оголошення
Інформація про дату, час, місце події	коли відбудеться? де відбудеться?
Інформація про подію	яка подія? що відбуватиметься? хто братиме участь? що буде цікавого?
Контактна інформація	куди звертатися за додатковою інформацією? хто розмістив оголошення?

2 І. Прочитайте зразки оголошень. Визначте основні складники цих документів.

ОГОЛОШЕННЯ

15 травня цього року в актовій залі школи відбудеться концерт переможців пісенного конкурсу «Золоті ключі».

Початок о 16 годині.

Учнівський комітет

ОГОЛОШЕННЯ

Шановні учні та учениці!

25 вересня 2022 року о 13:30 відбудеться засідання літературної студії «Лебідь». Запрошуються учні, які мають хист до літературної творчості.

Місце проведення заходу – кабінет 45.

Інформацію про студію «Лебідь» розміщено на сайті школи.

Керівник студії

3 Ситуація А. Уявіть, що на прогулянці в парку ваш улюбленець (котик, песик) забіг далеко й зник. Складіть усно оголошення (за поданим орієнтовним планом), увівши до нього опис тварини так, щоб її можна було б легко відрізнити від інших.

Ситуація Б. Уявіть, що у великому магазині загубилася дитина. Про це потрібно оголосити по гучномовцю. Складіть усне оголошення (за поданим орієнтовним планом), у якому вкажіть прикмети дитини, за якими її можна було б упізнати.

Орієнтовний план

1. До кого звертаємося.
2. Про що повідомляємо.
3. Про що просимо.
4. Кому повідомляти.

4 Складіть оголошення для розміщення на шкільному вебсайті (на шкільній дошці оголошень) про очікувану подію. Наприклад: екскурсію учнів до музею, відвідання театру, організацію поїздки до Канівського музею Тараса Шевченка та ін.

ТЕМА 6. ТЕКСТ. СКЛАДНИЙ ПЛАН ТЕКСТУ

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке текст? 2. Що таке тема й основна думка тексту?

1 I. Прочитайте. Поясніть, з якою метою автор розповідає цю історію.

ПОДВІЙНЕ ЗНАЙОМСТВО

Зі школи Оксана поспішала додому. Мама веліла не запізнюватися: сусіди справляли новосілля й запросили їх на знайомини.

В автобусі Оксана зайняла зручне місце й безтурботно поринула у свої мрії. На одній із зупинок увійшла й стала якраз біля неї літня жінка з важкими сумками в руках. Пасажири попросили дівчину поступитися місцем. Та Оксана вдала, ніби не чує.

Увечері вона з матір'ю та батьком пішли до нових сусідів. Двері відчинилися – і на порозі стала жінка, яку Оксана так образила своєю нечемністю в автобусі, а на столі було частування з тих самих важких сумок. Дівчина ладна була провалитися крізь землю. Мати вихваляла перед новою сусідкою свою доньку, яка вона вихована та скромна, і вчиться добре, і вдома допомагає...

Кожне мамине слово, як насмішка, стьобало дівчину. А сусідка спокійно дивилася їй просто в очі. Той погляд надовго запам'ятався Оксані (*А. Гамарник*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Доведіть, що це текст, користуючись поданою нижче схемою «Істотні ознаки тексту».

2. Визначте тему й основну думку тексту. Доберіть свій варіант заголовка, який відображав би основну думку тексту.

3. Визначте мікротеми висловлювання, тематичні речення та ключові слова.

4. Обґрунтуйте поділ тексту на абзаци.

5. Визначте структуру тексту (зачин, основну частину, кінцівку).

6. Складіть і запишіть план тексту. За складеним планом стисло перекажіть прочитане (усно).

ІСТОТНІ
ОЗНАКИ ТЕКСТУ:

▶ наявність теми й основної думки

▶ наявність двох і більше речень

▶ пов'язаність речень за змістом

▶ послідовність та завершеність викладу

▶ граматичний зв'язок між реченнями

Тема

Тема тексту – це те, про що в ньому йдеться. Тему розкривають за допомогою мікротем (частин загальної теми). Речення, яке несе в собі найважливішу інформацію мікротемі, називають **тематичним**.

Основна думка

Основна думка тексту – це те головне, що автор стверджує, до чого він закликає, чого навчає.

Засоби зв'язку

Речення в тексті пов'язують за допомогою таких **мовних засобів**: повтор слова, синоніми, спільнокореневі слова, займенники, прислівники, сполучники.

Види зв'язку

Є два види зв'язку речень у тексті:

- **послідовний** (кожне наступне речення уточнює зміст попереднього);
- **паралельний** (реченням властива відносна самостійність; у реченнях ідеться про різні речі, але ці речення мають спільну тематику).

2 Прочитайте два тексти. Доведіть, що в першому з них речення пов'язані послідовним зв'язком, а в другому – паралельним.

1. Яких птахів ми вважаємо за кращих літунів? Стрижів! Справді, вони літають дуже швидко. Зате не можуть круто повертати й ловити комах збоку, а якби залетіли в ліс, то одразу ж розбилися б об дерево (*В. Сабунаєв*).

2. На небі золоте сонце сипле скрізь блискучими бризками. По шляху біжать жваві струмочки. Пишається проти сонця гай. Густішою стіною сплелося жито. Загули метушливі бджоли (*С. Васильченко*).

Складний план

План може бути простим і складним.

У **складному** плані, на відміну від простого, деякі пункти мають ще й **підпункти**.

Складний план має здебільшого таку форму запису:

- I. Вступ.
- II. Основна частина.
 - 1.
 - 2.
 - 3.
- III. Кінцівка.

ПАМ'ЯТКА

Як скласти план тексту

1. Уважно прочитати текст.
2. Визначити тему й основну думку тексту.
3. Визначити мікротеми, стисло й чітко їх сформулювати. Це і є пункти плану.
4. Склавши план, перевірити, чи розкриває він зміст усього тексту.

ТЕМА 7. БУДОВА ЕЛЕМЕНТАРНОГО РОЗДУМУ

ПРИГАДАЙМО. Які є типи мовлення? Що таке роздум?

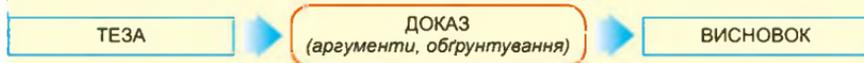
Складові частини роздуму

Твір-роздум – це твір, у якому повідомляють причини та наслідки дій, обговорюють проблему, формулюють відповідні висновки.

Елементарний роздум складається з трьох частин: **тези, доказу, висновку.**

Кожну частину роздуму потрібно починати з абзацу.

Схема елементарного роздуму

Теза – це твердження, яке потрібно довести.

Доказ (аргументи, обґрунтування) – це думка на підтвердження правильності висловленого твердження (тези).

Щоб дібрати переконливі докази, спробуйте відповісти на таке запитання: *Чому я вважаю, що моя думка (моя теза) правильна?*

До речі, гарними доказами можуть бути приклади із життя, художньої літератури, історії, а також висловлювання відомих людей.

Висновок – це логічний підсумок, остаточна думка. Цікавим буде висновок, у якому закликають читача (слухача) до роздумів.

Мовні засоби

У творі-роздумі можна використати спеціальні слова або сполучення слів.

ТЕЗА	<i>Я думаю, що... На мою думку...</i>	<i>Я впевнений (впевнена), що... Як на мене, то...</i>
ДОКАЗ	<i>Насамперед... По-перше... По-друге...</i>	<i>Це можна пояснити тим, що... Доказом може бути... Крім того...</i>
ВИСНОВОК	<i>Отже... Ось чому...</i>	<i>Можна зробити висновок... Ми переконалися в тому, що...</i>

Наведені вище мовні засоби допоможуть вам побудувати роздум. Однак ці засоби не є обов'язковими.

1 І. Прочитайте роздум. Яка його основна думка? Дайте відповіді на запитання, подані після тексту.

ТЕЗА	На моє переконання, вода – дороге цінне джерело життя.
ДОКАЗ	Це можна пояснити тим, що вода становить значну частину організмів людей, тварин та рослин. Без води людина може прожити не більше 2–3 днів. Якщо влітку довго немає дощу, жовкне трава, в'януть квіти.
ВИСНОВОК	Отже, без води на землі не було б нічого живого.

II. Запитання за змістом тексту.

1. Яку думку намагається довести автор?
2. Скільки доказів і які саме наводить автор на підтвердження своєї думки?
3. За допомогою яких слів автор поєднує тезу з доказом?
4. Яким словом автор розпочинає висновок? А які інші слова можна було б для цього використати?

III. Перебудуйте другий абзац тексту (доказ) так, щоб у ньому були вставні слова *по-перше*, *по-друге*. Зачитайте змінений фрагмент.

2 I. Прочитайте текст, визначте його основну думку. Укажіть зачин, основну частину й кінцівку тексту.

Кожна людина завжди чимось зайнята, кудись поспішає, але я вважаю, що всі повинні знаходити час для фізкультури.

Насамперед фізичні вправи допомагають укріплювати здоров'я, бути в хорошій формі, виховувати силу волі. Навіть проста зарядка вранці під улюблену музику заряджає енергією на весь день. Активні розваги, усілякі рухливі ігри приносять неймовірне задоволення. Вони щодня дарують нам здоров'я та бадьорий настрій. Крім того, усі хочуть мати красиве гнучке тіло, гарну реакцію, координацію рухів, уміти сконцентруватися у потрібний момент.

Ось чому фізкультура така важлива й необхідна. Цю думку поділяють мої однокласники й однокласниці та ніколи не забувають про активне дозвілля.

II. Доведіть, що це роздум. Визначте його складові частини (тезу, доказ, висновок).

3 Прочитайте тези та доберіть усно докази на підтвердження кожної з них. Сформулюйте висновки.

ТЕЗА	Дехто вважає, що всі дні тижня чудові. Але, на мою думку, найкращий день – субота.
ДОКАЗ	По-перше, ...
ВИСНОВОК	Ось чому ...

ТЕЗА	Я думаю, що завжди потрібно говорити правду.
ДОКАЗ	...
ВИСНОВОК	...

4 Сформулюйте тезу й доберіть докази до одного з поданих висновків (на вибір). На основі цього напишіть невеликий твір-роздум (5–7 речень). Доберіть заголовок.

ТЕЗА	...
ДОКАЗ	...
ВИСНОВОК	Ось чому зима – улюблена пора року багатьох дітей.

ТЕЗА	...
ДОКАЗ	...
ВИСНОВОК	Ми переконалися в тому, що одна голова добре, а дві – краще.

ТЕМА 8. УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ

1 І. Прочитайте текст. Які типи мовлення поєднано в ньому? Розкажіть, чому вагалася царівна, коли вирішувала, чиєю дружиною стати.

НАЙЦІННІШЕ

Мав цар трьох синів, а у володаря сусідньої держави була дочка. Царевичі в неї і закохалися.

Сказала царівна, що за того заміж піде, хто здобуде для неї найцінніше. **Вирушили** царевичі найцінніше шукати.

Через рік зійшлися. Старший купив далекогляд, що видно з нього через три держави. Середній здобув плащ, що понесе, куди здумаєш. Молодший **роздобув** ліки, що й мертвого оживити здатні.

Глянув старший у далекогляд і побачив похорон. **Скочили** брати на плащ, полетіли. А то царівну ховають. Молодший вийняв ліки, приклав померлій до губів, вона й ожила.

Має царівна вийти за старшого, тому що він перший побачив її похорон. Отже, бути їй дружиною старшого брата. Справедливо стати дружиною середнього, бо на його плащі дісталися до померлої. Отже, відмовити йому не можна. Не можна відмовити й молодшому через те, що він її ліками оживив.

Зрозуміли брати **вагання*** дівчини та й кажуть: «Хай не розум, а серце вирішує». Обрала царівна наймолодшого брата (*Нар. казка*).

* *Вагання* – відчуття неспроможності відразу вирішити щонебудь.

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

III. Складіть і запишіть складний план прочитаного. Прочитайте текст удруге. Докладно перекажіть прочитане (усно).

ТЕМА 9. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ ПРО ВЧИНКИ ЛЮДЕЙ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ

ПРИГАДАЙМО. Чим роздум відрізняється від розповіді?

1 Прочитайте вголос текст. Про яку подію розповідає авторка? Над чим розмірковує?

НЕ ВИРОСТУТЬ ДЗВІНОЧКИ

Розквітнув край асфальту тендітний дзвіночок. Яскравосиній, високий, свіжий, як краплинка джерельної водиці.

Якби відквітувала квіточка, насіння дозріло б і наступного літа вже двоє дзвіночків виросло б, землю прикрасило б, душу звеселило б. Не виростуть дзвіночки. Ідучи надвечір вулицею, усі побачили, що немає квітки. Чиясь безжалісна рука не втрималася, щоб грубо, похапцем не висмикнути з корінням.

Брати чуже – не можна. Це відомо всім. Чуже брати ганебно, соромно, неприпустимо. Це тлумачать батьки й вихователі. Ось і не зайде комусь із нас у голову прихопити чужі речі. А брати те, що належить усім, виходить, можна? І падають обірвані квіти, оббите листя, никнуть покалічені гілки.

Хіба невідомо, що рослини тисячами способів допомагають людині існувати й жити? Вони і «зелені легені», і сировина для промисловості, і краса земна... І лише люди-

на може або з вдячністю прийняти цей дарунок життя, або все це підступно знищити. І забувати це ніколи не можна (За А. Потаповою).

Структура твору

Твір-роздум про вчинки людей komponуємо таким чином:

I. Вступ (який вчинок привернув мою увагу; з ким, де й коли це трапилось).

II. Основна частина у формі розповіді про вчинок (що саме трапилось).

III. Кінцівка у формі роздуму (як я оцінюю цей вчинок і чому).

Зверніть увагу!

У тексті-роздумі часто вживають такі сполучення: *мені здається...; я думаю...; я переконаний, що...; я не можу погодитися з тим, що...; хочеться підкреслити, що...; я зрозумів...; цей вчинок я вважаю...*

ПАМ'ЯТКА

Як підготувати твір-роздум про вчинки людей

1. Продумати тему майбутнього твору; визначити його основну думку й намагатися провести її через усю роботу.
2. Проаналізувати конкретний випадок, про який писатимете.
3. Скласти чіткий план і дотримуватися його в процесі написання роботи.
4. Продумати такий початок, який міг би зацікавити читачів.
5. Стисло розповісти про конкретний вчинок.
6. Сформулювати тезу роздуму, аргументи й висновок.
7. Дотримуватися пропорційності частин твору.
8. Записати твір, дотримуючись вимог мовлення.

2 Напишіть твір-роздум про вчинки людей у художньому стилі. Використайте в тексті фразеологізми. Ви можете скористатися поданими орієнтовними темами.

Орієнтовні теми: «Чому я пишаюся своїм товаришем (своєю подругою)», «Який вчинок можна вважати героїчним», «У яких вчинках виявляється людська шляхетність», «Чому треба берегти природу».

ТЕМА 10. СПРИЙМАННЯ ПИСЬМОВОГО ТЕКСТУ / ЧИТАННЯ

Прочитайте текст і виконайте завдання, подані після нього.

ЯК РОЗПЛАНУВАТИ СВІЙ ДЕНЬ?

Спочатку – п’ять або й шість уроків у школі, потім – домашні завдання... А ще ж хочеться погуляти, відвідати улюблений гурток і просто відпочити! То як організувати свій час, щоб усе встигати?

Сьогодні я поділюся з тобою порадами, як планувати свій день так, щоб навчатися на відмінно, відпочивати яскраво й досягати всіх поставлених цілей. Готуйся: адже над здійсненням кожної мрії потрібно гарненько попрацювати!

Що ж потрібно для того, аби все встигати?

Відповідь проста: ти маєш навчитися складати план на день. А краще – одразу на тиждень. *«Ой, усі мої спроби це зробити закінчувалися нічим»*, – можеш відповісти ти. Я чудово тебе розумію. Утім, *спрацює не будь-який план, а тільки реалістичний!*

Як зробити так, щоб план був реалістичним?

Перше правило: на твоєму письмовому столі завжди має бути розклад уроків, гуртків і секцій. Він підкаже тобі, які домашні завдання потрібно зробити в першу чергу, а ще – куди й коли треба встигнути.

Друге правило: заведи окремих аркуш паперу або навіть блокнот для того, щоб записувати туди корисні справи, які потрібно зробити. Прибрати в кімнаті, допомогти татові з ремонтом, приготувати тістечка до свята... Подумай, що корисного ти можеш зробити завтра, післязавтра, у вихідні.

Третє правило (найприємніше): роби окремі записи щодо своїх улюблених справ, хобі та планів на відпочинок. Давно хочеш піти з кимось на прогулянку? Ніяк не зберешся

створити красиву відеолістівку до свята? Плануєш перегляд нового фільму? Запиши ці чудові ідеї, щоб не забути про них і внести у свій план.

Тепер, коли в тебе склалося чітке уявлення, які завдання потрібно виконати, а які бажання – втілити в життя, вітаю: ти вже можеш складати щоденні плани.

Отже, як скласти план на день?

Візьми свої переліки навчальних, корисних та улюблених справ і починай планувати.

1. *Подумай, які справи сьогодні зробити найнеобхідніше.* Завтра контрольна робота і треба підготуватися? А може, потрібно написати великий твір чи вивчити напам'ять складний вірш? Це – завдання, які потрібно виконати в першу чергу.

2. Тепер, коли найважливіші завдання записано, поміркуй, *чи можеш ти якимось допомогти своїм рідним або друзям.* Планується велике прибирання? Треба сходити в магазин? Унеси ці пункти до свого плану.

3. А ось і він – *вільний час!* Як ти його використаєш? Підеш на прогулянку чи прочитаєш книжку? Зустрінешся з друзями чи дивитимешся фільм удома? Думаю, ти знаєш, чого хочеш.

План готовий? Невже в ньому забагато пунктів?

Це не страшно.

• Насамперед *виділи кольоровою ручкою свої найважливіші завдання.* Це – твій мінімум. Буде виконано тільки ці завдання – вже успіх!

• *Кожне виконане завдання позначай або викреслюй:* о, яке ж це приємне відчуття!

• *Усі пункти плану виконано, а час та енергія ще є?* Подумай, які важливі справи чекають на тебе цього тижня. Раптом післязавтра чи за кілька днів у тебе дуже складний урок, до якого треба буде готуватися мало не весь день? Тоді почни сьогодні!

• А може, ситуація протилежна: *план не виконано?* Це нормально, проте ти мусиш проаналізувати, чому так сталося. Невиконані пункти плану перенеси на наступні дні.

• *Щовечора переглядай свій план і роби висновки:* скільки вдалося зробити і як можна покращити свій розклад. Уже скоро ти розробиш свій ідеальний успішний план!

(За матеріалами сайту <https://pustunchik.ua>)

Завдання за текстом

- Текст дає відповідь на запитання
 - А Чому деякі діти запізнюються на уроки?
 - Б Що таке час і як його визначити без годинника?
 - В Як розпізнати добрі й погані справи?
 - Г Як розпланувати свій час, щоб усе встигати?
- Заголовок до тексту відображає
 - А тему тексту
 - Б висновок, якого доходить автор
 - В основну думку тексту
 - Г пораду читачам
- Скільки правил для складання реалістичного плану наведено в тексті?
 - А два
 - Б три
 - В чотири
 - Г п'ять
- Цей текст найдоцільніше опублікувати на одному з вебсайтів у розділі
 - А «Творчість»
 - Б «Кінозал»
 - В «Ігри»
 - Г «Поради»
- Коли план готовий, у ньому кольоровою ручкою потрібно виділити
 - А всі пункти плану
 - Б найважливіші завдання
 - В «найприємніші» слова
 - Г число й місяць
- Що робити, якщо план не виконано? Відповідь на це питання можна знайти в частині
 - А «Що ж потрібно для того, аби все встигати?»
 - Б «Як зробити так, щоб план був реалістичним?»
 - В «Отже, як скласти план на день?»
 - Г «План готовий? Невже в ньому забагато пунктів?»
- У тексті наведено різні поради щодо того, як навчитися планувати свій день, ОКРІМ
 - А записувати справи, які потрібно зробити
 - Б вмикати на смартфоні нагадування
 - В виділяти найважливіші завдання
 - Г викреслювати в плані виконані завдання
- Знайдіть у тексті й выпишіть відповідь на таке запитання: «Що ж потрібно для того, аби все встигати?»
- Знайдіть у тексті й напишіть третє правило складання реалістичного плану. Чому це правило названо найприємнішим?
- Знайдіть у частині «Отже, як скласти план на день?» по одному прикладу для заповнення таблиці. Запишіть ці приклади.

Справи

навчальна

корисна

улюблена

11. Для чого на письмовому столі має бути розклад уроків, гуртків і секцій? Знайдіть відповідь у тексті й запишіть.

12. Поясніть, для чого потрібно планувати свій день (2–3 речення).

ТЕМА 11. БУДОВА ОПИСУ ПРИМІЩЕННЯ

ПРИГАДАЙМО. Які є типи мовлення? Що таке опис?

1 I. Прочитайте опис світлиці. Уявіть, що ви потрапили до неї. Назвіть речі, які ви там побачили. Де їх розміщено?

Павло оглядав світлицю, примічав у ній зміни й оновлення. Стіл і ясеневі лави стояли на своїх місцях. Тільки не було підлоги й жердки для одягу. Там стояло двоспальне ліжко, заслане ковдрою, з горою подушок. На блискучих кулях ліжка було понав'язувано великі рожеві банти. Уздовж стіни, наче продовження ліжка, стояв широкий тапчан, накритий стареньким килимком. Біля нього, під стіною, яка виходила з печі, примостився столик, на якому була ручна швейна машина. По другий бік дверей, де колись стояла висока матирина скриня, полискував жовтою дубовою фарбою дзеркальний гардероб, біля нього, під вікном, – етажерка з книгами, менший стіл із дзеркалом... (За В. Кучером).

II. Знайдіть дієслова, які вказують на наявність предметів у приміщенні. Як ви думаєте, чому автор у тексті пише, що столик саме «примостився» під стіною?

III. Поміркуйте, чи можна за цим описом світлиці щось дізнатися про тих, хто в ній мешкає. Як господар (господиня) ставиться до своїх речей? Чим захоплюється?

Особливості опису приміщення

Як вам відомо, є різні види описів: опис природи (пейзаж), опис зовнішності людини (портрет), опис тварини, опис предмета, опис приміщення та ін.

Опис приміщення умовно відповідає на такі питання:

- де розміщено?
- що розміщено?
- яким воно є?

Складовими частинами опису приміщення є опис окремих предметів і місця їхнього розташування. Описуємо, наприклад, стіни, підлогу, вікна, меблі, речі (картини,

вази) тощо. Одночасно звертаємо увагу на ознаки предметів: колір, розмір, форму.

До речі, архітектурно й художньо оздоблену внутрішню частину приміщення називають *інтер'єром* (фр. *intérieur* – внутрішній).

Зверніть увагу!

Опис приміщення може розкривати характер господаря / господині, їхні вподобання, естетичні смаки тощо.

2 1. Прочитайте текст. Доведіть, що він належить до наукового стилю мовлення, а не художнього.

УКРАЇНСЬКА ХАТА

Давня українська хата. Високий поріг, на стінах та вікнах – барвисті рушники, розмальована піч, красуня скриня. Пахне травами...

Як і кожне східнослов'янське житло, українська хата в минулому мала нерухомі меблі, які майстрували одночасно з нею: піл¹, лави, полиці для посуду, скриню, стільці, дитячу колиску.

В одних регіонах стіни хати білили, в рублених оселях їх мили водою, але по всій Україні – від Карпат до Дону – всередині, а часто і зовні прикрашали розписами.

Майже четверту частину хати займала розмальована чи оздоблена кахлями піч. Побутує багато прикмет і повір'їв, пов'язаних з нею. Наприклад, якщо запалений уперше вогонь горів ясно, то життя тут буде радісне, якщо тьмяно, дим ішов на хату, то й ладу не буде в ній.

Своблок² також прикрашали. Найчастіше – різьбленими календарними знаками. Зазначалися і дата будівництва житла, прізвище майстра. На сволок клали дрібні речі: веретена, книжки, квіти, а також хліб (*Л. Орел*).

¹ Пил – дерев'яний настил для спання в селянській хаті.

² Своблок – балка, яка підтримує стелю в будівлях.

II. Знайдіть у тексті опис предметів і місця їх розташування в давній українській хаті.

3 I. Розгляньте уважно вашу класну кімнату. Накресліть у зошиті таблицю і заповніть її.

Назви предметів, які є в приміщенні	Місце розташування предметів	Ознаки предметів (форма, колір, розмір тощо)

II. Використовуючи дібраний матеріал та орієнтовний план, напишіть твір-опис класної кімнати.

Орієнтовний план опису класної кімнати

1. Розташування класної кімнати (на якому поверсі).
2. Загальний опис кімнати: розмір, освітлення, кількість вікон, колір стін та їх оздоблення, квіти тощо.
3. Предмети, розташування їх та ознаки.
4. Обладнання (карти, посібники, таблиці тощо).
5. Висновок про наявність у кімнаті всього необхідного для навчання.

ТЕМА 12. ПИСЬМОВИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ, ЩО МІСТИТЬ ОПИС ПРИМІЩЕННЯ

1 I. Прочитайте текст. Читаючи, уявіть ілюстрацію, яку можна було б намалювати до нього.

БУДИНОК У ЛІСІ

Погода почала псуватися. Низькі чорні хмари повзли подорожнім назустріч. Ударила сіра холодна злива. Жодної пташки не траплялося в дорозі стомленим мандрівникам. Це було поганою прикметою. Пташки ховаються перед затьямним нічним дощем.

Можна було б завернути до котроїсь із хат, але вони більше не траплялись. Юнак щільніше загорнувся у плащ та наказав візнику, щоб їхав швидше. Віз виїхав на лісову дорогу, яка невдовзі привела до ганку якогось великого будинку...

У відповідь на грюкання двері розчинились. На порозі стояла невеличка бабуся з рогацем у руках.

Подорожні увійшли у **передпокій**. Струмені води збігали із змоклого одягу на підлогу. Бабуся тільки головою похитала. Вона показала йти за собою й відчинила двері. Юнак тихо зойкнув від подиву й захоплення.

Перед мандрівниками була велика **вітальня**. Стіни були несеяно високими. Невеликі видовжені вікна були розташовані майже під стелею.

Важкі меблі біля стіни рипіли навіть у відповідь на кроки. У величезному каміні палали дрова, заливаючи вітальню тьмяним, миготливим світлом. Біля каміна стояв невеличкий столик і два крісла.

Королівським жестом бабуся вказала подорожнім на них і вийшла. Ті сіли й почали роздивлятися портрети, які поблискували на стінах (За *В. Короткевичем*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й стиль мовлення тексту. Які типи мовлення поєднано в ньому?

2. Визначте 3–4 ключових слова (словосполучення).

3. Знайдіть у тексті опис приміщення. Назвіть предмети вітальні, на яких автор зосереджує увагу читача, місце їх розташування та ознаки кожного з них. Як ви думаєте, чому портрети на стіні *поблискували*? Доведіть, що цей опис є художнім, а не науковим.

4. Визначте, які іменники – конкретні чи абстрактні – вжито в описі приміщення. Як ви думаєте, чому?

5. Користуючись словником, поясніть лексичне значення виділених слів. Доберіть синоніми до слів *грюкати*, *подив*, *мандрівник*.

6. Знайдіть і ще раз прочитайте уривок про зустріч подорожніх з бабусяю та перебування в будинку (з описом вітальні). Складіть план цієї частини тексту та перекажіть її письмово.

Як працювати над переказом

Щоб переказати текст, потрібно прочитати (послухати) його двічі.

Під час першого читання (слухання) потрібно:

- визначити тему та зрозуміти основну думку тексту;
- визначити тип і стиль мовлення;
- проаналізувати будову тексту;
- визначити ключові слова.

Під час другого читання (слухання) потрібно:

- уточнити, чи правильно ви запам'ятали послідовність тексту;
- звернути увагу на фактичний бік (дати, імена, місце події тощо);
- визначити причинно-наслідкові зв'язки.

ТЕМА 13. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПРИМІЩЕННЯ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

ПРИГАДАЙМО. Чим опис відрізняється від розповіді та роздуму? Які є стилі мовлення?

Художній опис

Мета художнього опису приміщення – передати враження від приміщення, певне ставлення до нього та людей, які в ньому мешкають. Для цього широко використовують художні засоби (епітети, метафори, порівняння тощо).

Працюючи над твором-описом приміщення, треба помічати деталі, які характеризували б якусь рису вдачі людини. Окремі предмети інтер'єру (квіти на підвіконні, альбоми на полиці, моделі кораблів тощо) можуть розповісти про захоплення господарів помешкання.

Зверніть увагу!

У творі-описі основним типом мовлення має бути опис, а розповідь та роздум – допоміжними, доречними у вступі та кінцівці.

1. Складіть усно твір-опис приміщення на тему «Моя кімната» або «Кімната в моїй квартирі (будинку)» в художньому стилі. Скористайтеся поданим нижче орієнтовним планом.

Орієнтовний план опису кімнати

1. Призначення кімнати. Загальні враження.
2. Розмір, форма, освітлення.
3. Оздоблення стін, вікон.
4. Обстановка (меблі, їх розташування).
5. Особливості кімнати.
6. Який настрій викликає кімната; умови для праці та відпочинку.

2. Ситуації. Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

Варіант А. Уявіть, що незабаром буде свято. Складіть усно опис у художньому стилі святково оформленого (за вашим проектом) класу чи кімнати

Варіант Б. Уявіть себе дизайнером / дизайнеркою вашого класу. Що ви змінили б? Складіть усно опис у художньому стилі класної кімнати вашої мрії.

^{*}*Дизайнер* – фахівець, який займається художнім проектування предметного світу.

ТЕМА 14. ОСОБЛИВОСТІ БУДОВИ ОПИСУ ПРИРОДИ. СПОЛУЧЕННЯ В ОДНОМУ ТЕКСТІ РІЗНИХ ТИПІВ МОВЛЕННЯ (РОЗПОВІДІ Й ОПИСУ)

ПРИГАДАЙМО. Що таке опис?

- 1 І. Прочитайте тексти. Зверніть увагу на особливості опису природи.

ЗИМА

Настає зима, і світ навколо змінюється. Морозним по-дихом вона зачаровує природу. Усе навколо завмирає. Голі дерева мерзнуть на холодному вітрі. Тоді зима-чарівниця дарує чудові білі одержі зі снігового хутра, у яких їм тепло та затишно. Вона устелює промерзлу землю пухнастою білою сніговою ковдрою, що блищить діамантами в променях яскравого сонця. Річки, озера та моря зима сковує товстою кригою, щоб вони змогли відпочити до весни. І поки природа спить, зима співає їй колискові протяжними голосами завірюхи (За І. Цюпою).

ВЕСНА

Весна причаїлася всюди: у сірій корі ґрунту, у деревах, у воді – і, здавалося, ось-ось вибухне яскравим сонячним

промінням. Лише котики в лугах, зодягши хутряні ко- жушки, повискакували; та ще бруньки врешті-решт забуб- нявіли, з кожним днем круглішаючи, набрякаючи.

Відійшли проліски в лісі, уже засиніли фіалки, засвітив- ся над опалим листям лісовий сон – вайлувата й трохи смішна в певності своєї краси квітка. А дерева стояли голі й, облиті байдужим промінням, сіяли навсбіч тонкий, ледь уловлюваний смуток. Лише на берізках вирізьблювалося перше листячко, ніжне, мов дитяче зітхання, і з його поя- вою помолодшали, стали одухотвореними самі берізки, де- не-де вкраплені в похмурий хаос тьмяних дубів та грабів. І весь ліс неначебто здобувся на просвіток (За *Є. Гуцалом*).

II. Виконайте завдання до текстів.

1. Визначте стиль і тип мовлення текстів. Аргументуйте свою думку.

2. Що особливо вас вразило в кожному з описів природи? Як змальова- но природу взимку та навесні?

3. Укажіть епітети, метафори, порівняння, які використали автори в опи- сах природи.

4. Доповніть усно перший текст описом зимового лісу (5–6 речень).

5. Доповніть усно другий текст описом весняного саду (5–6 речень).

Опис природи

Складовими частинами опису природи є опис її окремих елементів (річки, лісу, дерев, неба, сонця тощо). Отже, в описі природи мають бути названі предмети, з яких складається картина природи, та їхні ознаки.

Опис природи може бути як у художньому, так і в на- уковому стилі.

Мета **наукового** опису – об'єктивно й точно назвати ознаки предметів, з яких складається картина природи.

Мета **художнього** опису – створити образ побаченого, емоційно вплинути на читача або слухача. У художньо- му описі, крім інформації про природу, передаються ще й враження.

2 Порівняйте описи природи. Визначте стиль мовлення. Яка мета кож- ного опису?

1. Далі, вище починається мішаний ліс, – густішає і гус- тішає – і дуби, і липи, і явори, і ясени, і берези. Чорний ліс, похмурий ліс. Скільки тут тіні й свіжості – сонце не сонце, спека не спека. А як пройде злива, усе тут пахне

водою, ніби губка насичена, і густі тумани підносяться й звиваються над коронами дерев (За *У. Самчуком*).

2. Широколистий ліс має складну ярусну будову. Надґрунтовий шар з опалого листя пухкий і товстий. Мох трапляється лише на пнях або повалених стовбурах. Затемнення в дібровах не велике. Крони дерев утворюють порівняно розріджене шатро (З *підручника*).

3 I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Чому висохла річка?

ЛІХТАРНИК

Серед зелених луків і дрімучих лісів текла річка. Повновода, глибока, але тиха й ласкава. Багато віків несла вона свої чисті води. Рікою плавали човни й навіть маленькі кораблики.

Жив на березі ріки ліхтарник. Увечері сідав він у човен, плив на середину ріки, засвічував ліхтар. До світанку блимав посеред ріки вогник, показував дорогу мандрівникам. **Лагідно** хлюпались об берег хвилі – **тішилась** ріка: люблять її люди, й вона людям потрібна.

Та ось людям знадобилося багато дощок на столи й стільці. Вирубали вони ліси по берегах ріки. Здалося також людям, що зелені луки – це непотрібні розкоші. Зорали луки, посіяли кукурудзу.

Виснажилися студені джерела, задихнулася від спраги ріка й померла. Кілька років на тому місці, де плавали човни й кораблики, весною дзюрчав струмок, а згодом і він засох. Перетворилося русло ріки на горб. Про річку нагадував тільки стовп, до якого ліхтарник за звичкою щовесни прикріплював ліхтар.

Як тільки на землю сідали сутінки, старий ліхтарник ішов на капустиане поле й засвічував на стовпі ліхтар.

Маленький Сергійко і питає:

– Дідусю, навіщо ви засвічуєте ліхтар? Ріки ж давно немає.

– Щоб люди краще бачили свою дурість (*В. Сухомлинський*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Доберіть синоніми до виділених слів.

2. Визначте стиль мовлення тексту. Аргументуйте свою думку.

3. Які типи мовлення поєднано в тексті? Укажіть елементи опису природи.

4. Випишіть назви предметів, з яких складається картина природи, та їхні ознаки.

Предмети	Ознаки

5. Складіть за текстом усно невеликий опис, у якому змалюйте природу до того, як річка висохла (5–7 речень).

ТЕМА 15. ДОКЛАДНИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ

ПРИГАДАЙМО. Чим розповідь відрізняється від опису?

1 I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Які типи мовлення поєднано в ньому?

У ЛІСІ

Павло легко вистрибнув із кабіни й вільно побіг убік, одразу знайшовши ледве помітну в сутінках стежину, що вела до лісу.

Гуде ліс, сухо подзвонюють мідним листом дуби, співають сосни у високості, під ногами вислизують тугі, мов литі, жолуді. Солодко пахне прілим листом і травами, пізними грибами, що їх уже торкнулися перші приморозки.

У рову аж чорно від тернівних ягід на колючих і густих кущах. Коли терен* зацвітає весною, то весь рів і лісові кущі по горбах наче обсипані снігом. Сила терну в лісі. Може, від того й назви: Тернівка, Терновá. Поміж терном, на видноті, гойдає колючими батогами шипшина, красується червоними твердими ягодами.

По землі, в ровах і ямах, повзе ожина, тьмяно поблискує чорною ягідкою-намистинкою, наче оком у перепілки.

Скільки вілазив малий Пашка за тією ожиною по ровах і проваллях, скільки лайки й стусанів мав від матері за порвані штани й пізніє вертання з лісу. Все те минуло, як перші дитячі мрії, але зосталося в пам'яті на все життя (За В. Кучером).

* *Терен* – колючий кущ; ягоди цієї рослини.

II. Знайдіть опис природи. Чи допомагає він зрозуміти внутрішній світ Павла, його настрої, почуття? Які художні засоби використав автор, щоб

відтворити картину природи?

III. Колективно складіть план тексту. Докладно перекажіть прочитане за складеним планом (усно).

ТЕМА 16. ТВІР-ОПИС ПРИРОДИ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ ЗА КАРТИНОЮ

ПРИГАДАЙМО. Що таке пейзаж?

1 I. Розгляньте репродукцію картини Федора Манайла «Золота осінь». Уявіть себе в місцевості, зображеній художником, спробуйте відчувати настрій митця, його думки.

Ф. Манайло. Золота осінь

II. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

1. Про що ця картина? Яке враження створює полотно? Що відчуваєте, коли дивитися на нього?
2. Доведіть, що на картині зображено пейзаж.
3. Яку пору року змалював художник? Це початок чи кінець цієї пори року?
4. Які барви переважають на полотні? Зверніть увагу, як один колір змінює інший.
5. Що ми бачимо на передньому плані картини, а що – на задньому? На чому художник прагне зосередити нашу увагу?
6. У яке вбрання одягнені дерева? Чи однакове воно? Про що це говорить?
7. Золото листя художник протиставляє осінньому небу. Яке небо в нього?
8. Як митець передає стан спокою в природі? (Зверніть увагу, чи є на

картині вітер, чи видно птахів, чи спокійна річка.)

9. Доберіть епітети до слів *осінь, дерева, річка, трава, гора, небо*.

10. Доберіть синоніми до слів *природа, краєвид, вершина*.

III. Складіть план художнього твору-опису природи за картиною Ф. Манайла «Золота осінь». За планом напишіть твір. Скористайтеся словами та словосполученнями з довідки.

ДОВІДКА. Милуватися, розстилалася, простягалася, зачаровувати, золоте сяяння, різнокольоровий одяг, тиха річка, білокорі берізки, сонні береги, сільські хатинки, краса життя, свято краси, краса прощання, чарівна пора, відчуття спокою.

Кольори: жовтогарячий, багряний, вогненно-золотий, вогненно-червоний.

Федір Манайло (1910–1978) – народний художник України. Народився і проживав на Закарпатті. Картини митця – це мальовнича візитна картка рідних Карпат з їхніми піднебесними вершинами, із своєрідним укладом життя і побуту, звичаями, фольклором.

СЛОВНИЧОК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Авгісві стаїні – занедбане, брудне місце чи занедбані справи.

Ахіллєсова п'ята – вразливе місце, слабкість людини.

Без т'ями (*рідше без т'ямки, без т'ямку*) – нічого не усвідомлюючи; не-самовито.

Вибивати (бити) дрижаки (дріб) – дуже тремтіти від холоду, нервового напруження і т. ін.

Викинути / викидати з голови (з пам'яті, з думки) – перестати думати про кого-, що-небудь, забути когось, щось.

Впіймати / ловити на гарячому – викрити кого-небудь, підстерігши його на місці злочину або на чомусь осудливому.

Всіпати на галушки – дуже вилаяти, суворо покритикувати.

Ганяти за двомá зайцями – намагатися одночасно здобути успіх у двох і більше справах; братися за кілька справ.

Гаряча голова – запальна, нестримана людина.

Гордіїв вузол – дуже складна, заплутана справа; складний збіг обставин.

Гнути свою лінію (своє) – уперто домагатися чого-небудь; наполегливо відстоювати, здійснювати щось по-своєму.

Гнути / зігнути спину – 1. Тяжко працювати; 2. виявляти покірність, заповігати, підлещуватися.

Гнути / загнути кірпу (носа, ніс) – гордовито триматися, бути чванливим, гонористим; зазнаватися.

Години (година) пік – найбільше напруження, завантаження в роботі транспорту, підприємства і т. ін.

Голой як бубон – дуже бідний.

Гострий язик – 1. Дотепна, влучна або дошкульна мова; 2. Здатність говорити дотепно, влучно або дошкульно.

Давати (підносити) гарбуза – відмовляти у сватанні.

Дамоклів меч – небезпека або неприємність, що постійно загрожує комусь.

Дати на горіхи – дуже вилаяти, покритикувати кого-небудь.

Денно і нічно (... і нічно) – постійно, весь час, цілодобово.

Дивітися згорі (звєрху) вниз (звисока́, звєрхньо) – зневажливо, зверхньо ставитися до кого-небудь.

До глибокого снігу – до справжньої зими; до морозів.

Замітати / замести сліди – знищувати, приховувати все, що може викривати які-небудь таємні або несхвальні дії, вчинки.

Збивати / збити з розуму (з глузду) – зваблювати, спокушати, підштовхувати на нерозумні дії.

Згоряти (згорати) від (із) сорому – бентежитися, ніяковіти.

Згущувати (згущати) фарби (барви) – надто перебільшувати.

Здоровий глузд – розуміння, сприймання чого-небудь; розсудливість.

З дорогою душею – охоче, з великим задоволенням, з радістю.

З дощу та під ринву – від однієї небезпеки до ще гіршої.

Лебедина пісня – останній (перев. найзначніший) твір, вияв таланту або здібностей кого-небудь.

Лишати (залишати, оставляти і т. ін.) глибокий слід у душі – дуже вражати когось, впливати на когось, надовго запам'ятовуватися.

Махнути рукою – перестати займатися ким-, чим-небудь, турбуватися про когось, щось, збайдужіти до когось, чогось.

Навчити розуму – виховувати когось відповідно до усталених норм, правил, звичаїв і т. ін.

На пташніх правах – не маючи законних підстав, надійного становища й т. ін.

На порожньому (пустому, голому) місці – не маючи бази, основи й т. ін. під собою; з нічого.

Наставляй кишеньку (обидві жмені) – не розраховуй на щось, не сподівайся чогось.

На швидку руку – поспіхом, квапливо.

Небу жарко – уживається для вираження найвищого ступеня інтенсивності якоїсь дії, діяльності; активніше, енергійніше й т. ін. вже не може бути.

Нитка Аріадни (аріаднина нитка) – те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний вихід з якоїсь ситуації.

Ні холодно ні жарко – кому-небудь байдуже; хтось не звертає уваги на щось.

Оббивати пороги – постійно ходити, приходити до когось.

Обливатися слізьми (сльозами) – гірко, невтішно плакати.

Піддавати жару (вогню) – спонукати кого-небудь до інтенсивнішої дії, викликати, посилювати запал у когось і т. ін.

Подати руку – підтримувати когось, допомагати кому-небудь у скрутний для нього час.

Розбити глек (глієка, горщик, горщика, макітру й т. ін.) – розірвати, порушити дружні стосунки; посваритися.

Розкусити горіх (горішок) – розв'язати якесь складне питання.

Стати на герць – мужньо виступити на боротьбу з ким-, чим-небудь.

Світ замалій – комуся хочеться простору, активного життя.

Світла голова – хто-небудь чітко, логічно мислить.

Сізіфова праця (робота) – надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чогось, які не дають бажаних результатів; щось непосильне.

Сім мішків гречаної вівни – багато зайвого, безглузлого.

Танталові муки (муки Тантала) – страждання, спричинені великим прагненням до чогось і неможливістю його здійснення.

Усьому голова – 1. Відігравати керівну роль; бути головним у чомусь.
2. Основний, найважливіший, найнеобхідніший.

Через голову – без погодження з тим, через кого безпосередньо треба діяти.

Як (мов, неначе) гриби після дощу – швидко й у великій кількості.

Як осіння ніч – сумний, насуплений, похмурий.

Як (мов, ніби) сніг (дощ) на голову – несподівано; раптово.

СЛОВНИЧОК НАГОЛОСІВ

А	довідник	З
абіхто	розповіді	завдання
алфавіт	руслó	завдовжки
Б	С	задалегідь
близький	сантимéтр	зайнятий
бóрючись	свердлó	запитання
босóніж	серéдина	застрéлити
б'ючі	спіна	зібрання
В	Т	злéгка
везті	тóвпитися	зóвсім
верба	товстíй	зручний
веретéно	тонкий	І
вeсті	торфяний	ідучі
вігадка	У	іскра
визнáння	українець	Ї
вимóва	український	істівний
вимóга	урочíстий	К
вінагородити	Ц	кажучи
вiпадоk	центнér	кідати
вiпрягти	Ч	кілометр
вирáзність	чарівний	книжкóвий
виставкóвий	черговий	кóвзатися
вичéрпний	черствíй	кóлесо
возз'єднання	читання	корісний
воїнський	чорнóзем	кропивá
Г	чотирна́дцять	кóсий
гетьмáнський	Ш	Л
горобíна	швидкий	легкий
городíти	шовкóвий	листопа́д
гороші́на	допізна	літо́пис
груше́вий	досхочу́	льодовий
Д	дочка́	лялькóвий
далечина́	дощечка	М
дворóвий	дошовíй	медикаме́нт
дециме́тр	Ж	мережа
ді́хання	жаліти	месті́
діа́лог	жалюзі́	міліме́тр
ді́дів	жаркий	морóчити
ді́точкі	живо́пис	Н
ді́тьми	житлó	наві́ки
довeсті́		навкóло

навча́ння
наса́мперед
нена́видіти
нена́висть
нести́
нові́й
нудні́й
О
обра́ння
обру́ч
одина́дцять
одно́разовий
о́лень
оле́нячий
острі́вний
П
по́близу
по́друга
поза́очі
поле́жати

по́милка
пора́дковий
по́сидіти
прия́зний
про́стий

Р
ра́зом
рі́чковий
розв'язáння
розпові́сті
русло́
С
сантима́тр
свердло́
сере́дина
спі́на
Т
то́впитися
товсті́й

тонкі́й
торф'яни́й
У
украї́нець
украї́нський
уро́чістий
Ц
центне́р
Ч
ча́рівний
чергові́й
черстві́й
чита́ння
чорно́зем
чоти́рнадцять
Ш
швидкі́й
шовко́вий

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ ТАБЛИЦІ

ЧАСТИНИ МОВИ				
Назва частини мови	Загальне значення	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль	На які питання відповідає
Самостійні				
Іменник	означає предмет	належать до певного роду, змінюються за числами і відмінками	найчастіше — підмет, додаток, обставина	хто? що?
Прикметник	означає ознаку предмета	змінюються за родами, числами, відмінками	означення, присудок	який? чий?
Числівник	означає число, кількість предметів, порядок їх при лічбі	змінюються за відмінками, а порядкові — ще й за числами і родами	найчастіше — підмет, означення, додаток	скільки? котрий?
Займенник	вказує на особу, предмет, ознаку, кількість	змінюються за відмінками, а деякі — ще й за родами і числами	найчастіше - підмет, додаток, означення	хто? що? який? чий? скільки?
Дієслово	означає дію предмета	змінюються за часами, числами, особами, родами	найчастіше — присудок	що робити? що зробити?
Прислівник	означає ознаку дії	не змінюються	обставина	як? де? куди? коли?

Продовження на с. 339

ЧАСТИНИ МОВИ				
Назва частини мови	Загальне значення	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль	На які питання відповідає
Службові				
Прийменник	не мають	не змінюються	не є членами речення	не відповідають
Сполучник				
Частка				
Особлива частина мови				
Вигук	виражає почуття, емоції	не змінюються	не є членом речення	не відповідає

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ				
Головні		Другорядні		
<u>Підмет</u>	<u>Присудок</u>	<u>Означення</u>	<u>Обставина</u>	<u>Додаток</u>
хто? що?	що робить підмет? який він є?	який? чий? котрий?	як? де? куди? звідки? коли? чому?	кого? чого? кому? чому? ким? чим? на кому? на чому?

ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА			
Основа _____			Закінчення □
Префікс _____	Корінь _____	Суфікс _____	

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Назва стилю	Сфера використання	Основні види	Загальні ознаки
Розмовний	побут, сімейні, дружні стосунки	розмова на побутові теми, лист до близької людини	невимушеність, жвавість бесіди; вияв авторського ставлення
Науковий	наука, техніка, освіта	наукова стаття, лекція, відповідь на уроці	чіткість, точність, послідовність
Художній	художня література	оповідання, повість, казка, вірш	образність, емоційність
Офіційно-діловий	службові стосунки, законодавство	заява, оголошення, наказ, закон	офіційність, конкретність, чіткість, стислість
Публіцистичний	суспільне життя	виступ на зборах і мітингу, газетна стаття, звернення	точність, логічність, піднесеність, офіційність

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Тип мовлення	Основний зміст	Будова	Загальне питання до тексту
Розповідь	Висловлення про події, що відбулися у певній послідовності	<ul style="list-style-type: none"> • початок дії • розвиток дії • кінець дії 	Що сталося (відбулося)?
Опис	Словесне зображення особи, тварини, предмета, явища	<ul style="list-style-type: none"> • назва особи, тварини, предмета, явища • головні ознаки • власне враження 	Який?
Роздум	Висловлення, у якому доводиться істинність чи хибність певного твердження	<ul style="list-style-type: none"> • теза (основне твердження) • докази (аргументи) • висновок 	Чому?

ВІДПОВІДІ

Впр. 9. Лишенько. Кремезний. Щодуху. Заграва. Гайнути. Затишок. Смако-
лики. Горнятко. Цибатий. Обабіч.

Впр. 40 (загадки). Дорога. Редиска. Окуляри. М'яч. Перо.

С. 21. Моя сторінка. Рис розсипав – ще збереш, слово не вернеш. Слово як
стріла: вилетить – не спіймаєш.

Впр. 81. 1Г. 2Б.

Впр. 88. 1Б. 2Б. 3Б.

Впр. 146. 1. 1-б. 2-д. 3-г. 4-ф. 5-в. 2. 1-а. 2-г. 3-д. 4-б. 5-в.

С. 70. Тестові завдання. 1В. 2Г. 3Б. 4Г. 5А. 6Б. 7В. 8В. 9. 1-В. 2-Г. 3-Б. 4-Д.

С. 72. Моя сторінка. Весела вікторина. 1. Ніс. 2. Березова каша. 3. Палець.
4. Зуби. 5. Ноги. 6. Душа. 7. Ліньки.

Впр. 188. Колосок. Вишневий. Бандурист. Підберезник. Гарбузовий.

Впр. 210. 1Г. 2Б. 3В.

Впр. 218. 1Г. 2Б. 3В.

Впр. 244. 1А. 2Б. 3Г.

Впр. 252. 1В. 2Г. 3Б.

С. 108. Тестові завдання. 1Б. 2В. 3А. 4. 1-А, 2-Б, 3-В, 4-Д. 5А. 6Г. 7В. 8Б. 9В. 10Г.

Впр. 293. Тест. Завд. 1А. 2В.

Впр. 304. Тест. Завд. 1Б. 2Г.

Впр. 315. Ребуси. Степ. Тюль. Емаль. Рояль. Біль. Базика.

Впр. 339 (загадки). 1. Лижі. 2. Ковзани. 3. Кропива. 4. Павутиння. 5. Санчата.

С. 149. Тестові завдання. 1В. 2Г. 3А. 4А. 5В. 6Б. 7Г. 8Б. 9Г.

Впр. 424. Тест. 1Б. 2А.

Впр. 473. Тест. 1Г. 2Б.

Впр. 476. Вікторина. 1. Качаті. 2. Племенем, плем'ям. 3. Не належать до
жодної відміни. 4. Львова. 5. Неістот. 6. Ательє. 7. Чоловічого. 8. Валентине
Михайловичу.

С. 189. Тестові завдання. 1Г. 2Б. 3В. 4А. 5Б. 6Г. 7В.

Впр. 547. 1Б. 2А.

С. 233. Тестові завдання. 1Г. 2Б. 3Б. 4В. 5Г. 6В. 7А. 8А. 9Г.

С. 236. Моя сторінка. Вікторина. 1. З порожнього. 2. Півнячим. 3. Гордіїв. 4.
Під мокрим. 5. Дівочою або морською.

Впр. 583. 1Г. 2А. 3В. 4А. 5Г.

Впр. 641. 1А. 2Г. 3В.

С. 264. Тестові завдання. 1Б. 2Г. 3А. 4В. 5В. 6Б. 7Б.

С. 266. Моя сторінка. Вікторина. 1. Нами-сто. 2. Сто-рона. 3. Ті-сто. 4. Мі-
сто. 5. 7я. Ребуси. 1. Сорока. 2. Тритон. 3. Підтримка. 4. Година. 5. Трибуна.
6. Тісто.

Впр. 669. 1Г. 2Б. 3Г. 4Б.

Впр. 690. 1В. 2Г.

С. 296. Тестові завдання. 1В. 2Б. 3: 1-Б, 2-Ф, 3-Д. 4Г. 5А.

С. 298. Весела вікторина. 1. Я-поні-я. 2. Я-р. 3. Нічія. 4. Я-ми. 5. Ті-сто. 6.
Я. 7. Я-майка. 8. Ви-ми-ті.

ЗМІСТ

Дорогі шестикласники та шестикласниці!	3
Краса та багатство української мови	4

ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА ПОГЛИБЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. Словосполучення і речення. Головні й другорядні члени речення	9
2. Однорідні члени речення. Звертання. Вставні слова.	11
3. Складне речення. Пряма мова. Діалог	14
4. Основні орфограми.	18

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

5. Власне українські слова та слова іншомовного походження.	22
6. Написання <i>и</i> та <i>і</i> в словах іншомовного походження.	26
7. Подвоєні букви в словах іншомовного походження.	31
8. Апостроф у словах іншомовного походження	34
9. М'який знак у словах іншомовного походження.	36
10. Активна та пасивна лексика.	39
11. Загальноживані Слова. Професійні слова й терміни	43
12. Діалектні та просторічні слова	47
13. Стилiстично забарвлені слова	50
14. Правильне вживання слів.	54

ФРАЗЕОЛОГІЯ

15. Фразеологізми	57
16. Джерела фразеологізмів	62
17. Прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми	64
18. Узагальнення вивченого з теми «Лексикологія. Фразеологія»	68
<i>Готуємося до тематичного оцінювання</i>	<i>70</i>

СЛОВТВІР. ОРФОГРАФІЯ

19. Змінювання і творення слів. Похідні й непохідні слова.	73
---	----

20. Основні способи словотворення	78
21. Зміни приголосних під час утворення слів за допомогою суфіксів <i>-ськ-, -ств-</i>	84
22. Зміни приголосних під час творення іменників із суфіксом <i>-ин-</i>	88
23. Складні слова. Сполучні голосні звуки в складних словах	90
24. Правопис складних слів разом і з дефісом (загальні правила)	94
25. Творення і правопис складноскорочених слів	97
26. Написання слів з <i>пів, напів-, полу-</i>	102
27. Узагальнення вивченого з розділу «Словотвір. Орфографія»	104
<i>Готуємося до тематичного оцінювання</i>	108

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

28. Загальна характеристика частин мови	112
---	-----

ІМЕННИК

29. Іменник як частина мови	116
30. Загальні та власні назви. Велика буква у власних назвах	120
31. Лапки у власних назвах	125
32. Рід іменників	129
33. Рід незмінюваних іменників	133
34. Число іменників	138
35. Відмінки іменників. Відмінювання іменників.	141
36. Відміни й групи іменників	144
<i>Готуємося до тематичного оцінювання</i>	149
37. Відмінювання іменників I відміни.	150
38. Відмінювання іменників II відміни	154
39. Закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини	159
40. Відмінювання іменників III відміни	164
41. Відмінювання іменників IV відміни.	167
42. Уживання іменників у кличному відмінку однини (узагальнення вивченого)	170
43. Відмінювання іменників, що мають форму тільки множини	172
44. Написання й відмінювання імен по батькові та прізвищ	175
45. Букви <i>e, u, i</i> в суфіксах іменників	179

46. Написання <i>не</i> з іменниками	182
47. Правопис складних іменників	184
48. Узагальнення вивченого з теми «іменник»	188
<i>Готуємося до тематичного оцінювання</i>	189

ПРИКМЕТНИК

49. Прикметник як частина мови	192
50. Розряди прикметників за значенням	196
51. Ступені порівняння якісних прикметників	201
52. Повні й короткі форми прикметників	207
53. Відмінювання прикметників	210
54. Творення прикметників. Написання прикметникових суфіксів	215
55. Написання <i>не</i> з прикметниками	219
56. Написання <i>н</i> і <i>ни</i> у прикметниках	224
57. Написання складних прикметників разом і з дефісом	227
58. Узагальнення вивченого з теми «Прикметник»	232
<i>Готуємося до тематичного оцінювання</i>	233

ЧИСЛІВНИК

59. Числівник як частина мови	237
60. Розряди кількісних числівників	241
61. Відмінювання кількісних числівників, що означають цілі числа	244
62. Відмінювання дробових і збірних числівників	249
63. Відмінювання та написання порядкових числівників	252
64. Узгодження кількісних числівників з іменниками	257
65. Узагальнення вивченого з теми «Числівник»	262
<i>Готуємося до тематичного оцінювання</i>	264

ЗАЙМЕННИК

66. Займенник як частина мови	267
67. Особові та зворотний займенники	271
68. Питальні й відносні займенники	276
69. Заперечні й неозначені займенники	280
70. Присвійні займенники	285
71. Вказівні й означальні займенники	288
72. Узагальнення вивченого з теми «займенник»	294
<i>Готуємося до тематичного оцінювання</i>	296

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

<i>Тема 1.</i> Мовлення та спілкування	299
<i>Тема 2.</i> Повторення вивченого про типи мовлення.	302
<i>Тема 3.</i> Складання і розігрування діалогів.	305
<i>Тема 4.</i> Стили мовлення. Поняття про офіційно-діловий стиль	306
<i>Тема 5.</i> Ділові папери. Оголошення.	309
<i>Тема 6.</i> Текст. Складний план тексту	311
<i>Тема 7.</i> Будова елементарного роздуму	313
<i>Тема 8.</i> Усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму	316
<i>Тема 9.</i> Письмовий твір-роздум у художньому стилі про вчинки людей на основі власних спостережень і вражень	317
<i>Тема 10.</i> Сприймання письмового тексту / читання	319
<i>Тема 11.</i> Будова опису приміщення	322
<i>Тема 12.</i> Письмовий вибіркового переказ художнього тексту, що містить опис приміщення.	324
<i>Тема 13.</i> Усний твір-опис приміщення на основі особистих вражень у художньому стилі	326
<i>Тема 14.</i> Особливості будови опису природи. Сполучення в одному тексті різних типів мовлення (розповіді й опису)	327
<i>Тема 15.</i> Докладний усний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису природи.	330
<i>Тема 16.</i> Твір-опис природи в художньому стилі за картиною	331
Словничок фразеологізмів	333
Словничок наголосів	336
Узагальнювальні таблиці	338
Відповіді.	341

Електронний додаток
до підручника
<http://surl.li/fhafv>